

ДУЖАЯ

№ 5 2023

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.
IČO: 37874047

Dátum vydania: október 2023

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5

Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box
164,82014 Bratislava 214,

e-mail: zahranična.tlac@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Ярослав Павуляк Добірка поезії	2
Іван Яцканин Не та трава, не ті крила...	9
Докори на пероні	12
Єва Олеар Хлопець з черешнями	14
Василь Дацей Середне	18
Ольга Кобилянська Юда	24
Неда Неждана Кицька на спогад про темінь	33
Микола Зимомря Сповідь на рушнику	50
Іван Яцканин Від традицій до модернізму	51
О. Кобилянська про свої враження на Чехословаччині	53
Анна-Віталія Палій Духовні первні в поезіях Ярослава Павуляка	55
Михайло Роман Вітаємо Вас з ювілеєм, пане Професоре!	59
Тетяна Ліхтей Україна та українці очима словацьких поетів	62
Василь Ільницький – Оксана Дудаш Випробування несвободою	63
Михайло Коропатник – Олег Олешко Револуційні події 1917-1921 років на Кубані Кубанська Народна Республіка	67
Михайло Роман Григорій Сковорода словацькою мовою	81
Франтішек Швантнер українською мовою	83
Олександр Шокало Мудрість Григорія Сковороди – словацькою мовою	85
Тетяна Ліхтей Григорій Сковорода у словацькому перетлумаченні Івана Яцканина	88
Іван Яцканин Трагічна історія європейської нації	89
Михайло Дупляк Далекий шлях до волі...	90
Ладислав Пушкар «Мистецтво проти війни»	93

ПОЕЗІЯ

Ярослав ПАВУЛЯК (1948-2010)

*Стою, застряг у землю крок,
І не прийду ніяк до тямі –
Моя дорога впала в яму
І лебедине знамено.*

*Вона ж вела мене кудись,
Як віща нитка Аріадни,
Невже упало так безвладно
І лебедине знамено?*

*Я знав, буде в житті біда,
Якась біда буде чи пляма,
Та щоб дорога впала в яму
І лебедине знамено?*

*Поцезли друзі хтозна-де,
Не в силі я двома руками
Дорогу витягнути з ями
І лебедине знамено.*

*Лежать невпізнані такі,
Мов закатовані ногами –
Моя дорога серед ями
І лебедине знамено.*

*Чи вкупі з ними полягти,
Нехай присипають для тямі,
Щоби й самим не впасти в яму,
Коли ітимуть до мети?*

*А зверху висічуть слова:
«ЛЕЖИТЬ ПОЕТ, А БІЛЯ НЬОГО
ЛЯГЛО УСЕ ЙОГО МАЙНО –
КРУТА, НЕПРОЙДЕНА ДОРОГА
І ЛЕБЕДИНЕ ЗНАМЕНО.»*

*Без Олеся, немов без дитини,
Вигинається дно України.*

*Він лежить серед світлого неба –
Солов'я притуляє до себе.*

*Вже зарадісно бути собою,
І заглибоко з чужиною.*

*Бо не крила, не Прага, не Лета –
Чужина обіймає поета.*

*Задалеко, задовго на плесі
Від Олеся вертаюсь до Лесі.*

ПРОСТО ХОЧЕТЬСЯ

*Підняти малий камінець,
розбігтись,
піднявши ногу,
(Є молитва така),
і жбурнути його в
літака,
і впасти сумним на дорогу.*

*Або рибою воду
набити
і трошки
зі злості пожити.*

ЯБКАМИ ВИШИТИЙ СТІЛ

*Під яблуню сядеш без голки і нитки
(Літо достигло навпіл)
і для дівчини сам
біля самого серця
почнеш вишивати стіл.*

*Прийдуть гості у гості
на свято одне,*

*посідають собі навкіл,
і тебе не мине,
хай немає мене,
ябками вишитий стіл.*

*Почекаймо на них всіх:
і на вишиття,
на яблуню,
стіл
і життя.*

*Подай мені свою провину,
Її в колиску покладу,
І так щовечора дитинно
Буду гойдати, як біду.*

*Подай мені це любе диво,
Бо трохи я і трохи ти ...
Довкола мене соромливо
Свої обійми заплети.*

*Село сувоєм сну сповите,
Спокою статуї стоять,
Старому стовбурові стиха
Суглоби сухо скриготять.*

*Садок сумирно спочиває,
Спроквола стихли солов'ї,
Сюди спроваджую сурміти
Слова стриножені свої.*

МЕТАМОРФОЗА

I

(В темні кінських копит)

*Арешти,
Арешти,
Арешти...
Чи бути інакше могло?
Бо все-таки схоплять, нарешті,
За дзюба або за крило.*

*Дерева ламали віти,
Побігла трава по піску –
Його
Манівцями століття
Везли у мішку.*

*Потрісало море сине,
В душі клетотів ураган –
Поета волік по пустині
Тиран.*

*А небо гойдалося сіре,
А в небі з піснями проклять
У бездум, немовби у вирій,
Шевченкові струни летять.*

II

(В темні кровообігу)

*Пливе по воді книга,
мов айсберг.*

*Зі споду її перелистують
риби,
водорослі.
Зверху – береги, дерева
і розмаїті хмари
читають до дна.*

*Пливе по воді книга,
а на книзі солдатський мундир,
на мундирі – кайдани,
на кайданах – перо,
а на вістрі пера –
голова царя.*

*Пливе по воді книга довкола материків,
а Шевченко стоїть на кручі
і похитує головою.*

*... А коли відлетів орел,
Шевченко піднявся з-за обрію,
скликав мертвих,
живих,
ненароджених,
вийняв розриту печінку,
поклав на долоню і показав.*

*Мертвим
роти заціпило,
живі
сокирами потилиці чухали,
а ненароджені
перешептались і врешті ойкнули.*

*Потім зійшлися докупи,
в один народ,
і сперечались:
кому з них бути мертвим,
кому живим,
а кому ненародженим.*

*Лежить обличчя на асфальті,
Розпізнавайте ліпше – хто?
Ідуть повз нього тіні в пальтах
І мчать розхристані авто.*

*Лежить обличчя на дорозі,
Та й обминають його дні,
Колись отак голодні й босі
Валялись діти в бур'яні.*

*Щось хоче крикнути щосили,
Напнувся луком кожен м'яз,
Свое обличчя загубила
Котрась людина з-поміж нас.*

*Чому втекло воно, від кого?
Чому з очей так пнеться крик?
Я підійшов, а біля нього
Світився вирваний язик.*

*Не треба терну і тюрми,
Не треба гніватись вітрами,
Якщо спіткнувся – підніми
Всіма весняними гілками.*

*Не відвертай похмуро віч,
Мені печуть столітні шрами,
Якщо блукаю, то поклич
Всіма співучими струмками.*

*Я, пломінь твій, а ти мій край.
Не почужаймося серцями,
Якщо злякаюсь – покарай
Всіма найважчими дощами.*

*Я твій боржник. Не в тому суть.
Є щось дорожче мого краму.
Якщо зневірився – забудь
Всіма грядущими синами.*

*Весняний коню, вихоре зелений,
Понюхай квітку, поцілуй росу.
Сідло. Стріла. Спорожні вже стремена,
В землі знамена сплетені у сум.*

*Нема про нас ні помислу, ні слуху,
Вже від сьогодні – до прадавніх літ.
Блакитні бджоли по саменькі вуха
Занурені у яблуневий цвіт.*

*Нема нічого. Тільки знов пече,
Немов у серці поселився звір,
А під слова, що котяться з очей –
Постелений папір.*

*Ще тоді, в давнину,
Як були поїзди кам'яними,
Коли дітлахами мамонти бігли за ними,
Ще тоді, як співали амеби пісню
Про палеоліт –
Непомітно і дивно я появився на світ.*

*І живу, усміхаюсь до себе
В круговерті бездомних птиць,
На пергаменті мого неба –
Ієрогліфи блискавиць.*

*Та й живу собі на осонні,
А життя то туди, то сюди,
Це, напевно, мені від безсоння
Попід очі цвітуть сади.*

*Майбутнє
Таке зосереджене,
А ми поспішаєм
У нього
Зніяковілі.*

Іван ЯЦКАНИН

Не та трава, не ті крила...

Двигун старої «победи» то чхав, то гарчав, кашлянув і підіймався вгору стрімкою дорогою. Її господар вже нічому не дивувався, однак тішився, що все-таки лізе на цій тарадайці. Нічого поважного не було у цій їзді. Навпаки, ганьба. Яка ганьба, коли тікаєш від нещастя! Нікого не було на цьому шляху, то, здається, і ганьби не було. Їхав краєм, в якому раніше бував. У дитинстві. Але і місця вже не ті, і людей тих уже нема. Хотів було когось з тих часів, але пригадалися тільки смереки біля дороги, але і тих уже тут не було. А все-таки у недалекому селі були ще родичі. Саме у цей для нього складний час вирішив навідатися до них. «Победа» заревіла, і він побачив перші хати. Посміхнувся, ніби зрадів.

«Не треба поспішати», – подумав, оглянувся, чи ніхто за ним не слідкує. Ніхто. Повільно спускається, та не у село, але в бік дороги, куди далі веде польова дорога. Йому не треба далеко, лиш би його ніхто не бачив. Біля дороги ростуть густо насаджені сливи, створюючи над польовою дорогою зелену браму. Тут його ніхто не помітить. «Победа» змовкла, перед тим кілька разів зітхнула. Він не гримнув дверима, легесенько їх зачинив, та постійно оглядався, чи ніхто за ним не спостерігає. Нарешті побачив віз, який тут на нього чекав. Усе було розплановано, усе йшло за графіком, який він придумав. З возом на нього чекав десь шістнадцятирічний хлопець, з яким вже раніше домовлявся. Присів біля нього і тут же розрахувався за послуги, ще й встиг гойкнути на коней.

– Довезеш мене до цвинтаря, – шепнув хлопцеві.

Так і було. Від цвинтаря побрався до Феця Дрібного. Це не було так далеко. Підійшовши до дверей будинку свого троюрідного брата, оглядався, чи ніхто його не бачить. Була осінь, селяни копали картоплю. Поля пахли згорілим картопляним біллям, легесенький вітерець доносив запах аж у село. Фецьо, напрочуд, був удома. На дверях здивовано роздивляв гостя.

– Не впізнаєш? – сумно запитав гість.

Господар мовчки покивав головою і ще не запрошував незнайомого у хату.

– Василь Марчин.

– Так рідко зустрічаємось, що не можемо один одного впізнати, – замудрував господар. – Заходь у хату. Аня, у нас гість.

Підійшла до них жінка, витираючи руки у фартух.

– Василь Марчин, – познайомив їх Фецьо. – Він з дороги, треба його чимось пригостити, – сказав господар і на кілька хвилин зник.

Аня розгублено стояла перед гостем, потім також зникла. Появилася з великою тарілкою, на якій аж виблискувало сало, у хаті запахло домашньою ковбасою. Незабаром появився і ґазда з пляшкою горілки.

– Домашня. Слив'янка, – Фецьо тицьнув пальцем у пляшку.

Запанувала атмосфера, як створена для розмови.

– Що тебе привело до нас? Біда чи добрі новини? – продовжував Фецьо.

Василь зніяковів, розгубився, налякався такого ходу розмови.

– Довга розмова, дуже довга. Я приїхав, аби про себе щось сказати.

Господар насторожився. «Напевно, свою біду у мою хату приніс», – подумав Фецьо і зосереджено дивився на неочікуваного і загадкового гостя.

– Ох, я і забув, вітай, пригощайся, – Фецьо запропонував йому келишок горілки, намагаючись спрямувати потік розмови у попереднє русло.

– Дякую, не вживаю алкоголь.

– Тоді скуштуйте з нашого, – пропонувала йому Аня.

Гість спробував, розхвалив і подякував.

– Ти, може, і не знаєш, що ми родичі. Ти мій троюрідний брат.

«Ну, вже починається. Позичати щось прийшов. Гроші?» – подумав Фецьо, та навіть не вдавав, що нічого не розуміє.

– Отже, мій дід Миколай був з Польщі, – продовжував Василь Марчин, – із села близько границь. З ним усіляке було. Різне мені розказував. Переїхав у ваше село, служив, зібрав трохи грошей, купив землю, хату збудував. Не везло йому. Одного літа від блискавки хата згоріла. Була у нього донька – Мавгожата. Я її син.

Хазяїн незрозуміло дивився на нього. Його розповідь їх втомлювала, бо ж і самі могли не таке розказувати.

– А далі, й нам не було легко. Поневірялися світом, аж зупинилися у місті, де було більше можливостей. Я у школу ходив, мати прибиральницею у комунальних послугах працювала. Тепер я у вузі географію викладаю. Професор. Маю двоє дітей – син Юрко і донька Таня. Дружина два роки тому померла.

Василь Марчин і сам зрозумів, що він у своїй розмові багато чого не сказав. Перескакував з події на подію, так і не пояснивши, коли і як стали родичами.

«Куди він нас веде?» – подумав Фецьо і недовіжливо глянув на розповідача, – «їсти не їсть, тільки меле та меле...»

– Вже задавалося, що рани поступово загоюються, а тут ще один удар – совіти на танках, небажані гості. І знову почалося. Розігнали нас. Юрко у світ поїхав, просто, утік, донька десь у Празі тиняється, але і я не маю спокою.

Професор замовк. Тепер сидів у чужій хаті, іноді забував, де він опинився. Дивився у вікно на чорні мари і раптом йому здавалося, що ось-ось впадуть, накриють усю землю. Тоді опритомнів. Думав продовжити розповідь, та промовчав. Раніше з ним таке не траплялося. Що ж воно за диво? Стрес, жах або ще щось, що трудно визначити. Раптом відчув, як пахне далечінь, але і вітер, який розмовляє зі смереками. До цього усього прислухався більше, ніж до людського голосу.

Семирічний хлопець, напевно, їхній онук, сидів тихесенько у кутку і не розумів, про що дорослі говорять Правда, його більше цікавили срібні гудзики на жакеті незнайомого дядька. Йому так хотілося хоча б доторкнутися цих незвичайних гудзиків. Правда, дід би на нього накричав, а дядько не догадався до такого, бо знову почав про себе.

– У моєму кабінеті, – продовжував Василь Марчин, – почали появлятися дивні люди. Заходили без того, аби постукали. Були у шкіряних куртках, але і пом'ятих довгих плащах. Постійно питають, де мій Юрко, чи пише, чи дзвонить. А я їм – одні кажуть, що у Новій Зеландії, інші, що в Австралії вівці пасе. А той високий, худорлявий, якби йому і їсти не давали, каже:

– Вівці міг пасти і у Липтові чи на Ораві.

– Не та трава, – кажу йому у відповідь, а він лише очима перевертає, не розуміє, про яку траву йдеться. До речі, і худоба не все з'їсть...

Господар дивився на нього, і щоб по-дурному тут не стояти, додав:

– У нижньому млині вже муку не мелють.

Для Василя Марчина ця фраза звучала, мов пароль. Але не догадувався, що він їм вже набридає і починає заважати.

– А ми тут до чого? – наважився господар і дивився йому прямо в очі. Його серйозний погляд не віщував нічого доброго.

– Я, я, – заїкався Василь, – я приїхав, щоб ви знали, якби зі мною щось трапилося.

Василь Марчин різко встав, бо не чекав, що розмова піде в такому напрямку.

«Своє нещастя у чужу хату несе!» – знову подумав господар і також встав із-за столу, дивно скривився і кілька разів низав плечима. Тільки хлопець дуже хотів доторкнутися срібних гудзиків.

Наступного дня, коли появився у кабінеті, почав настирливо дзвонити телефон. Напевно, їм учора бракував, то запросили до себе.

Василь Марчин не дуже поспішав, і не готувався якимось особливо до цієї зустрічі, оскільки знав, про що буде мова.

Високий у зношеному плащі запросив до себе начальника, надаючи допиту офіційного вигляду, та й сам пробував бути нещасним з того, що тривожить Василя Марчина, який швидко розкусив його гру. А розмова, напрочуд, почалася про доньку.

– А ви знаєте, де ваша донька?

– У Празі або Ліберці.

– Продає себе.

– А ви хоча б раз купили? Ха-ха-ха! – Василь розсміявся і не зупинявся, аж начальник занепокоївся у своєму шкіряному кріслі.

– Вибирайте слова! – застерігав його отой, який вдавав із себе нещасливого.

– А син? Пише?

– З цього треба було й починати.

– Зробимо все, щоб вас викинули з роботи. На вулицю! Син пише?

– Ви ж його листи читаєте... Мені байдуже, я вже нікого не маю... – Василь аж здивував самого себе. Такої відповіді і сам не сподівався. А у вухах постійно резонувало оте їх – «На вулицю!».

– Підем в інше приміщення, – зупинив його начальник, шкіряне крісло під ним смішно затріщало. Темні окуляри не знімав, і не поправляв, акуратно сиділи на його орлячому носі. Темні очі – темна душа. Не можна було вгадати, куди ж він дивиться.

Василя вели на четвертий поверх. Він опинився у просторому приміщенні, у якого з одного були темні скла. «А вони на мене дивляться! Дивляться! Ідіоти!» – гуділо в голові. Василь Марчин уважно роздивляв приміщення. Стільці біля кількох столів були прибиті до підлоги. А біля вікна, яке вело на вулицю, лежав поламаний стілець із залізними ніжками, але без спинки. Його обличчя наповнювалось люттю. Підійшов до вікна, постояв, подумав і знову повернувся аж до середини цього видовженого приміщення. Подумав, чи не кивнути до них. Ні, не треба. І він знову біля вікна. З підвіконня пурхають голуби. Швидко бере у руки поламаний стілець і з усієї сили вдарить ним по склі вікна та і сам він уже на вікні. Голуби пурхають зі стріхи сусіднього будинку, і він за ними... полетів...

Все збіглося так неочікувано, що і ті за чорним склом спершу розгублено сиділи, потім розбіглися вниз, але ніхто з них ще не знав, що буде далі... За цей час біля Василя Марчина зійшлася купка людей, а він лежав, мов розтягнута дика качка, яка ще не навчилася літати. Зупинився біля нього миршавий чоловічок, зиркнув туди дрібними очима і недбайливо кинув:

– Не ті крила...

Докори на пероні

Вони зустрілися на пероні, хоча ніхто з них не приїхав, та й ніхто не збирався їхати.

Дві сестри. Не зустрічалися на вокзалі, але прямо на пероні. На вокзалі багато людей, а тут пасажири вже розійшлися, час від часу пройшов по перону захеканий залізничник з довгим молотком.

Дві сестри стояли біля себе. Обидві високі, чорняві, тільки на одній з них час зробив більше втручань.

– Після маминої смерті, – почала старша з них, – ти тут не заходиш, але ж ти тут виросла, ми тут тишилися з твоїх успіхів, а ти – погнівалася, розсердилася на місто, на людей на мене.

Це «на мене: не треба було казати, бо молодша дістала з кишені пачку сигарет, думала, що буде курити, аби затамувати своє обурення. Але напис «Заборонено курити!» її зупинив.

– Ти чого у чорному? – запитала старша молодшої.

– З тої самої причини, що і ти, – різко відповіла молодша.

Старша хотіла посміхнутися, але передумала.

Обидві вважали, що чорний колір не виявить лишне на їхніх боках.

– Я все знаю! – сказала старша і різко встала. У такій позі вона виглядала, мов поліцейський, який зловив злодія на гарячому.

Молодша ніяк не дивувалась такому повороту, хоча могла також встати і хлюснути сестрі у вічі, хто їй дав право з нею так розмовляти.

Молодша сиділа на лавочці, бо вона не могла сказати, що все знає. Розмова ю велася у якомусь зачарованому колі. Один говорить, другий тільки догадується.

Молодша, здавалося, і не слухає. Неподалік стояв порожній вагон, увесь розмальований спреєрми. Вона уважно і зосереджено дивилася на нього, намагалася щось прочитати, зрозуміти, але нічого не виходило.

А старша постійно молола про гріхи своєї молодшої сестри.

– Чоловік з тобою розлучився, донька тебе не хоче знати, з роботи тебе викинули. Квартира у тебе є, а живеш, мов безхатченко. Ганьба!

Не встигла їй на це нічого сказати, бо та продовжувала:

– Ти ж у банку була на високій посаді! Така посада!, така посада!.. Все вийшло на пшик. А інші обікляли банк і тебе. Отам твоя чесність і справедливість... І не дивно, що вже ніхто тебе не хоче взяти на роботу. Та ще зв'язалася з тим Лойзіком. Вдома вже наїлася?.. Він постійно менеджер, а ти? Де це було? У Празі. А чоловік вдома скавучав, як збитий пес.

Вже хотіла зреагувати, але порожній розмальований вагон не дозволяв зосередитися на сказане. Ще дивувалася, де ділася метушня, яка притаманна перонам.

– Я їм будинок збудувала. Все за мої гроші, – зітхнула молодша, – а сама без стріхи над головою, по чужих людях... – не досказала, однак старша зраділа, що нарешті дістала з неї слово.

– Хто винуватий, га? – запитала старша, і тут же зрозуміла, що не треба було питати.

– Всі. І ти! – різко відповіла молодша, аж старша злякалася.
– І я?
– Так. Сунеш ніс у чужі справи.
– Ти мені не чужа.
– Чужі зі мною так не говорять.
– Хто ж тобі ближчий? Чужим плювати на твою біду.
Здавалося, що старша ось-ось заплаче.
– Ти хочеш сама перед собою добре виглядати. Набрала повну сумку докорів і тепер із розсіває... Знай, будеш ще плакати...
Подув вітерець. Запахло чимось дивним, ніби принесло з далекого поля. Молодша вже думала, що це спасіння для неї. Уважно дивилася на стовп, по якому павук спускався вниз. Дивилася настільки зосереджено, аж старша знову налякалася.
– Що твоєю головою пролітає?
– Пригадалась осінь. Високі трави, на них виблискувало павутиння.
– Чому таке пригадалось?
– Бо треба більше згадувати, не закидати один одному докори.
– Я прийшла, аби тебе зберегти, а докори також мають своє місце.
– Зберегти? Маєш свого чоловіка...
– Але я не про це. Все інакше. Мене будеш повчати? Ти ж молодша.
Якісь дурні емоції змішалися з озлобленням і словами, які заважали собі.
– Пригадуєш, – молодша намагалася заспокоїти обстановку, – Ти колись вишивала скатертину на наш круглий стіл, який стояв під вікном проти роялю. Пригадуєш?
– Твій рояль. Що у тебе не було? Що заманулося, то й було.
– Заздрість?
– Ніколи. Батько нас вчив, що таке заздрість, що за нею ховається.
– Батько не міг визначити заздрість, бо, як він казав, не знав, що воно таке. У тебе вона появилася, ніби ти й нашою не була, – сказала «старша», а старша лише важко зітхнула.
– Тобі завжди везло.
– А тепер?
– Стоїш тут, мов мокра курка.
– Ти пригадуєш ту скатертину на круглому столі. Ти ж її вишивала. Вона нагадувала «широко розгалужене павутиння, ніби павук хоче у нього когось зловити. Мене?»
– Що за дурниці...
– Скажи, можна павутинням зупинити поїзд?
– Це вже забагато, – старша аж витріщила очі.
У цю мить молодша встала і побігла по перону у напрямку, звідки приїжджають поїзди.
– Не роби цього!., Не роби цього..., – кричала за нею старша і розбіглася у тому ж напрямку.
Перон осиротів, залишились на ньому одні докори,

Сва ОЛЕАР

Хлопець з черешнями

Суботній ранок майже кожного разу виглядає однаково. Вбачається спокійним, автомобілі на своїх стоянках притискаються капотами один до одного. Тільки мало, в порівнянні з робочими днями, їх стартує, скрипить, женеться, часом і без респекту перед червоним світлом semaфорів, виходить на головну дорогу з дворів між житловими будинками.

Отилія вирішила піти на міський ринок. Любила ці дні зокрема в часі дозрівання плодів в огородах, овочів, привезених з навколишніх господарств. Саме там почуває себе приємно, вільніше, це місце їй приносить відпочинок. Дихання стає спокійнішим.

Після нестерпних від перегрітого гарячого повітря останніх днів, що не давало дихати, наче сковувало, там було так, ніби тут час зупинився. Зачарована ароматом свіжої городини, милувалась різнобарвними букетами айстр, кольорами високих глідюсів – символом перемоги і пам'яті, пригадала мимохіть, подивляючи їхню красу. Соняшники у горщиках клонили голівки, немов віталися з проходячими покупцями, що цілком підходило до тої суміші людей, сердечно вітаючись, усміхнених, до їхнього настрою. Продавці ловили своїм постійним повторюванням спонуки: «Купуйте, пані, свіжі огірки, дешеві, скоро вранці позбирані! Купіть квіти, гляньте, які чудові ...»

Хіба буває такої людини, яка б не пізнала ринок? Приходить сюди численна громада міських і приміських жильців. Найчастіше ті, у кого немає власного огороду, балкону, де могли б виростити хоч пару помідорів чи перців до сніданку. Або кохатись модними сортами квітів, щоб потім слідкувати за новими листками, новими бутонами. Таж не годиться стояти осторонь від таких городників, садівників, їхніх успіхів, нових трендів, які презентує телевізія в програмах зі садів і кухонь... Але привабливі квіти пеларгонії, виглядає, залишаються завжди модними через їх декоративні можливості і вживання в домашніх умовах. Їх же бачити майже на кожному балконі міських будинків, на підвіконнях особняків.

Покупці приходили від машин, автобусів, або пройшли пішки від своїх домівок, виконавши одночасно фіззарядку, що вимагається для втримання кондиції. В сучасності і спеціальними годинниками слідкують за дотриманням денної кількості кроків, щоб не порушити вжитий режим.

Пари подружжя, проходячи вуличками ринку, тримаються за руки. Напевно, не завжди в щоденних повинностях вистачає часу на такі ніжності. Старші і молодші, з торбинами на плечах чи з кошиками, пересуваються від прилавку до прилавку, обзираючи товар, подивляють пляшки з медом і його продукти, бо не часто появляються на ринку, порівнюють колір, густоту і його ціну. І з мовільниками на вухах у багатьох, бо ще потрібно порадитись у якійсь справі з кимось на другому кінці зв'язку.

Увагу Отилії привернув молодий парубок, що стояв на самому краї ринку, мимо офіційних прилавків.

– Беріть черешні, молода пані. Смачні, солодкі. Покоштуйте, – почула його звучний голос, підняла голову, щоб оглянути, хто це до неї звернувся як до «молодої пані». Хоч, правду кажучи, якби її назвав бабкою, тіткою, або тільки так, пані, було б це від нього не дуже ввічливим. Бо хоч була вже не в наймолодшому віці, виглядала, по власному роздумі, зовсім молодо. Зосереджено подивилась на нього, спочатку без слова, помітила листок, засунутий під вагу, з ціною товару. Здавалась їй досить висока, але все-таки відповіла:

– Зупинюсь, вертаючись до автобуса, – сказала, усміхаючись до юнака, бо ще не обізналась зі сучасною ціною черешень у інших продавців. Може, хтось продає дешевше, то навіщо переплачувати. І пішла далі.

Молодий усміхнувся у відповідь до пані Отилії. Йому, хіба, було байдуже, чи вона зупиниться, чи ні, але Отилія вже тепер знала, що до нього напевно ще підійде.

У такий день на ринку перестаєш усвідомлювати звуки машин від широкого шосе поблизу. Більш інтенсивно піддаєшся емоціям, які викликає навколишня атмосфера. Всмоктуєш запахи від копиць всього, що лежить на прилавках. Знову і знову слухаєш: – Купіть, пані, продаю дешево, з власного огороду, без хімії...

Залишаєш одного, другого продавця, бо шукаєш ще свіжішу моркву, капусту чи достиглі, гарно забарвлені апельсини, черешні... І знов надихаєшся атмосферою, пахучими товарами.

Покупила потрібне, повісила свій батіжок на плече, з якого тирчали зелені гриви петрушки, копру, цибулі, і вже тішилась на молоду кукурудзу, що її зварить, вернувшись додому. На язичку вже відчувала смак солодкого золотого кукурудзяного зерна.

Хлопець стояв на своєму місці. На траві покладений кошик з черешнями та вага, язички якої знаходились в потрібній рівновазі, щоб покупеця не обдурити, не оскубти.

Обходивши ринок, Отилія бачила черешні і кращі, і більші, і темні-темні, майже чорні. Як посмакувала, то так солодко стало в устах! Але чогось вирішила купити черешні саме від того хлопчини. Шукала в своїх думках причину, що її тягне до нього. Не знала чому, що викликало таке зацікавлення саме тим хлопчиною. Думала, підтримає молодого, у якого, надіялась, ще не було звичкою обдурювати покупців, піднімати ціну, мов, це за власну нелегку, виснажливу роботу і бла, бла, бла... А інколи правда десь зовсім інде. А можливо, щось у неї викликало спогад. Може, глідюлуси, соняшники?..

Отилія взяла одну черешню. Повно забарвлена була, темно-червона, але навколо кістки мало пошкоджена та й солодшою могла бути...

– Дайте один кілограм, – рішила і попросила. – Не виглядає чудово, але дайте, спечу тістечко, та там не буде видно.

Хлопець знову мило посміхнувся. Пані була вже його «добра знайома», бо бачились, як приходила. Власне, у нього усмішка стояла на лиці весь час. Мабуть, він інакше ніколи не виглядав, тільки з піднятими кутиками вуст. Лице у нього було кругле, виразне, мало смугляве, фарби зрілого соняшника. Символу сонця, місця, де його чекають, спогадів?.. Знову щось у думки тиснулось... Сам високий, губи повні, очі сині, волосся з модною стрижкою, передне пасмо спадало до лиця, робило приємним враження.

Отилії не хотілось відходити від нього. Щось її тут стримувало. Хіба це той давній спогад, давня мрія?..

Бувало, прагнула і вона мати такого сина, дитину. Хотілось теж виховати гарного парубка, може, дівчину, хтозна... Не вдавалось. Часом, після багатьох спроб лікування, сприйняла дану ситуацію, незмінну істину, що дитини не буде.

Кожного ранку попереду вікон її квартири проходив молодий мужчина з дитиною в колясці. Ранній час, то хіба він везе маля до бабусі, опікунки, як стало звичкою у сьогоднішніх сімей. Але симпатичним було, що ніколи не бачила його з телефоном в руці, не тримав сигарету, але примовлявся, нагинаючись над коляскою, до дитинки. Інколи і подумала, чому не мати везе дитину, але батько? Та то інша справа, але Отилія любила цей короткий погляд з вікна. Можливо, це рання зарядка молодого мужчини, бо фігура висока, струнка, його крок різкий, немовби і час його гнав. Та бувало й таке, що, розказуючи про цю щоденну картину своїм знайомим, незадоволено критикувала матерів. Їй не подобалося, коли мати не звертається до дитинки материнською усмішкою, а телефонує та рішає свої проблеми зі співбесідником. Та у відповідь їй було: «Що ти можеш знати, чому це так, а не інакше. В тебе ж не було ніякої дитини, можливо, там зовсім інакша ситуація, робочі, родинні проблеми, про які тобі нічого невідомо.»

Можливо, далі не розводивши дебати, подумала Отилія для себе. Якби в неї була дитина...

Признає, що розкоші молодості, хоч ніяк не скандальні, не закінчились подружжям. Не довелось родити дитинку, хоч би мимо подружнього акту. Ну і доводилося почувти, мов, які в неї здібності щодо поведження з дитиною в колясці!??

– Чому не продаєте на офіційному прилавку? – поцікавилась, вернувшись від своїх спогадів, назад до хлопця з черешнями.

– Там треба платити за прилавок, а в мене один кошик, то нащо, – відказав, не змінивши веселого обличчя.

– Ви студент? – вела далі Отилія. – Гарне лице у вас, – дарувала комплімент, хоч хлопець був їй абсолютно незнайомий, але чогось сьогодні у неї був настрій зробити задоволення собі, та й будь-кому іншому, хто б цього заслужив. Хіба знову символ соняшника – викликати, підняти настій?..

– Дякую, такого мені ще ніхто не сказав, – виглядало, щиро сприйняв такий поклін.

– Як то! Та що, люди не бачать? Такі скупі люди! Скільки вам років? – сміло вивідувала.

– Шістнадцять.

– Та ви студент, правильно гадаю?

– Так. Вчусь на куховара в училищі.

Отилія ніби не хотіла вірити, що у такого гарного хлопця не є вищі амбіції, але дещо про таку професію знала, то похвально висловила до його вибору.

– Непогана професія. Сьогодні дуже бажана. Можна виїхати і до інших країн... Та мені відомо і те, що власники реставрацій чи інших гастрономічних закладів недостатньо цінують роботу своїх кадрів, а то ще молодих.

– Так, та я тільки на першому курсі, а ще граю теніс. Повинен заробляти на ракету, а вона не дешева, тому я продаю щороку черешні. Це з нашого домашнього саду.

– Та то добре, що ви собі знаєте заробити якесь євро. А може, в тенісі ваше майбутнє?

– На Вімблдоні можу заробити мільйони! – самовпевнено сказав молодий. Вдавав вигляд впевненості в тому, що його кар'єра буде рости, та поведе аж до Вімблдону.

– Та до того ще довга дорога, не так? – Отилія підняла вказівний палець.

Молодий теж підняв палець і відповів: – Правда, я ще не там!

Отилія взяла мішок з черешнями, весело і щиро побажала молодому успіх і поспішила до автобусної зупинки.

Осінній сезон щороку схожий на той попередній. Ранкові відвідини ринку, короткі привітання зі зустрічними сусідками чи знайомими. І покупці не мінялись часто. Цікаво, бо майже кожного разу їх можна було знайти на тому ж самому місці.

Займатись консервуванням овочів, всякої городини, було тривалою звичкою Отилії, теж належало до її осінніх ритуалів, хоч з року в рік залишалось в домашній коморі немало консервів. Її це завше наповнювало заспокоєнням. Вірила, що вся городина, овочі, здорові, бо садівників, продавців пізнала з років минулих. Їхні плоди їй підходили, в кухні стали бажаними, були запорукою смачних меню в зимових місяцях.

Так і тепер вона на кухні мила, чистила від хвостиків до червона забарвлені, м'ясисті черешні, укладала до скляних банок, готуючи їх до стерилізації. З кімнати долинали звуки тенісного матчу на Вімблдоні. Чоловік був любителем тенісу. Вболівав за найкращих гравців світу, вимагав нічим і ніким непорушене, спокійне слідування.

Отилія чула звуки з тенісного корту, як ракета б'є об м'яч: «клап», «клап», «клап». Чула вигуки гравців, оплески глядачів, голос арбітра. Але ж не могла піти оглянути хоч один сет, бо на кухні стояла робота. І вона полюбляла слідувати за матчами тенісу, хоч правилам не дуже розуміла, для неї були занадто складні. Чоловікові заважало, коли вона коментувала подачі або сети, інколи не був до неї досить чемний, мов, що може жінка розуміти тенісу. Та тепер все-таки гукнув:

– Отиліє! – ходи подивитись. Іди, іди! То не той тенісист з нашого міста там грає? Здається, це він, що ти колись про нього розказувала? Іди швидко!

Отилія увійшла у кімнату.

– Не віряться! Не може бути! Ти поглянь, де хлопець дістався! – Аж присіла до чоловіка, сліdkуючи за грою молодого гравця.

– Та то той, той, що від нього я черешні купувала. Я тобі розповідала, правда, як він продав на міському ринку. Тоді ще студентом шістнадцятирічним був. Та ти глянь, чого він досяг. Бачиш, його мрія виповнилась. Він хотів і дістався на Вімблдон. Молодець! Тримаю пальці, щоб виграв матч.

Отилія ще коротко посиділа коло чоловіка, любуючись грою знайомого хлопця з черешнями, та прецінь вернулась на кухню. Присипала цукор у воду, котрою заливала черешні для консервації. «Це будуть черешні – вімблдонські!», вирішила, з усмішкою на устах підняла палець, пригадавши жест молодого парубка з ринку, та одночасно і один із символів соняшника. Хлопець, як соняшник, знайшов своє місце під сонцем. Високо тримає голову, повертає її за сонцем. Не боїться осліпнути від успіхів... І докінчила роботу на кухні.

Василь ДАЦЕЙ

СЕРЕДНЄ

(Уривок)

Андрієві Крупі в Середньому приємно, гадає Вороняк. На сніданки майже не ходить, якщо є в місті, то обідає в ресторані, а вечери замовляє легкі. Воронякові якось спало на думку, чи той одного дня не сяде в авто й втече – тоді шукай вітру в полі. Страву платить, але за апартамент майже не спитав про суму. Підчас вечері, коли до гостя присів Вороняк, той попросив рахунок. Вороняк майже злякався, чи Крупа не читає його думки. Мусив ковтнути мінералки й запитав:

– Ви вже відходите?

Андрій Крупа посміхнувся, він почуває себе тут дуже комфортно й вирішив ще кілька днів провести в краї. Закінчився тиждень його перебування, то хоче розрахуватися. Вороняк махнув рукою – розрахується аж коли буде відходити, та Крупа настоював на тому, щоб розрахуватися і ще підчас вечері віддав суму, яку навів Вороняк, без того, щоб бодай оком мигнути над сумою.

Вороняк запропонував випити чарку горілки, але Крупа воліє біле вино. Як відпили по ковтку, Вороняк теж замовив собі вино, пішла мова про прізвище Крупа.

– Часто опиняюся в неприємній ситуації, – признається гість. – Зокрема в Німеччині питають, чи я не родич підприємців, які постачали зброю Гітлерові.

Він не має нічого спільного з німецькими Крупами. Дід та батьки жили в Мюнхені, він теж там народився, але коріння має тут в краї, здається, недалеко від Середнього. Тому днями автомашиною гуляє по околицях.

– Від батька довідався, що його предки тут жили, – каже Крупа. – Батько це знав з переказів діда, а той від прадіда. Мені спало на думку, це вже давніше, піти подивитися тут, чи не натраплю на сліди своїх предків. Навіть дійшов до думки, чи не міг би оновити їхній замок.

– Може якраз замок у Середньому і є те, що шукаєте, – Вороняк радо сповіщає таку приємну інформацію.

– Я оглянув той замок, але це не відповідає переказам батька. З нашого замку чи палацу могли залишитися лише руїни.

Крупа вірить, що давно його предки – два брати – на чомусь посварилися, завели ворожнечу між собою, яку підтримували їхні дружини, і в результаті замок почав пустувати, а через якесь десятиріччя перетворився на руїни. Крупа в кіосках не знайшов путівників, щоб зорієнтуватися в руїнах в цьому краї.

– Руїни Явірського ви бачили? – питає Вороняк, а що Крупа не реагує, то продовжує: – Недалеко від Середнього є руїни замку.

Після вечері Андрій Крупа готувався піти спати, спробує включити телевизор, але великої охоти не має марнувати час низькопробними фільмами чи серіалами. Сів у крісло і почув тихе стукання на двері. Так стукає лише Клара.

– Заходь... заходьте...

Крізь прочинені двері ввійшла Клара. Вона поклала палець на губи, щоб Крупа не говорив уголос. Він сподівався, що Клара спитає, чи не потребує чогось, навіть поцікавиться, чи задоволений не лише в апартаменті, але взагалі в Середньому й поставить на стіл пляшку вина. Та вона не принесла нічого, навіть не пояснила, чого зайшла в пізній вечір.

– Мусимо говорити пошепки, – тихо проказала й сіла на стілець. – Не хочу, щоб хтось знав, що я зайшла до вас... Уяви не маєте, до чого догадаються люди. Я це знаю від жінок у маминому салоні. Одна б сказала, що бачила мене зайти до вас, друга підтвердила б, бачила нас разом і в місті, третя нас бачила за містом, четверта буде присягатися, що на власні очі виділа нас цілуватися...

– Невже? – посміхнувся Крупа.

– Та не лише те, дальша переконана, що ви прийшли посватати мене, потім котрась таємниче додасть, що ми повинні одружуватися, бо в мене живіт піднімається, – тут Клара приклала долоню на плоский живіт, ніби доводить, що вона не вагітна.

– Клара, тут не обійдеться без пляшки вина, – Крупа встав і з холодильника вибрав пляшку, а Клара подала стакани.

Пізніше Крупа спитав Клару, чи була на Явірському, на руїнах замку. На самому верху вона не була, але з Середнього видно частину муру колишнього замку. Від батька чула, що колись там був великий замок, а від замку в Середньому, там де батько має прибудову корчми, вела підземна дорога, тунель на Явірське. Вона тому не вірить, але чула про ту легенду, властиво, то не легенда, а казка для дітей.

Коли допили вино, на прохання Крупи Клара погодилася наступного дня поїхати з ним на Явірське. Після обіду вийшла в завулок за їхнім рестораном, Крупа зупинив авто й відкрив дверцята в салон. Верх авто був закритий. Під лісом на Явірське вибралися пішки. Крупа похитав головою – це не те, чого шукає. На околиці Крала мусить знати про руїни давніх замків чи палаців. Вона не пригадала жодного. Крупа чув про Осикове, могли б там подивитися. Клара рішуче відмовилася: В Осикові жодних руїн, жодних палаців не є.

– Хтось мені казав про швейну фабрику, – пригадує Крупа й дивиться на реакцію Клари.

Фабрика є, але вона недавно збудована. Крупа нагадує, що в попередньому режимі замки не поновлювали, а з палаців розікрали весь інвентар.

– Там тримали, вибач на слові, свиней, овець або й корів поки все не зруйнувалося, – про це Крупа читав у газетах у них в Німеччині.

В Осикове не пішли, але Крупа не хотів ще вертатися в Середнє, а Клара сказала, що почуває себе дуже приємно, тому майже до самого вечора їздили по селах, тут там Крупа спитав старших зустрічних, чи не знають про руїни замків та палаці, але ніхто про щось таке в їхньому краї не знав, хіба з легенд, яким трудно вірити. Крупа з Кларою наступних кілька днів їздив по околицях, зупинялися біля річок, там в гарячі дні зайшли у воду пополоскатися, потім лежали на рушниках чи й на зеленій траві, підвечір він заводив машину на лісні дороги. Якраз в такому затишку й при співі пташок Крупа обняв Клару, поцілував спочатку на лиця, а що вона не перечила, то й на губи. Так затрималися до сумерків.

– Чуєш? – тихо питає Крупа. А що Клара не відповідає, просить далі: – Прислухайся до співів пташок.

– Я нічого не чую...

– Пильніше прислухайся, чуєш? Це шпак дає знати про себе. Він хоче, щоб самка послухала й прилетіла.

– Вона прилетить? – питає Клара.

– Якщо він буде гарно й наполегливо співати, то прилетить.

– Я чула лише про солов'їв, – каже Клара, – А про шпаків ні від кого.

– Шпаки з весни до кінця літа виспівують, а восени вони відлітають на південь Європи, – після хвилини, щоб Клара почула спів, продовжує зі сміхом: – Я схожий на шпака – тепер прилетів сюди, а потім відлечу.

– Я не можу того уявити собі, – шепче Клара. Вона тулиться до Андрія, хвилинку цілує його, а потім розстібує свою блузку та скидає сукню. В апартаменті вона б не наважилася роздягатися, але в нічній пітьмі не соромиться.

На вечерю Андрій Крупа зійшов униз в ресторан. Гостей ще не було багато й він обрав собі стіл на протилежному боці в кутку. Там хоче спокійно поговорити з власником Степаном Вороняком. З Кларою вчора провів після обіддя та вечір за містом на невеличкому тихому проліскові. Клара хотіла прогулятися, босоніж побігати по траві, але Крупа попросив її залишитися в салоні – сьогодні в них буде довша розмова.

У думках Клари вихором ганялися уяви – але все закінчиться тим, що він попросить її руки, на що вона охоче згодиться, хоч заради годиться трохи буде вдавати здивовану й хвилинку буде міркувати. Не знає, чи не обцілувати його, але воліла запитально глянути йому прямо в очі.

– Кларонько, – улесливо почав Крупа, – я завтра відходжу...

– Завтра?!

– Завтра, але... – хвилинку вичекав на реакцію на несподіванку.

– Але... – Клара боялася втратити надію.

– Я лише на кілька днів, але не хотів би їхати сам.

Клара висунула голову з віконця салону й надихнулася на повні груди. Вона охоче піде з ним.

Удома призналася матері, яка зразу згодилася й пообіцяла переконати батька, коли б у нього були якісь застереження.

Степан Вороняк бадьоро підійшов до гостя й сів, спитав, чи Крупа хоче вечеряти, сьогодні він його вгощає. Про від'їзд Крупи він знав від дружини. З Кларою теж поговорив. Дарма вона остерігалася, батько навіть радий, що дочка поїде видіти трохи світу, бо ні в нього, ні в матері немає часу повести її за кордон Середнього.

Андрій Крупа тут не знайшов якщо не замку чи палацу бодай руїн своїх пращурів. У дядька спробує уточнити місце, де стояв замок. Він щось згадував, що замок був куплений скоріше, а потім перебудований у стилі бароко.

– Вважаю своїм обов'язком поновити прадідівські маєтки, – розводить Крупа. – Це роблять і інші. Знаю, що це буде багато коштувати. Як повернуся, то піду по земельних кадастрах, сподіваюся, що десь збереглися й мапи.

– А коли на місці колишнього замку чи палацу не залишився ані камінь на камені?

– І з тим рахую, – переконливо каже Крупа. – Я буду гордий оновити колишню славу своїх предків. Зрозуміло, що я ще не вирішив залишитися тут жити.

– У вас там удома, якщо місце народження за кордоном вважаєте своєю домівкою, є відповідне житло, – Вороняк вивідує про матеріальний стан та житло Крупи.

– Я ж кажу, що не знаю, де буду жити, – Крупа відпив вина й притишено, щоб його не чули за сусіднім столом, накреслює свої уяви. – Певний час буду мусити бути тут, поки не приведу в порядок замок, а потім побачу. Край тут чудовий, природа готова поезія, а струмочки – це милозвучна пісня... Я і так міркую, що певні простори в замку буду давати в найми... Моментально спадає мені на думку, ви тут маєте лише прибудову біля замку, а я б вам дав приміщення для ресторану, а на поверсі ви б могли мати готель, дорогі апартаменти.

– Пане Крупа, давайте підписуємо контракт, – Вороняк не стримав свого захоплення. – Нам принесуть ще пляшку шампанського.

Андрій Крупа відмовився від алкоголю, бо йому вранці треба виїхати. Вибрав гаманець і хотів розрахуватися. Вороняк силою повернув йому гаманець.

Наступного дня вранці попрощалися з Кларою, але не виходили надвір, щоб не привертати увагу сусідів та працівників ресторану. Вона мала лише дві сумки, бо Крупа не радив брати багато речей. Мати увечері напучувала дочку, як їй поводитися на людях, просила звертати увагу на моду в світі, може зробити начерки, з Крупою поводитися обережно, щоб не подумав, що вона якась легка дівчина, батько просив впізнати його дядька – з яким мав зустрітися, – непомітно вивідати чи він заможний, які в нього маєтки і що з того всього належить самому Андрію Крупові.

– Ну, мила моя, май розкриті очі, щоб побачити красу світу та насолоджуватися досхочу всім, кудю будемо проходити, – порадив Крупа, як виїхали за Середнє.

– Властиво, куди їдемо? – спитала Клара.

– Покладайся на мене, – каже Крупа. – Для тебе готую найкращі сюрпризи.

Десь після двох годин обережної їзди, Крупа сказав, що дороги тут не найкращі і він не хотів би попасти в аварію чи зламати авто, а далі вийшли на автобан, де майже не чути, що рухаються і то зі швидшою швидкістю, згодом він завернув на порожню автостоянку. Спочатку вийшли з салону, він трохи розім'яв руки, в туалет їм не треба було йти. Клара вибрала з сумки підготовану легку перекуску. Обідали аж в ресторані невеличкого міста. З вечерею не спішили – спочатку знайдуть готель, а вже там спокійно можуть замовити якісь спеції краю.

Готель він підібрав на периферії міста і на страву не будуть витратити багато грошей. Клара чомусь сказала, щоб він не заощаджував, бо в неї є для того гроші.

– Справа не в заощаджуванні, – міркує Крупа. – Всі витрати на мій рахунок – я ж тебе покликав... Але мені треба вже по інакшому господарювати, не знаю скільки буде коштувати ремонт чи навіть побудова, з самих фундаментів поновлювати палац або замок.

У Мюнхен до дядька тепер не підуть, аж на зворотній путі.

– Біля моря засмагнеш до бронзу, – каже Крупа, – тоді в Мюнхені тобі не буде пари... Хоч і тепер ти красуня, квітенько моя.

У містах Клара зупинялася перед вітринами, очі в неї загоралися при погляді на сукні, тифельки, сумки, але все те вони будуть купувати теж по

дорозі назад. Лише кілька начерків зробила, коли сідали на терасах чи на тротуарах перед магазинами.

Дві ночі переспали в готелях на периферіях міст. Уранці поснідали й Крупа дозволив їй розрахуватися. Правда, попросив непомітно подати йому з її сумки гаманець.

Клара від захоплення тим усім, що бачила, що переживала, не знала, як віддячитися Крупові.

– Море?! – вигукнула Клара, як почали спускатися з вершини невеличкої гори..

– Отут і зупинимось, – Крупа сповільнив швидкість, звертав увагу на пішоходів та щоб пустуючі діти не підбігли під колеса авто. Далі пояснив: – Я обрав місто Ніццу на півдні Франції. Місто тобі сподобається, пляжі теж гарні. Звідси недалеко Канни, там теж можемо подивитися.

– Про кінофестивалі в Канн я знаю, по телебаченні кілька разів слідувала за кінозірками, – Клара включилася в розмову, щоб не здаватися Крупові неосвіченою.

У двох готелях усі місця зайняті, але в третьому якраз учора звільнилися кімнати. Лакей припровадив Крупу в підземний гараж і допоміг винести чемодани та більшу Кларину сумку аж в їхній номер. Він хвилинку вичекав біля дверей поки Крупа не дав йому в руку монету.

Того дня вирішили залишитися в номері, увечері вийшли перед готель, пішли кілька метрів на один бік, потім на другий і вернулися.

Наступного дня добре поснідали в ресторані, Крупа дещо взяв зі столів і непомітно всунув Кларі в сумку – того вистачить на обід. Потім пішли в платну зону.

– Тут піщаний пляж, є туалети й окремі кабінки для перевдягання, – пояснив Крупа зі знанням справи, немов тут провів не одне літо. Ще згадав: – Візьму два шезлонги.

– За все треба платити? – питає Клара й бере в руки гаманець з сумки.

– У мене кредитна картка, мені просто оплачувати як служби, так і в ресторани, – пояснив Крупа. На його обличчі засяяла усмішка задоволення. Клара не підозрівала, чи він посміхається зі своєї готовності, чи з поглядів на майже оголених дівчат. У воду пішли через короткий час, коли Клара хвилинку полежала на шезлонгові й відчула себе сильнішою, бо південне, хоч і ранішнє сонце виснажує. Крупа взяв її за руку й повів на краєчок моря, ногою ступив у воду.

Клара пальцями ноги спробувала – вода літепла, ступила далі, вода сягає їй майже колін.

– Нарешті збулася моя дитяча мрія, – каже Клара для себе, чи Крупові. – Батьки саму мене не хотіли відпускати з подругами, а в самих ніколи не було вільного часу.

– Кларонько, ти мене дуже потішила, – Крупа бере в долоню води і бризкає їй на голову. – Морське хрещення.

Далеко в море не йшли, лиш поки чули під ногами піщаний та кам'яний ґрунт. До обіду кілька разів заходили та виходили з моря, а після обіду не затрималися там довше – у перший день могли б достати сонячний удар. Перед вечерею у номері прийняли душ і на годину лягли відпочити. Потім Крупа вивів Клару на балкон і попросив дивитися на відблиски місяця на морській поверхні. Відтак на прохання Клари пішли вниз у бар потанцювати.

Як вернулися, у номері сіли в крісла, Крупа відкрив пляшку білого вина й виголосив тост:

– Кларонько, отак до моря, властиво до морів ми будемо часто їздити.

Цокнули склянкам, відпили й довго затрималися в солодкому поцілункові.

Наступного дня після сніданку знову пішли на вчорашню платну зону, а перед вечерею прогулювалися по набережній. Клара не могла надивитися на стрункі пальми біля тротуарів. Їй кортіло обняти стовбур, але Крупа пожартував, що зверху могли б упасти плоди – і як їй потім з гулею на голові показатися перед туристами та йти в море.

Третього дня перед обідом трапилася велика несподіванка як для Крупи, так і для Клари. Прямо до них іде молода жінка, не дівчина вже, в короткій сукні, білій блузці, в туфлях з серйозним виглядом в обличчі, тонкі губи раптом розкриваються.

– Ditta, – каже Крупа й піднімається з шезлонга.

– Sperling! – з відразою називає Крупу жінка, вона простягає до нього долоню.

Далі ведуть між собою діалог. Клара здогадалася, що не французькою, ані англійською, а німецькою мовою. Жінка щось імперативно домагається, а Андрій Крупа ніби виправдовується. Нарешті віддає жінці ключі від автомашини.

– До... Анрі, хто та жінка і чого від тебе хоче, – питає приголомшена Клара.

Крупа пояснив їй, що вона його дружина, про яку він не казав їй, бо подав прохання про розлучення. Знайшла його по кредитних картках – вона хитра жінка. Ключі мусить їй віддати, щоб не скандалила на пляжі. Але документи в нього в готелі. Мусить бігти за нею.

– Кредитні картки вона заблокувала, я не зможу ані цент вибрати, але документи мені конче треба зберегти, – похапцем каже Крупа й біжить здогнати жінку.

– А я?!

– Чекай мене, – то були останні слова, які Клара почула від Крупи. На пляжі він до самого вечора не показався, в готелі в номері не залишилися ніякі його речі, марно сподівалася знайти десь сховану записку. В бюро обслуговування теж не давали їй жодних пояснень. Пан Крупа вибіг у номер, забрав якісь речі і більше не показується.

Безрадісна Клара ще три дні пробула в готелі, на пляж по кілька разів заглядала, але все намарне – Андрій Крупа пропав, немов морська хвиля в часі відпливу його зірвала й поглинула аж десь далеко до морського дна. Розрахувалася за готель і купила квиток на поїзд. Щоб на зворотному шляху, як говорили з Крупою, купувала собі речі, одяг, грошей не залишилося.

Додому вернулася увечері і не втримала сльози, коли батьки вітали її. Про Крупу не питали. Вона сама розповіла про те, як якась жінка, чомусь не хотіла називати її дружиною Крупи, окупувала його й відволокла. Батько покрутив головою й висловив надію, що багатий Крупа повернеться. Мати не вірила йому і через кілька днів примусила дочку зробити тест про вагітність.

– На щастя, Кларо, ти не вагітна, – ще раз подивилася на паперову смужку й спокійно сіла в крісло.

На жаль, подумала Клара, бо сподівалася, що Крупа так і розлучиться й з радістю прилетить до свого народженого сина та любимої Клароньки.

Ольга КОБИЛЯНСЬКА (1863-1942)

Юда

В Карпатах.

Дома, себто в своїй малій хлопській хатці, лишив він в одній половині хору жінку, в другій свою молоду невістку з малим унуком. Його одинокий син пішов на війну, і йому треба про все дбати.

Це тяжко.

Він сам має слабі ноги, а гори вимагають молодших сил. Але він ходить всюди сам.

Ах, Господи, як це все сталося! Пекло, що аж ледве гори не ревуть. Тиша гір і лісів чує, чого ніколи не чула. Грім гармат, вистріли поодинокі і гуртом. Часто відбивається відстій немов призивання на поміч.

А як прийдеш туди – тихо, або тільки булькоче потік там, в долині, або налякана вивірка спинається по сосновім пні скоро, як блискавка, або самі гори немов зворушені, як би це не їх діло шуміти, снити і колихатися.

Він виходить частіше. Часто ранком і ввечері, а як коли то і в ніч. Як вимагає того хата або маржина його сина.

Там поза горами є торговиця, де він купує, чого треба. На дорозі туди чи сюди на шпилью він відпочиває, курить свою люльку, думає про свого сина, свою ниву і ще про дещо та шкандибає даліше. Дуже радо виходить він вечором, тоді він не гаїть часу. Ночі ясні. Не раз можна було би полічити всі зорі на небі... на сім святім небі, що лиш одно лишилось, на що можна покладати надію...

Світало. Маржині треба неодмінно солі. Ах, ся маржица! Відколи Андрій пішов, стала вона нужденна, особливо від недавнього часу. Його оборіг стоїть там далеко на горі, треба сіно здалека носити, а це для нього дуже тяжко. А коли він тільки ввійде в стайню, всі звернуть свої голови до нього, глянуть, немов питають: «Коли хто нам їсти носив частіше і більше, ніж ти? Той, хто гонив нас до джерела. До цього джерела, що майже з шумом вибрижує зі скал, де мили ми морди в піні води і пили... ах, що це за розкіш була!»

На початку грудня 1914 року не було ще снігу в горах поблизу колиби. Тільки пізніше почав він звільна падати, коли він одного інеєвого ранку вертав з торговиці і ніс сіль для своєї маржини, щоб дати їй полізати, як дітям ласощів. Тут затримала його рота російських солдатів. Переляканий, хотів він її обминути, але вже було запізно. Вона його затримала. Один з неї, певно, комендант, поставив йому питання, де знаходиться австрійське військо.

Він не знає, він справді не знає, тільки він це повинен був знати – напірав на нього неприятель.

Ні, він цього не знає.

Засміялись.

Один глянув на другого і засміявся.

– Ти зараз будеш знати... – сказав той, хто здавався комендантом, високий на зріст і суворий з лиця.

– Я не знаю, – змагався хлоп, котрому зі страху перед неприятельським військом виступив піт на чоло. Звідкіля він це може знати. Він сидів у своїй хаті, що тепер подібна до сироти, відколи син покинув її, працював в ній і біля неї,

доглядав маржини і овець, був разом і господарем, і наймитом. Не знає навіть, де тепер його син, – звідкіля ж він може знати, де загалом знаходиться військо. Він тільки хлоп, що не знає ні читати, ні писати. Він не знає нічого... нічого... нехай же його панове лишать в спокою, йому треба зійти з гори і дати маржині солі, бо вона вже довго оскомиться без неї, але мусила все наново чекати солі, бо він мав купити перед тим другі необхідні речі.

Чи вони вірили йому, чи ні... хто це може знати; вони взяли його між себе і давали йому гроші, щоб тільки сказав, де знаходиться військо.

– Що за дурний хлоп із тебе, – сказав один зсередини, – що вдаєш дурнішого, ніж ти є? Не затримуй нас і себе довше, тільки скажи, де ваше військо, і тоді «пашол». Як ти смієш нас так затримувати?

З тими словами відділився він від роти і втиснув йому в руку кілька рублів, проти чого чоловік не опирався і, не оглядаючи їх, всунув в свій черес.

– Пане, змилюйтеся наді мною, я нічого не знаю. Так, як я не знаю, де знаходиться мій син, так само не знаю, де стоїть наше військо. Пустіть мене додому, а я вам за це сердечно подякую. Дома мене чеде хора жінка, маржина, котрої вигляд крає мені серце, бо їй, відколи пішов син, не так добре поводитьсь, як перед тим. Я вже старий, і мимо цього мушу сповняти найтяжчі роботи біля дому в стайні. Молодої невістки не можна торкати, – вона своєму чоловікові незабаром дасть, як Бог pomoже, сина. Ай! хто знає мою журбу і клопіт, хто знає также мое горе, – говорив він і склонився покірно перед неприятелем.

– Але ти це знаєш, що ваше військо десь мусило піти? – запитав знову той, чий голос наводив на нього страх і, як йому здавалось, зраджував коменданта.

– Так, пане.

– А ще знаєш ти, чого вас учили, як ви маєте заховуватись супроти нас, коли ми прийдемо до вашого краю і будемо чогось від вас вимагати?

– Я нічого не знаю, пане! Я мешкаю нижче, проти долини, тільки з моїми домівниками сам-саміський і, як я вже сказав, нічого не знаю.

– А так! А гроші брати знаєш? – сказав великий і погрозив нагайкою.

– Візьміть ваші гроші назад і пустіть мене! – говорив ображений чоловік і вже хотів виймати рублі з череса.

– Диви, диви на нього, він хоче з нами гратися, сукин син! Коли ти нам зараз не скажеш, де ваше військо, ми з тобою жартувати не будемо. Раз, два: і висих на гілляці. Зрозумів? Гроші сховай і купи собі хліба, бо так виглядаєш, наче місяць нічого не їв. Ти, отже, нічого не знаєш, як вам приказано з нами обходитись, коли ми прийдемо до вашого краю?

Чоловік вп'ялився з перестрахом в бесідника і не знав, що відповісти.

– Слухати маєш! Розумієш? Сліпо і без заперечення, – говорив бесідник нетерпляче. – Слухати – бачиш? – І він показав, як перше, на галузку ялиці по другий бік дороги, що вела через гору і тепер, покрита снігом, лише декому була знана.

– Я нічого не знаю, – каже чоловік, думає про свою жінку, свою невістку, котру лишив йому син в заставу, що він вернеться. «Ви, батьку, дасте відповідь на тім світі за мою жінку, коли вона у вас не знайде рехту, а моя дитина умре з голоду, якби я не вернувся додому».

– Ні! Дайте мені спокій, добрі панове. Звідкіля я маю знати?

Тоді дав комендант кільком кінним знак; двоє з них жваво зіскочило зі своїх коней, зірвали з тіла кожух і почали його бити своїми нагайками. Він кричав і плакав, він просив, падав до ніг, що він нічого не знає, нехай змилюються над ним! Через його сорочку почала проступати кров, лице также було криваве від ударів.

– Я не знаю, де наше військо, – кричав він. – Ніхто мені цього не казав. Я бачив тільки кількох жовнірів. Чотири, може шість було, вони йшли кудись, я бачив здалеку. Але більше я нічого не знаю. Бог мені свідком, що нічого.

– Так. Чотири, шість, кажеш. І це кажеш ти доперва тепер. Іди зараз з нами і покажи, в якій це було околиці. На тобі ще два рублі. – Гроші всунули йому за черес, а він тим часом обтирав – кров з лиця своїм довгим рукавом від сорочки і надягав кожух.

– Так. Направо чи наліво? – запитав той, хто виглядав комендантом.

– Мої ласкаві панове, мені треба додому, я несу сіль до маржини. Також купив я дечого іншого для дому. Мене там чекають. Моя жінка хора і лежить на печі, відколи син пішов на війну. Позвольте, нехай іду своєю дорогою. Ах ти, Боже мій, ти бачиш моє горе!

І він хотів відлучитись від неприятеля. Але се нічого не помогло.

Його взяли всередину, і він з боязні перед новими ударами дибуляє між солдатами в роті і звертає насліпо в ліс направо. То тут, то там спадає їм на голову сніг з галузок. Ліс нині наче зачарований, такий гарний. Тиша в нім панує. Спокій, глибина немов принукає чоловіка що раз, то більше вглиб, щоби служити приноюю для неприятеля. Так пройшло досить багато часу. Мужва іде – трап, трап... Галузки ломляться, дехто лає і сварить, але всі йдуть угору. То глибина лісу вабить і вабить, то тиша і спокій діють так незвичайно добре.

Раптом: – Стій!

Усі стають як один. Стріл, звідкіля? Всі оглядаються. Очі всіх звертаються на чоловіка. Він дивиться на них, вони на нього. Здається, ніхто не дихає. Тихо, тихо. Свято. Раптом закашляло щось, може, п'ятсот ступнів нижче від них.

– Пст! – кладе комендант палець на уста. – Це австрійський патруль.

Шестеро людей жде на снігу. З одного разу лунають вистріли. Ніхто їх не рахує. Четверо людей падає, двоє вискакують, як олені, і зникають.

Одну мить мертво мовчання Але зараз по тім підіймається гамір голосів, як з басових струн. Щораз сильніше й дикіше. Декілька людей біжить за втікачами, декілька оглядає лежачих. Вони мертві. Невідклично мертві. Між тим комендант сердиться, що не було більше війська, тільки шестеро людей. Рота ставляється, як перше, в ряди, затримує чоловіка з собою та йде даліше.

– Ошуканче! – чує чоловік звернені до себе слова, – Ти знаєш, де ваше військо. Говорити-говорити добре, але неправду. Марш даліше!

Чоловік шкандибав в останнім ряді, напівоглушений страхом і болем – до того, стережений зі всіх боків; про утечу нічого було й думати.

– Неси мені лопату! – сказав один із жовнірів останнього ряду, що несли на щось із собою лопати. Він мовчки взяв і поніс.

Хід – не приведи Господи нікому такого ходу.

Так йшли, може, з півгодини, коли повз них на весь дух пробіг російський патруль, щось закричав й побіг далі. Рота вернулася й марширувала, перелякана.

– Ати, сукин сину, йди, звідкіля прийшов, – закричав до нього комендант знов, – але за кару, що взяв у нас гроші й обдурив, іди туди, де впав ваш патруль, і поховай його. Але вважай же, як ти цього не зробиш, ми знайдемо твою хату. Ні один жовнір не повинен лежати зверху. Ти не повинен відси піти, аж поки не скінчиш своєї роботи, хоч би це було навіть до завтра. А тепер «пашол».

Трап, трап по землі й по снігу, трап по дереві й сухих гілляках, щораз тихіше й даліше, щораз невиразніше. Нарешті тиша.

Чоловік, що дивився їм услід, немов божевільний, спершися на лопату, відразу стрепенувся. Він перехрестився, немов яке лихо його минуло, й обернувся йти.

Спочатку пішов у ліс, де лежало чотири трупи, котрі він мусив поховати, перше ніж іти додому. Тепер на, маєш! Нехотячи став він убійцею чотирьох душ. Гей, І гей, батьку! Гей, гей, магітко!.. Прийдіть і викопайте йому гріб. Чотири рази глибший, ніж гроби тих, що полягли і що сповняли лиш те, чого від них вимагали обов'язки і вірність; вони чесно полягли! Тут, у лісі, найдуть спокій. Він їх поховає й згодом поставить над ними хрест. Він, що тільки один знає, як те все було.

Він копав, і земля подавалася. Вона недуже ще замерзла. Інй на галузках смерек ворухився часом від рухів і падав на нього то тут, то там без звуку. Він тяжко працював. Він повинен бути радий, що живий вирвався. Що скажуть жінка, невістка й унук, коли він стане перед ними з закривавленою сорочкою й напухлим лицем? З ним трапилось нещастя, якого не траплялось ні з ким з його предків і навіть у селі до цього часу. Так, хвалити Бога, що хоч принаймні втік з душею. І однак чого йому було так невимовно тяжко на душі? Прецінь небезпека минула.

Так, небезпека минула – але... чи він справді видав що неприятелеві – нараз спало йому на думку питання. Він цього не знав. Патруль – це ще не військо. Це тільки припадок, що вони його І стрінули, бо він бачив декілька австрійських жовнірів дуже рано, і як виходив з дому, здалека в протилежаєм майже напрямі. Крім цього, його мучили неприятелі, били його тіло, і скалічене лице горіло, як вогонь, подекуди ще йшла кров. А тих пару рублів, що йому силою втиснули в руки і що він їх узяв, понесе до панотця й запитає, що йому з ними робити, може, відправити поминальну службу Божу за чотирьох, що впали в бою. Або, може, просити панотця, щоби був ласкав відправити службу Божу за його сина, хай поверне живий і нескалічений додому. Панотцеві також все скаже. Все, до найменших подробиць. Але тепер не сміє звідси відійти, поки всі чотири мерці не будуть поховані. Він це їм винен, щось говорило йому.

Хотів їх разом у два гроби вложити, а іменно – два нині, два завтра. Для того не переставати, не спочивати, тільки працювати; може також статись, що неприятель завтра сюди прийде й погляне, а тоді... і його потрясла думка про козаків...

Він поглянув на чотирьох мерців. Двоє лежало боком, один горілиць, а четвертий, що видимо був поцілений ззаду, лицем до землі.

Щось немов його підганяло. Часом розгинався, зітхав і стирив зіпріле чоло рукавом. У його грудях щеміло дивне зворушення. Нещастя. Нещастя його нині «не покидало, дома ждав його нетерпеливий погляд синові маржини, майже чув її тужне ревіння. Мабуть, там щось сталося, щось таке, що йому навіть не снилось. Він попав у руки неприятеля. Говорив це, чого сам по собі не сказав би ніколи ні за яку ціну. Тепер має при собі неприятельські гроші, гарні блискучі гроші, що починають його турбувати, а що найгірше, мусив бути свідком, як полягло четверо його земляків. Мусив «за кару» копати гроби і ховати трупи.

Боже, Боже! Чому ти цього хотів? Чому це сталось? Що доброго з цього вийде? Доброго або злого. І коли би навіть... яке ж це буде добро? Поля, ниви будуть знищені. Вони непривичні, щоб їх кров'ю напувати. *Ниви, ниви! Гей, гей!* – щось кричало в його грудях. – Чиї руки будуть вас обробляти? Яке збіжжя буде на вас хвилюватись?

З такими й подібними розпучливими думками копав дальше.

При копанні поглядав часом на чотирьох мерців, і довше, ніж того хотів, затримувався його погляд на тому, котрий лежав ниць.

Але тому, що цей нічим від других з поверховності не відрізнявся, копав він даліше. Копав майже гарячково. Чоловік, що лежав ниць, спонукував його квапитись. Чому? Для чого? – неясно промайнуло в його душі. Неприятель нині не прийде та не погляне. Незадовго стане смеркати. Так, скоріше, скоріше; треба скоро копати, скоро скінчити гріб. Якнайшвидше поховати мерців. А потім – додому! Як сказано, він копав майже гарячково. Вже положив двох перших мерців, що лежали ближче нього... Він їх, як двох братів, прикопав, положивши їм на груди руки навхрест. Він почував себе немов поєднаним з Богом або з чим іншим. Що це було, не знав. Так йому було на серці, немовби яке добро учинив, однак ненадовго. Коли перший гріб присипав, відійшов, щоби спочити й після того йти додому. Думка про маржину все-таки витискала ся понад усім, що він почував. Йому здавалося не один раз, немов чує, як вона реве за його плечима. Спочатку близько, потім також й здалека. Вже встав, щоби піти геть, але раптом щось змусило його повернути голову. Він це зробив, і несвідомо, наче слухаючи внутрішнього, Невідкличного приказу, шукало його око нововикопаного гробу між деревами. Не здаючи собі ясно справи, чому, – прошибло його почування, що мусить оглянути гріб. Разом з тим почував, що він його не побачить із-за дерев, із-за покритих інеем галузок, однак стежив за ним між конарами.

Ні, він не побачив нічого. Нехай, як хоче, сюди-туди стежить, не побачить новонасипаного гробу і двох цих, що під ним спочивають.

Стояв і вагався.

Він уже скінчив свою роботу; двоє, як він собі наперед постановив, уже спочивало в землі. Завтра зробить те ж саме з останніми двома. Отже, може тепер спокійно вертати додому. Вже робить кілька кроків наперед, але знов стає. Не може даліше йти. Щось його затримує. Нехай буде, що хоче, він мусить раз глянути на гріб, чи все в порядку... чи все... він сам не знає, що... так, чи все так є, як повинно бути. Сплюнув крізь зуби далеко від себе, повернувся рішуче і звернув у ліс. Тиша й спокій огорнули його. Тиша, якої не зауважив дві-три години перед тим. Він пішов у глибину, де лежало двоє не похованих ще мерців і також свіжий гріб. Мусить ще раз глянути. Ще туди лиш кілька кроків. З очима, зверненими в бік гробу, приходять все ближче і ближче. Так, – це свіжо висипана могила. Під нею лежать дві молоді жертви. Він оглядає її ще хвилину. Нараз, не будучи цілком свідомий цього, відчуває, як його очі щось немов приковує до двох мерців, що лежать недалеко. Один, що лежить боком, має спокійні молоді риси, а другий, що лежить ниць, – що з другим? Він має щось у собі (його лиця не видно)... у плечах... у волоссі... у шиї, щось, що будить у його серці тугу, страх. Так це все веліло йому коротеньку хвилину, таку ледве помітну, проминаючу хвилину затремити. Почуття, перемішане з жалем і втіхою, прошибло його та майже різночасно сам у себе втягнув свій зір. Це все діялося мить. Передчуття... спогад і разом з цим його думки полетіли в його стайню, немов вигляд чоловіка, якого не міг бачити з лиця, відводить його думки з якоїсь причини в сторону маржини, що німо, цілими годинами, глядить і жде на нього. Нараз ступає він уперед. Того не свідомий, що він цього хоче. Але він це робить. Йде до обох мерців. Його погляд спокійно пробігає по тім, що лежить боком, а з нього перескакує нагло на зверненого до землі. Вціплюється в нього, і йому дивно на душі. Ці плечі... ця шия... це волосся, це все пригадає йому когось. Кого? Та почування його неясне, як і враження в ту мить. Він нічого не знає і навіть це забув, що нині з ним трапилось. Ні про що не думає, тільки замість того присася своїми очима в полеглого. Чи його відвернути, положити навзгак? Ні. Він це зробить завтра. Тепер треба йому йти. Між тим, може, він ще живе. Ах, що йому досі ще ані разу не впало на думку зробити

це й поглянути. Також й тепер він вагається. То притягає його щось до мерця, то знов відпихає. Його збирає ляк, немовби мав стрінутися з хижим поглядом. Раптом у його серці щось так гаряче закипіло, що він підносить руку та оглядає її. Вона кілька разів обвинута мосяжним ланцюжком, та вона сама холодна і штивна. Його морозить, ляк зібрав його; він глядить, мов божевільний, на мерця. Волосся најжилося, він хапає мерця дико, сильними руками підносить його раптово, як дитину, – його погляд падає нариси його власного сина.

Мертве тіло впало до землі, і разом з ним живе...

Це кричала не людина, не батько, це кричав дикий, смертельно ранений звір. Його власне, одиноке дитя... мертве.

Його голова лягла на груди сина, але не плакав.

Так проминуло досить багато часу. Потім притиснув до себе мерця... стряс ним, кричав до нього – все даремно. Крики губились у лісі.

– Встань, мій сину, піднеси голову, розкрий очі, уста і скажи: «Тату, я живу. Я не вмер. Я – твій син, твоя одинока дитина!» Мій сину! – скричав зовсім, як шалений, до нього, обтирає його лице, рвав його одіж і ссав його рану. Не знав майже, що робить.

Може, він ще не вмер; може, тільки задубів. Ах, ні! умер, умер. З його вини, через його злочинство. Чому неприятели не застрелив його? Чи то ж не він лежить – не його поціливі вистріл у плечі?

– Боже, дай відповідь! Як це ти допустив, щоби люди подуріли та щоби батько йшов на сина! Близній на ближнього... або, може, це судний день?..

Тихо стоїть ліс.

Спокійна і принадлива його глибінь.

Він наново підніс голову з грудей сина і глянув майже не при і собі в цю глибінь.

Чи він що бачив? Чи хто кружив коло нього?

Ні! Все було, як перше. Тільки згори почали падати великі клапті снігу. Обережно, вимірено й так без звуку, немовби падали великі клапті снігу. Обережно, яке диво йшло лісом, а і може, щось друге, потім повіяло по галузках легким вітром. Інші падав як з невидимої руки, вмивав лице сина й засипав

І батькові голову. Потім затихло, й усе стояло непорушно. Але ненадовго.

Все ріс і ріс шум. Це збудило батька. Він устав.

Щось сталося. Щось. Велике, велике. Він винен тому; на це, що з собою носити має, не вистачить йому його сили. Він уже не піде до села. Нехай виздыхає маржина, нехай до смерті зареветься. Його син, його дитина жде – він тепер має що іншого роби-. і ти. Він цього так не кине, поки місяць зійде – тим краще. Він мусить докінчити свою роботу.

Тепер усе одно. Його чи так чи сяк усі осудять.

Але це не те, що займає його розум.

Це головне, що його дитина нежива і що він тому виною.

Бере лопату й копає другий гріб. Але не тут у безпосередньому сусідстві першого, тільки подалеки побіч високої смереки. Вона має конарі такі сильні й широкі, такі величні, що охоронить, як у хаті, передусім його дитину.

Так, так!

Копав і плакав. Говорив до сина, немовби цей стояв біля нього; говорив до себе. Про своє нещастя. Говорив про свою жінку, про невістку, яку син покинув під його опікою, а він йому заручив за її щастя і мав бути миротворцем, як коли

між нею і матір'ю прийде до сварки. Про своє внуча, яке він мав навчити молитов, якби батько далеко на чужині поліг, або якби трапилось йому яке друге нещастя. Все він.

– Я! – кликнув голосно й захлипав, – твій батько, моя дитино, твій батько. Я дав тобі життя, дав благословенство на тяжку дорогу і дав тобі смерть! Я!

Другий гріб готовий, і він положив у нього обох мерців. Спершу чужого, потім свою дитину.

– Нехай земля тобі буде пером, моя дитино! – шептав він зі сльозами й засипав гріб. – Спи; мій сину, спи, батько тобі добре постелив. Твоя мати заспіває тобі колисанку і твоя молода жінка також.

Раптом перервав себе й устав відразу, як свічка, просто. По його тілі пробігло тремтіння, потім підіймає з землі торністру, завдає собі її на плечі, ще раз кидає оком на могилу сина й відходить. Віддаляється швидким кроком щораз даліше від могили, забиває від часу до часу руки, стає, дивиться кругом себе і нічого не бачить. Також й цього не бачить, як збоку від нього немов з-під землі виринає австрійський вахмайстер. Він уже давненько за ним стежить і прилучається до нього.

– Стій! – кричить він.

Чоловік здригається, дивиться на нього і стає, як вкопаний. Вахмайстер кладе йому руку на плече.

– Що з тобою? – питає суворо й показує торністру на плечах чоловіка. – Звідкіля це маєш?

– Спочатку нещасний мовчить. Він хоче сказати... він хоче все сказати... але це так багато. Він майже не при собі. Смерть сина... його жінка... молода невістка... кара, маржина. Все!

– Я... я... – це все, що може видушити з себе, мовкне.

– Так? – сказав вахмайстер і зміряв чоловіка суворими очима. – Звідкіля в тебе торністра?

– Торністра? – запитав той, мов не при собі. – Яка торністра?

– Та оця же, оця, що несеш на плечах, чи ти сам собі її не прив'язав? Ти!

Чоловік заскомлів. Рівночасно закрити обома руками собі лице і хитав головою.

– Так, так, – белькотав, – торністра, її взяв з собою. Вона від нього, від нього. Я взяв для себе, для його матері, його жінки і його дитини. Ай, пане! – і з тим він став плакати.

– Говори, чоловіче, ідо сталося. Поліг твій син? Тоді ти доперва не смієш собі її затримувати. Чи ти знаєш, що за це можуть покарати? Віднеси її зараз на своє місце. Зараз. Зрозумів?

– Ах, пане! – сказав чоловік і підніс руки як на молитву. – Я вам усе скажу, з усього висповідаюся, як перед Богом... хоч він усе-усе знає, все бачив. Найщирішу правду вам скажу, бо знаю, що мушу вмерти. Мушу, пане! – майже закричав, – мушу! Моє нещастя прояснило мені світ, бо досі я нічого не бачив. Моя душа дістала очі, і ви повинні в них заглянути. Перше душа моя була замкнена. Ніхто не мав замка до неї... – говорив запинаючись. – Аж моє нещастя, що повзло за мною. Крок за кроком. Пане, крок за кроком! – сичав проразливо понурим таємничим шепотом. – Тихо, як тїнь при місячнім світлі, аж прийшло вже воно до мене й виссало мені розум, бо я всього цього не хотів. Я ходив купити солі для маржини мого сина, і мої думки навіть слідів нещастя не шукали. Вони були при маржині дома, при моїх клопотах і при праці, при жінці і при них... – Раптом перервав і сунувся до ніг озброєного. – Я сповідаюся перед вами, я сповідаюся у всьому перед вами. Може, Бог зіслав вас мені на дорогу, бо я не знаю, що мені робити, знаю тільки, що вмерти мушу.

І він висповідався. Тяжко дишучи, часом схлипуючи, часом рвучи собі волосся на голові або підносячи руки до неба, – все розказав. Від першого кроку, котрий зробив нині від своєї хати, про стрічу з неприятелем, про все аж до хвили, коли його стрінув. Докладно і правдиво.

– Бо я знаю, що нічого мені не ждати, тільки смерті, – повторив він раз і другий і закінчив свою сповідь.

– Чому ж виговорив ти про патруль? – спитав вахмайстер.

– Спитайте краще, пане, чому я радше не дав себе до смерті забатожити. Чи я ж думав? Чи людина що знає? Бачить, що буде?

Чому! – додав він і вадив себе кулаком у груди, аж гуло, і глядів якусь хвилю мовчки, без слова, перед собою, наче щось здалека побачив, що його приваблювало. Раптом звернувся до вахмайстра. – Де є цей святий пан, – говорив, – про котрого каже піп, що Спаситель дає такого кожній людині для охорони, щоби беріг людину, вчив, що треба робити, а що ні? Може, він був би мене остеріг перед нещастям... – додав, гірко посміхаючись, і дивився, як перед тим, удаль. – Він, певно, также поліг, бо інакше не пішов би батько на сина, християнин на християнина. Чи пішов би він?

Вахмайстер слухав мовчки, дав йому виговоритися, потім сказав коротко, приказуючи:

– Вперед!..

Вони йшли мовчки.

Чоловік перед озброєним, а той за ним.

Сніг не переставав іти. Старий зняв шапку, і сніг розтавав йому на голові.

Раптом він став. Несподівано відкинув голову назад, наче дуже зморений, так, що його сиві кучері спадали йому на плечі, і заплющив очі. По хвилині, збираючи рівночасно всі свої сили, зачав:

– Прошу вас, пане, підіть, відтак від хати до хати та розкажіть про мене, про юду, нехай стережуться стати такими, як я.

І знов по хвилині, в якій озброєний дивився на чоловіка, як на хорого в гарячці або божевільного, сказав він:

– *Двоє* не простять мені мого нещастя. То є душа мого сина, а потім наша нива. Може, я ще здіблюсь на тім світі з моім сином, і, може, він простить мені, що я завинив. *Може*. Але моя нива, цей кусень землі, яка походить з діда-прадіда і яку обробляли руки мого сина, з нею я ніколи не здабаюсь, і вона не простить мені ніколи, що я зробив її сиротою й відняв у неї руки, які її обробляли. Потім мій малий унук...

Та тут він перервав раптово, і по його тілі пробігло, як перше, тремтіння. Нараз став і запитав:

– Чи мене повісять чи розстріляють? Як думаєте, пане?

– Можуть тебе также помилувати.

– Як-то?

– Можуть тебе засудити навек до в'язниці.

Чоловік остовпів з переляку, побілів, немов з його лица зійшла кров до останньої краплі, потім сказав, немов його нутро раптом замерло:

– Тоді не вмерти мені відразу, а вмирати поволі до кінця.

– Як ти це розумієш?

Хлоп нічого не відповів.

– Моя нива не дозволить мені вмерти відразу, – сказав він і згодом коротко й твердо.

– Що ти говориш?

– Так. Вона мене мучитиме кожної весни за мої і його руки. Ах, ви цього не знаєте, ви, що не є хлопцями і не робите коло землі. Вона жде рук при сході сонця і при світлі місяця, жде нас, коли зеленіє і збіжжя колишеться якнайкраще, все й кожного часу нас дожидає, поки не прийдемо й не дамо їй того, що ми їй давали відтоді як почалось наше життя. Працю, пане! – сказав він, став і зі своєю клепанею нахилився глибоко та з пошаною діткнувся землі хребтом своєї руки, немов віддаючи їй честь востаннє. – Пане! – сказав він. – Я вам зі всього висповідався, я у всьому признався, так іду з вами і знаю, що ніколи не прийдеться вже мені йти тою самою дорогою, що мене жде смерть. Чи не могли би ви вволити моїй просьбі?

– Чого хочеш?

– Ще раз до мого сина, – сказав він з рішучим супокоем. – Попрощатись з його могилою, з ним. Не бійтесь, – додав він, коли стрінувся з недовірчивим поглядом вахмайстра. – Від долі ніхто ще не втік. Лишайтеся тут чи йдіть за мною, мені все одно. Зі сто кроків... потім ліс, і в нім під смерекою мій син... Гай, гай, мій сину! – кликав він, як би був сам-самісінький. – Востаннє несуть мене ноги до тебе. Другий раз уже не підуть цією дорогою. Дозволяєте, пане? Це моя остання просьба.

Великі, здичілі, жадібні очі повисли на устах озброєного жандарма.

Що йому було робити?

Хитнув головою.

Коли чоловік пішов назад і потім зник у лісі, звернув свої кроки туди також і вахмайстер. Він пішов за слідами ніг, що показували хиткий хід чоловіка. Зламаний останній хід.

У лісі тихий шум.

Вахмайстер стояв на краю лісу, дивився в його глибіню і слухав. Глибіню нічого не зраджувала. Шум однотонний і сніг зсувався на землю нечутно. Він був м'який і ніжний.

Коли по якимсь часі не було видно чоловіка, вступив жандарм ще дальше в ліс. Тут найшов дві могили. На одній з них, що стояла під охороною шляхетної смереки, лежав баранячий кожух і шапка, і в одній перистій кишені великий кусень камінної солі, а побіч російські гроші. Сам чоловік був мертвий. Довгий барвний вовняний пояс і галузка шляхетної смереки зіслужили йому останню службу.

Спокійно, без поспіху, рівномірно, як віддих, спадали ще якийсь час клапті снігу. Потім перестали. Все останнє довкола немов на щось ждало.

Ліс, поодинокі дерева на його краю – і далеко від цього місця, там, глибше в долині, одинока хлопська хата. Маленькі, обмащені вапном, ясно освітлені віконця, широко відчинені ворота й відчинені двері стайні...

Коли сутінок минув, надійшла ніч. Мовчазна місячна піч...

Чернівці, 11 листопада 1915 р.

Неда НЕЖДАНА

Херсонський музично-драматичний театр імені Миколи Куліша продовжує тримати культурний фронт, бо можна окупувати будівлю, але не можна окупувати серце, у якому Україна.

Про херсонських театралів ми заговорили не випадково.

Братиславське видавництво «N Press» випустило словацькою мовою монодраму **Неди Нежданой «Кицька на спогад про темінь» («Mačička ako spomienka na temnotu»)**. Автори перекладу – Марта Каконі та Віталія Белла.

Неда Неждана – український драматург, культуролог, перекладач. Вона – автор понад тридцяти п'єс та сценаріїв, які мають понад сотню втілень не лише в Україні, але і закордоном.

Монодрама «Кицька на спогад про темінь» – це розповідь жінки-переселенки, у якої своя драматична історія життя. Була у неї родина, чоловік, донька, дід, але після російської окупації не залишилося нічого, окрім маленької кицьки...

Згадана книга вийшла з нагоди презентації вистави на фестивалі «Погода 2023» у співпраці з агенцією «Погода». Головний організатор фестивалю «Погода 2023» Міхал Кашак після огляду вистави у цьому виданні зізнався: «Годинний монолог, проста сцена, виступ, що б'є в саме серце. Я розумію українську не досить добре, а тут – розумію».

Видання приносить словацький переклад, але і український оригінал. Отже, можна порівняти і рівень перекладу.

КИЦЬКА НА СПОГАД ПРО ТЕМІНЬ

Прощальний монолог Донбасу

ВОНА – жінка за сорок. Одягнута скромно, але зі смаком. У темних окулярах. Із кошиком для перевезення котів, на якому стоїть цифра ціни. Вона продає кошенят у якомусь не придатному для цього місці. Розмовляє з уявними покупцями.

ВОНА. Хочете кошенятко?... Ні, не дарую, на продаж. Якби були непородисті, дарувала б. А так – ні. Бо так можуть перепродувати, будуть мучити по базарах... А я хочу знати, в які руки віддаю. Вони дуже породисті. Документи? І ви ще про документи... Я своїх іще не відновила, а ще цих... Я їх ледь урятува-

ла, аби ще про якісь папірці думати? Як вам документи треба – то йдіть собі. Звіра серцем вибирають. Раз – і полюбив. От узяв у руки і все – чи пропав чи ні. Все ясно без папірців. А що не пухнасті? Так це ж не перси, це шотландці, у них шкіра, ніби плюшева, така ніжна... Ні, пробувати я не даю... А ще вони вміють стояти на задніх лапках. Така порода. Ні, зараз не покажу – вони сплять. І взагалі, за наказом вони не хочуть стояти – вони дуже волелюбні. Це ж шотландці... А чому шотландці не проголосували за від'єднання від Англії?... Я ж не про людей, а про котів. Коти волелюбні, а люди – хай собі як знають, я їм не сторож... Колір? О, дивіться усякі на вибір – одна біла, другий сірий, і ще одненький чорненький. Біла – кішечка, я назвала її Марія Стюарт... От, прокинулась... Ні, ви собі як хочете називайте, але вона як справжня королева, дуже шляхетна, по-моєму, в маму. Показати маму?... Ось фото, а саму не можу показати... Не можу і все. І що тут підозрілого? А що я в окулярах, коли немає сонця? Ні, я не сліпа... Але маю причину їх носити... Зняти окуляри? До чого тут окуляри? Або ви купуєте, або ні. Я ж бачу, що ваша дочка прикипіла, і вона киці сподобалася, правда. Вона їй довіряє... Я про кицю. А, ви мені не довіряєте? Через окуляри? Ви кішку купуєте чи мої очі? А може, якщо зніму – навпаки, ви перестанете мені довірять? Так буває... Добре, а якщо я зніму окуляри, ви купите?... Ах, ви ще думаєте, тоді і я подумаю... Хай дівчинка покладе кошени на місце – не травмуйте психіку... Я про кошени. Воно й так натерпілося. Де? Там, де усі, на війні, якої типу немає... А що? Думаєте, донбаська прописка псує породу? То думайте собі деінде, а то ви справжнім покупцям затуляєте обзир... Та що вам ті окуляри далися? Я не про себе, про кошениат думаю – аби їм не зашкодити. Ну добре. Ви кладете гроші за кошени, а я знімаю окуляри. Годиться? Тільки чур, ви перший. (Жінка бере уявні гроші, знімає окуляри. У неї величезні синці на очах – від ударів).

Що, страшко? Ну що, не передумали? Я не п'яниця, під парканом не вялялась, в міліцію не потрапляла і чоловіка не зраджувала. От дивна штука – чому синці, наприклад на дупі – пристойно, а під оком – ні? Особливо жінці. Чому з'являється презирство до жінки з таким... макіяжем, а не до чоловіка, який її вдарив?... Ні, чоловік мене не б'є, не приведи господи, я б і 5 хвилин із таким не жила. Я й сина так учила ще змалечку – дівчинку бити не можна. Крапка. З хлопцями можна – але перший не починай. Тільки давай здачі. А дівчинку – ні. Розумієш, кажу, дівчинка слабше, а слабшого бити негідно, і потім у дівчинці є такий... ніби дуже складний комп'ютер, який виготовляє програму виготовлення дитинки. Я так, щоб дійшло, бо він комп'ютери любив з манюнького. І тепер ними займається, програміст. Уявляєш, якщо по системному блоку гамселити кувалдою, що буде? Програма зависне, м'яко кажучи. І дитинка може вийти калічкою, чи померти. Уявляєш – ти сьогодні вдариш, а десь через 20 років від цього помре малюк. Тому дя мене чоловік, який б'є жінку – це шматок лайна, а той, який б'є свою жінку – просто величезна купа лайна, яку краще обходити дуже далекою дорогою. Чи викидати на смітник... історії, як великий анахронізм. Тоді мій син дав слово – ніколи не бити дівчат...

Ви хочете знати, як я в це вялялась? (Торкається очей). О, це довга історія. Це не купа, це гора лайна. Знаєте, що найгірше? Я знімаю окуляри, а темінь лишається, безпросвітна... А я була ще зовсім недавно така ж біла і пухнаста – як оця кішечка. Все як у людей, чи все як годиться – чоловік, двоє дітей, кішка і собака, дім, робота, машина, рахунок у банку, відпустка на морі... У мене був салон-перукарня, у чоловіка – фірма: євровікна, двері. Здавалося, стільки

клопотів, гвалт, а тепер розумію, який то був, виявляється, рай... Син у нас розумничок – вчився у столиці на бюджеті на комп'ютерщика... От із нього все й почалося. Вірніше, не зовсім із нього. Просто коли побачила оці кадри з «кривавою йолкою» – і все перевернулося. Господи, за що? І взагалі – що ж тут вибирати? Хто був у Європі і в Росії – це ж не порівнять. Он у прем'єра ж син не у Сибіру був, а в Австрії... Своїх то значить, у Європу, а наших?... Сиділи собі діти: співали, танцювали, плакатики малювали, ручку цю здоровезну накреативили... Та там би все, може, розсмокталося за тиждень... А тепер...

Ну от, його мобільник був «поза зоною», а я була буквально поза зоною жаху... А раптом він там був? Він же туди ходив, на гітарі грав... Він добре грає, має дипломи з двох конкурсів – за сольний, і за дует – друге і третє місце... Потім додзвонилася – ніби все в порядку, але я так і не знаю, чи він там був тоді чи ні, бо по голосу чула, що щось темнить – аби не хвилювать... А потім усе закрутилося... Серце рвалося – там син, тут дочка і чоловік, робота, звірі... Але кожного вечора мене трясло, поки він не вдома. Кожної ночі прокидалася, як від кошмару – і в Інтернет. Як там он-лайн? Димить? Стукають? Не розігнали? І знала, що він там бував, а що я зроблю? Чоловік казав: що ж ти хочеш? Така спадковість – яблучко від яблуні... Сама така...

Охо-хо. І то правда. Я була там колись давно, ще до незалежності, у першій революції, голодуванні, її потім назвали «на граніті» – тоді ще під Леніним, на площі «жовтневої революції», де ми провели «жовтневу революцію». Вчилася в Києві, ходила дивилася через паркан і відчувала – мені треба туди. Я вважалася першою націоналісткою на курсі, хоч і з Донбасу. Хоча дивно – я була єдиною на весь потік, хто склав російську на відмінно. Українську я вчила за словником. Отак вирішила і вчила. Мене завше драгувало, чого галичани, чи як у нас казали «западенці» носяться з тією мовою, що ніби краще знають і тим вони краще. А як там у них усі так говорять, то чим же тут хизуватися? Що тут особливого? Ти тут спробуй, у нас, де русифікували по-чорному. Там ти більшість, пливеш за течією, а тут маєш вибирати, іти проти. Це все одно що брязкати зброєю на параді, чи вступати у битву. Та й битва ця – з собою. Якщо бабуня говорила українською, а мама російською, батько українською, а дід російською, як вибирати? Отой двоголовий орел-мутант – то не просто так. Вони таки робили з нас оцих двоголових, роздвоєних...

Тоді я почала носити синьо-жовтий значок. Це було моє рішення. Думаєте, це було просто? Ага... Він пік мені груди страхом. Я так училася не боятися. Бути іншою. І тут, коли побачила цей табір, я не витримала. Зібрала речі – і пішла. Було таке внутрішнє – слабо чи ні? Важким був перший день голоду – скоро втягнулася. Живилися фантазіями: «А давай поговоримо про те, що ми будемо їсти, коли вийдемо з голодування...» Які ми були кумедні і, по суті, діти... Але чим можна купити дітей, які відмовляються навіть від їжі? Чим лякати дітей, які не бояться беззбройними йти в оточенні озброєних дорослих? Чим спокусити дітей, які з усмішками і спокоєм чинять на очах мільйонів повільне самогубство заради своєї правди? Я цього не знаю... Пам'ятаю шипшиновий чай – єдина пожива, пошерхлі від голоду і вітру губи, тривожний сон під бемкання годинника, одяг, пропахлий димом... І ще якась дивна легкість – ніби ти напів-космонавт, який от-от злетить у невагомість. Насправді там було весело і чомусь нестрашно, хоча бійками і танками лякали ще тоді. Жили як за склом – біля паркану натягували маски скорботних облич – о, як ми страждаємо! А всередині у наметах – нескінченні пісні і жарти. Романтика. А потім, коли лежала на траві під Радою, наші один за одним непритомніли, а

швидко не могла приїхати, бо ми були в оточенні тодішнього типу беркуту, я дивилася вгору... Як ці здорові дядьки-депутати дивляться на нас із вікон, як риби з акваріуму – і бояться вийти до нас, голодних обезсилених беззбройних дітей... І стало так гидко. Ненависті не було – тільки презирство. І я почала дивитися в небо... І відчувала, що кудись угору відлітає страх, і видавлюється раб по краплині. Я ніколи не любила Чехова, але це, здається, казав він... Дуже точно. Потім була ейфорія перемоги, нас спокусили перемогою чи ілюзією перемоги...

А через деякий час – виклик у КДБ. Під абсурдним приводом – якісь похабні написи на пам'ятнику. Я зрозуміла, що нас усіх переписали і тепер перевіряють. А мету я зрозуміла швидко – почути нові імена. Я дивилася на нього і все бачила в його очах, хоча він їх увесь час ховав – якісь «втікучі» очі. «На вас же хтось доніс – подумайте, хто?» – «Кажу, не знаю, серед моїх друзів таких ідіотів немає»... Я не назвала жодного імені. Але цей підлий стиль – стравлювати близьких людей – чудово бачу у почерку сучасного КДБізму. Настукати. Він заповнив сусідню країну і намагається захопити нашу... Через рік – незалежність... Та завше було відчуття, що її у нас вкрали, підмінили. Несправжня незалежність, несправжня Україна, несправжня демократія. Все фальшиве... Як чай із добавками і з ароматом – відчутно різницю... Відтоді у мене виникла така алергія на політику, така зневага, таке розчарування... Особливо коли прийшла на 10-у річницю, а мене... не пустили менти, які охороняли помпезний і недоречний фальшивий концерт... Нікого з наших, справжніх – не побачила... Я дала собі слово – більше ніколи. Принаймні не в цій ролі... І я майже нікому не казала про те. Не хотілось. Хоча переконана на 100% – без тої жовтневої та площа не стала б Майданом.

А після того, що сталося на Майдані, коли зрозуміла, що з твоєю дитиною – розумною, талановитою, чесною – можуть зробити що завгодно! Бити, катувати, покалічити, арештувати, вбити – і то за нізачо, і не тільки безкарно – а ще й за гроші! За «штуку» – кажуть, стільки платили тітушкам, і то не баксів, а звичайних гривень... Це здавалося нестерпним. Господи, якби я знала тоді, що таке насправді нестерпно і що я можу витерпіть... А тоді я не витримала і рвонула до столиці. Ходила по Майдану – і дивне відчуття, ніби я гостя, чужинка, а водночас якась ностальгія, що от я це бачила колись давно у минулому житті, якесь дивне дежавю. І воно ж відразу все відчутно, хто є хто – де молитви і гімн, сухий закон, а де мати і блатний шансон, п'яні і обкурені. Коли потім почали казати «фашисти» на цих людей, хотілося кричати: та ви що, здуріли? Там усе навпаки! Так, там фашисти, навіть гірше, бо ті були проти чужих народів, а ці – проти своїх. Де це бачено в світі, щоб за кольори свого прапору – катували? Тоді чия у нас влада? Ким захоплена? Українофобами? Та й не було там націоналізму, це така брехня... Там же ж перші були оцей вірменський хлопчик Серьожа і білорус... ще зовсім діти...

От кажуть, неоднозначність, толерантність – фігня це все. Є дві сторони барикад, і якщо ти стоїш на самій барикаді – то просто будеш зрадником для тих і тих. Тільки як можна чорне називати білим і навпаки? Воно не стає сірим, навпаки, ще більше відтінюється. Там почувався як у церкві – тут гроші поклав, там біля вогню постояв, свічку поставив за упокій, помолився... Храм свободи. Ти чуєш все енергетично, чи по простому – серцем. Де безпечно, а де страшно. І я раптом зрозуміла те, що казав мій син, коли молила, щоб сюди не ходив. Тут не страшно, страшно за екраном. Колись давно його вкусила собака, і він почав усіх собак боятися. Тоді ми купили йому щенятко Ральфа – і

страх минув. Отак і тут. Клин клином... І він, почепивши синьо-жовту стрічку собі на сумку, робив те саме, що і я зі значком. Видаваював із себе страх. Тільки тоді мене за шматочок заліза могли посадити... А зараз могли просто вбити. Який абсурд...

Я вернулася додому, але серце бриніло – мало зробила, та по совісті, майже нічого. Живу так, ніби нічого не сталося – а вже йде війна... (До покупця). То що, ви берете кошеля? Беріть, далі не розповім, бо у вас маленька дівчинка, вже притомилася, та й то не для її вушок... Ідіть, і будьте з ним лагідними, бо воно такого натерпілося... (Одягає окуляри). Одягну, бо люди лякаються. А мені ще двійко продати треба...

Чути сигнал свистка.

Що? Документи? У мене немає. Я в процесі... Ще немає чи вже... А зараз я ніби не існую... Ах, це незаконно... Звичайно, продавати незаконних кошелят у незаконному місці – це незаконно... А за невеличку суму буде законно? Яку? Таку чи таку? (Показує). Сорі, це був жарт... я проти корупції у всіх гілках влади. Я можу розірвати гроші на шматки на ваших очах, але давати вам не буду. Ясно? А де ви були, дорогий мій законнику, ви і такі як ви, коли людей били, катували, душили газом, відрізали вуха і вибивали гранатами очі, стріляли і розривали бомбами... Де ви були? Законно мовчали? Чи законно катували?... Хочете боротися за законність? Облиште цих нещасних кошелят... Вперед – у зону АТО – там бракує таких мужніх борців із незаконністю, як ви. Я знаю точно. Я щойно звідти... До речі, я хочу подати заяву. Приймете?... Мене пограбували. Що у мене вкрали?... Та майже все... Дім, землю, машину, роботу, друзів, місто, віру в добро... Все, крім цих кошелят... Ви можете все це повернути? Це ж серйозніший злочин – коли вкрали все. Хіба ні?... Ах, це не у вашій компетенції... Звичайно... Ви цього не можете... Може, тоді краще поміняти фах? Стати космонавтом ніколи не мріяли?... Я знущаюсь?!... Ви й гадки не маєте, як можна знущатись... Розказати вам? (Знімає окуляри). Ні?... Куди ж ви?... (Одягає знов). Пішов... Та пішов ти...

(Знов до покупця). А вам оце сподобалось, сіреньке? Кажуть «димчатий». Я раніше любила запах диму, а зараз чую і боюсь – може, когось спалили... Бачила я тих, яких вийняли з танку... Досі перед очима стоять, боюсь закривати, і ще снів – кошмарів... Прокидаєшся від кошмару – і здається, що не прокинувся... Краще казати кольору «грозового неба». Коли то все почалося в нас, оте небо стало темно-сірим – як оце кошеля. Тисне на тебе, і нічого не можеш зробити... Он і друге прокинулось. Дивіться, ви йому сподобались. Бачите, як дивіться? Візьміть, не бійтеся... Ой, тільки тут обережненько... Ні-ні, не бійтеся, то не лишай, то... від опіку. То об нього цигарку гасили... Звісно, що не я, ви що, я дуже люблю котів. То бандити... Терористи, ополченці, сепари... А по-справжньому, я не знаю, як їх називати... Чому? Бо це страшніше за всі слова, які я знаю... Чому обпекли кошеля? Бо бандерівське... Абсурд? Знаю... А татарські жидобандерівці – не абсурд? У нас зараз стільки абсурду, що я вже забула, що таке нормально... А кошеля – воно просто таке дуже «шебутне»... І добре відчуває, ху із ху... Воно хоч і крихтіне, а дряпається дай Боже – от і припекли його, гади... Але ви не думайте, воно так хороше, не зле, відчуває добрих людей – от вас... Ви ж добрі? Ви йому тільки ранку підлікуйте, я і мазь дам... І воно дуже невибагливе – все їсть: овочі, хліб... Це не тому, що його голодом морили. Це і мама така була... Вони шотландці... Мабуть, тих бідних шотландців англійці колись до того довели, що люди на мишей перейшли, а коти лущиння їли – аби вижить... Теж типу «брати» були, як і у нас... Брати

– це ті, хто ділиться, а не грабує. А той, хто грабує – грабіжник. Усе просто. Той, хто украв у нас Крим, вже ніколи не буде братом, а назавше зостанеться грабіжником, ще й дуже підступним і підлим... Коли люди голосили за помірними і тільки-тільки серце перестало калатати, як скажене... після трьох місяців безперервного жахиття, коли ми тільки-тільки почали оживати, з'явилася надія – тепер ми відбудуємось, усе буде добре... Тоді інші країни забирали поранених, а цей «братик» усадив ніж у спину, повернув і почав грабувати... І справа навіть не в тому, що це незаконно, і не в тому, що несправедливо. А в тому, що це підло... Нападати і грабувати пораненого брата – підло і огидно. Крапка. І це для мене назавжди. І Крим не російський, і не український, і не турецький. Крим – татарський, вони навіть так себе називають «кримли», бо у них немає іншої землі, там же стільки назв – татарських. І ми не знаємо, що то таке, і росіяни не знають, а з татарами земля говорить – гори, селища... Ви хочете історичної справедливості? Так? Тоді вас треба депортувати, як татар, виморити вас голодом, як українців... Коли у спорожнілі хати, які тхнули трупами і відчаєм, ешелонами заселяли росіян... Але ж вам цього не робили – історичної справедливості... А коли по правді, ті, хто їх знищував і депортував, винні їм на багато поколінь уперед, як німці – євреям. Поки вони цього не збагнуть, замість «Крим наш» буде «Нам криш». Кришка...

Коли у нас то все почалося, мені здавалося, що я в кошмарному сні – повний абсурд. От скажіть, якщо поміняти одну кольорову тканину, приліплену на палці, на іншу – ми що, станемо іншими? Ми зможемо поміняти наші гени, нашу пам'ять, нашу кров, нашу землю з мільйонами наших предків? Це якась дитяча гра, маячня, це не може бути реальністю! Ти не можеш поміняти свою матір і свого батька хрестиком на папері. Ти можеш отримати мачуху і вітчима, але інших батьків – ніколи. Це є реальність. «Але ж Крим змінив – і там усе тепер тіп-топ». Це мені сусідка Рая каже. Ми знайомі ще змалечку, але не дружимо. Так, сусідка, то позичаю, то речі її хлопцю віддаю. Одиначка, а хлопець в неї дуже непутящий... «Зарплати вище, пенсії...». Так, кажу, і ціни на продукти вище, на комуналку ого-го, на транспорт зашкалює. Із туризмом взагалі швах. А без нього там повна дупа. З нічого нічого не виходить, закон природи. Безкоштовний сир лише у мишоловці. А так за все треба платити. «Ну і що? Це ж історична справедливість. Крим Україні подарували...» Та Володимир, князь київський, хрестився в Севастополі, коли Москви ще у проекті не було! Яка історична справедливість? Як її відновлюють, то від Росії одне золоте кільце і лишиться, і то навряд. І головне, кажу, хіба можна продавати матір за гроші – за подачку чи добавку до пенсії? Продавати батьків – страшний гріх, а ще коли їх на смерть за гроші... От послухай казку: жила собі дівчинка, із мамою і братами й сестрами. От і постукала якось до неї сусідка та й каже: «Твоя мама така бідна й нещасна... А я дивися – багата, знаменита, хочеш, стану твоею мачухою? І ти будеш така.» – «А що для цього треба?» – «Та просто вбий свою маму, нащо тобі така? Я тобі і зброю дам.» От і задумала вона її вбити, а брати та сестри закричали: «Не хочемо, не дамо маму вбивати, хай бідна, але рідна і кохана». Стала дівчинка і в братів-сестер стріляти – кого вбила, кого покалічила, а хто просто втік. Погянула на то все мачуха та й каже: «От молодець, а тепер і твоя черга.» І наставила на неї автомат. «Але ж ти казала, що я теж стану, як ти...» – «От наївна! Знаєш, чому я багата? Бо все своє життя вбиваю і грабую. І нащо ти мені здалася? У мене своїх дітей повно... Твоя хата вже моя, а твій труп мені тільки вигідний, бо я його на твоїх братів-сестер пови-

шу. Скажу, прийшла захищати тебе від убивць, але не встигла...» І натисла на гачок...

А сусідка Рая у відповідь: «Та то все казки! Таку дурню вигадала... Хіба можна таке порівнювати? То люди, а то земля, вона ж нежива...». Нежива чи жива? Може, у цьому вся річ – для одних вона жива, а для інших – нежива. От вони і продають її, як річ. А якщо для тебе помирає земля, як її хоронить? Коли людина – зрозуміло. А землю, з якою стільки спогадів пов'язано, як? Крим, Москву, цілу Росію? Я тепер ніколи не зможу туди поїхати. Я не можу спілкуватися з людьми, які бажають смерті нашим людям, нашій країні, які брешуть так безбожно нахабно, що це навіть не абсурд, це просто божевільня. І не треба мені розказувати, що вони ошукані пропагандою! Та я у вісім років зрозуміла, що в Союзі телебачення бреше, і всі брешуть. Така от гра у брехню – для виживання... Тепер навіть власних загиблих дітей продають... Матері солдат мовчать, російські... Це вже повний аут... А я не можу жити у брехні, я починаю задихатися, фізично...

Вони для мене мертві... території. Може, в іншому світі вони й живі, у спогадах, але для мене – мертві. Але я не знаю, який провести ритуал, щоб їх похоронити по-людськи? Як загоїти ці рани, коли від тебе щось відрізали, а помацати це не можеш? Не знаю... Я одягнула намистечко з мушель, куплене минулого літа в Євпаторії – і ношу на спогад про вкрадене море. Не допомагає. Я своїй племінниці пояснювала про Крим, і чому у неї вкрали море. А вона слухала-слухала і видала: «Ясно, значить, там тепер людям погано, а медузам добре». Оце саме воно. Діти все відчують. Нині добре лише медузам...

А я не медуза, я не холоднокровна, мені все те боліло... А тут ще моя кішка почала верещати. Ну тобто, гуляти. А дочка як причепилася: «Мамо, я знайшла їй жениха, давай ще спробуємо». А вона вже така нівроку, 9-й рік. Ми ще давно замолоду шукали їй кавалерів, приводили, і ніби все там зросталося, не відразу, спершу вона їх по морді біла, а вже потому якось так і закохувалась... Але кошенят чомусь не виходило. Я вже думала – вона не плідна, та й перестала водити. А тут ще собака з'явився – вівчарка Ральф. Думала, куди вже тих котів водить? Ну от а доня моя, їй 14, як причепилася: «Ну мамочко, ну давай спробуємо, там такий котяра суперський, ну просто Бегемот, як у Булгакова». Я кажу: «Тут таке у країні робиться, нам тільки бегемота не вистачало!» «Та то ж у Києві та Криму, а у нашій глушині – до такого не дійде... Кому ми там треба?» Ну отак і завівся у нас той «бегемот». Його так і звали Бегемот. Нашу вівчарку Ральфа він залякав до гикавки, бо шипів як ошпарена праска. Зранку він верещав, як різаний – просив їсти. Стрибав, як пантера – з підлоги на холодильник. Розбив мені улюблену вазу і пильно вдивлявся у люстру... Слава Богу, не розбив. Але нашій киці він сподобався, тож терпіла його кілька днів. А коли віддали господарям, то всі зігхнули з полегшенням. Як у тому анекдоті про козу... А за місяць з'ясувалося, що вона таки понесла... Оцей котик – думаю, весь у тата, такий же бусурман, активний і сміливий...

Коли поз'являлися ці «зелені чоловічки» – у мене все похололо. Я вже бачила, чим це скінчилося в Криму... І руки, ноги почали холонути. Ніби весна, а я не можу нічого зробити – мерзну, як цуцик. А мені сусідка Рая каже: «То нічого, головне щоб ці, з НАТО не прийшли, американці». Я кажу: «Які американці – ти що? Де?! Що, у нас американці Крим забрали? Чи друга державна англійська? Де ти їх бачила? Хоч одного?» – «Та вони ж цей, Майдан проплачували». Кажу: «Його кияни оплачували: і їжу носили, і речі... Знаєш, скільки їх збиралося в неділю? Більше мільйона! – «Та не може того бути, то цей, монтаж».

Який монтаж? Я сама бачила, на власні очі! – «Все одно, – каже, – треба хунту незаконну не пушати». Яку хунту? Президент утік, от і поставили заступника – голову Ради. А кого ще, по-твоєму, ставить? – «Ну, не знаю... А ці, правосеки?» – «І що, де ж ти їх бачила?» А вона: «Ну так того й нема, бо наші хлопці постали, щоб їх не пустить...»

А спершу після Майдану у нас на базарній площі почали збираться чоловіки. Без прапорів ще, без автоматів – а так, просто. Дивлюся – а між ними Рая, я й запитала: «Що таке сталося? «Та, каже, чекають, коли придуть «правосеки», то будуть захищати». Я кажу: «Та це повна дурня! Кремлівська вигадка. Чого їм сюди їхати? Нащо? Люди там ледь-ледь до тьми приходять після того жаху, поранених рятують. Нащо їм кудись їхати, для чого? Та й «правий сектор» – це звичайні люди, просто ті, у яких намети були справа.» Та губи піджала: «От побачиш!» І побачила... Так вони чекали вечір, другий... Очікування підігрівали горілкою... Вигуки ставали дедалі гучніші... Звісно, ніхто не приїжджав, бо це була повна маячня... Зрештою, вони пересварилися і побилися між собою... Це капець. Це як у тому анекдоті про крокодилів. Знаєте? Сидить чоловік і б'є палкою по воді. «Що ти робиш?» – «Та крокодилів відганяю». – «Так тут же немає крокодилів». – «Так того й немає, що я відганяю». Як можна бояться того, що не існує і не бояться, того, що приперлося до вас у повній бойовій амуніції зі зброєю? Як? Це абсурд!!!

Коли оце кажуть – от, немає доказів, що ті з Росії, то мені це просто смішно. Навіщо паспорти, навіщо супутники? У нас у супермаркетах автомати і БТРИ не продають. У Росії теж. Є той, хто дав їм зброю і послав на смерть – їм самим і нам. І не треба шукати. Є конкретна адреса – Кремль. Це елементарно, Ватсон. Чому їх не арештовують?!! І потім – їх же чути! Достатньо сказати одну фразу – і все чути. У нас російська різна. До нас колись у дитинстві приїздили родичі з Москви – і я почала «акати», як вони. Так із мене всі приколювалися: «Да что ти гаваріш!» Я поки розучилася, зненавиділа те «акання». І тепер відразу чую, хто акає, хто окає, хто бекає... Це ж просто. У нас прописка на язиці. Звучання різне, особливо тут, на Донбасі, де є своя мелодика, свої слівця. Отут наприклад, кажуть, «каунчики» – це кавуни, але у нас вони такі маленькі, червоненькі, соковиті – сорт «вогник». Пригадую, малою, колись град побив кавуни, і їх віддали нам просто так – ми розбивали їх і їли. Солодкий сік стікав нам по руках і лицях, а ми сміялись, і далі били... Солодкі червоні бризки... Тепер усюди солоні і гіркі... Для мене це Донбас – смак кавунів і абрикосів, ці тут ростуть немов бур'ян, попід дорогами... А москвичі коли то все побачили, казали – о, то у вас тут прямо комунізм. У них же кавуни і абрикоси – дорогі екзотичні продукти! А у нас вони дикі, розумієте? Дикі! І чогось цей дурний штамп: Донбас – то шахти. Та я їх ніколи і не бачила по правді. Для мене Донбас – білі крейдяні гори, абрикоси на дорогах, ставочки і солоні озера, де так легко було вчитися плавати, і здавалося, втонутися неможливо... Кажуть, в озерах топили тіла росіян... Вода з трупами... Я вже ніколи не зможу там плавати... Господи, скільки разів я кажу слово «ніколи»?

Ще у нашій донбаській говірці, в нашій російській є таке українське слово «тікай». Воно не таке, як у звичайній українській. У нього багато значень: «не заважай», «відійди», «прибери руки», «припини», «не чіпайся», «не плутайся під ногами»... і ще «від... ись». Син казав, це по приколу стало «національною ідеєю». По-моєму, навіть інтернаціональною. Тепер це слово почало пульсувати мені в скронях у прямому значенні: «Тікай! Тікай! Тікай! Тікай! Тікай!» Але як, Господи? Я ходила по нашому дому... Цей дім особливий, дістався мені від ба-

бусі. Я чула, що вона з роду засновників нашого містечка. А чоловік поставив тут євровікна, двері, і дім заграва – по-європейськи. Тут кожна річ – пам'ять: отут зарубки, як росли діти, тут малювали на шпаерах, а ми заклеяли, а тут магнітики з різних подорожей... Це все одно що зробити навмисну амнезію... А що тоді – фантомні болю? Коли відрізав – і болють?

А знаєте, як я зрозуміла, що треба тікати? Запах... У нас же всюди ті абрикоси – навесні запах квітів, влітку – запах давлених на дорозі, восени – посохлих, як урюк... А тепер з'явився інший запах. Я завше на це реагувала. Я по запаху знала, де був мій чоловік – коли заходив до батьків, коли зависав із друзями, а коли... бував чужий... Та я йому того не казала... і не розпитувала. Отепер з'явився «чужий» запах. Жахливий. У нас на базарі був такий ззаду м'ясного відділу – я завше обходила те стороною, хоч так було ближче. Запах запеклої крові, гнилизни, обпеченої шкіри... Запах смерті. Ні, сморід... Мені здається, він уже в моїй голові, навіть тут: заплющу очі – сморід...

Я думала: як там не допомогла, то тут чимось зможу? Коли у нас з'явилися наші танки, і деякі почали кричати: не треба їх пускати, хай ідуть назад до Києва... Я кажу: «Ви що, подуріли? Це ж наші хлопці, вони прийшли нашу землю захищати, а як інакше? Там же і ваші діти можуть бути, як їх призовуть». А баби в крик: «Не треба нам танків!»

Та коли женуть свої танки, приходять чужі... І не захищати, а вбивати... А тут іще подзвонила давня знайома – з універу. У неї в армії син служить – Максим. А вона сама суддя. Я кажу: «Як же ти суддя і не змогла... ну той...». А вона: «Тому і не змогла, бо суддя». Та і він сам каже: «Призивають, то маю йти, а що, землю треба захищати від ворогів, я ж чоловік...». То вона мене і попросила: «Поглянь, як він там, може, їм чого треба? Гроші передам...» Та які гроші?... Не треба... Я сама... Ну, я й пішла туди. Чесно? Дуже боялась. Дивитись їм в очі. А потім розговорила, і нічого, попустило... От що таке мужики без жінок? Вони ж все одно як покинуті. І домашнього гаряченького їм хочеться, і просто підтримки. То я почала їм щось носити – то їжу, то теплий одяг... А тут іще й інші ранки приєдналися – ті, які за Україну – так і втягнулися...

Одного разу їду звідти, а назустріч Рая. Вона глянула на мої торби так підозріло... І у мене все захолонуло. «Куди йдеш?» – Питає. А я так зїхала з теми: «Та так, – кажу, – по справах... Поспішаю, вибач, ніколи.» А вона раптово: «А ти знаєш, що твій ухажор тепер шишка в ополченцях?» Я так і застигла: «Який такий ухажор, ти про що?» – «Пам'ятаєш, Вовчик, наш сусід, він на тебе найжджав, а ти його відшила...» – «Не пам'ятаю я ніякого Вовчика... Ти щось плутаєш...» – А Рая: «Ну гляди, я тебе попередила...» Потім я його побачила – і пригадала... Мені було тоді років 10-11. І він на нас «найжджав», але буквально – велосипедом. Ми граємо, а він на нас іде... Всі верещать, розбігаються – і йому весело, він король. А найбільше найжджав на мене. Мене це дістало. Він іде, а я стою і ані руш. Іде – і в очах з'явився страх. У нього, у мене – ні. Я стояла до останнього, а тоді на крок уліво і раз – штовхаю його з усієї сили вбік. Як він загудів! Я думала, що він не встане. І тут уже я злякалася. «Живий» – виматерився по-чорному. А я тоді не лаялась, мені не дозволяли... Більше він не найжджав – ні на мене, ні на моїх подруг...

Я йшла з дочкою, і його побачила. Цей погляд. Спершу на мене, а тоді на неї. Такий... масний... І я застигла... Я згадала... Вовчик. Точно. Пригадую, казали, він сидів за крадіжку чи хуліганку – щось таке. І тут у мене запульсувало це слово «тікай» – як набат. Я чула, що ці «лугандони» викрадають дівчат і перетворюють на рабинь. Господи, моя дівчинка, Інга, моє кохане сонечко,

моя принцеса, світла, добра, ніжна... Ні-і-і-і!!! Тільки не це! Я стрималась, аби не бігти, але бачила, що він запав, він стежив... Прийшла додому і до чоловіка: «Все, Михасю, збираємо речі і тікаймо.» Як могла – пояснила. Він спершу впирався, але я і молила, і кричала, і плакала – і він відступив. Зрозумів – усе серйозно. А за дочку він готовий був у вогонь і воду, я це знала.

Я почала збиратися: кидала одні речі, виймала, клаала інші... Валізи не закривалися, сльози текли... І тут наша кицька почала народжувати. Це капець. Я кинула все і намагалася якось допомагати. Інга шукала якісь поради в Інтернеті, чоловік психував. Есмеральда кричала, дивилась на мене такими жалібними очима: «Ти доросла, ти допоможеш...» Цілу ніч ми народжували трое кошенят: одне сіре, друге біле і ще одне чорненьке зовсім маленьке. Вишкребок, як казала моя мама. Слава Богу, всі живі, і вона теж у порядку. Під ранок я заснула. Прокидаюсь о сьомій, а кошенята верещать у мене під боком – вона довірила їх мені, підкинула, а сама пішла трохи поспати. І я зрозуміла: нікуди я не поїду. Куди ми будемо тікати із кішкою-породіллям і трьома сліпими кошенятами? Це нереально... І як я її залишу? Вона ж мене стільки раз гріла, коли щось боляче... І я кажу Михайлу: «Їдь сам, рятуй дочку. А я поки залишусь тут – хай підростуть хоч трішки. Тебе можуть забрати – барикади будувати чи окопи рити, дочку теж... сам розумієш. А я – кому я потрібна? Воювати не вмю, гвалтувати пізно, убивати – навіщо? А я поки лишусь, а там може, дай Бог, наша армія виб'є тих сепарів – та й ви вернетесь. А ні, то я до вас приєднаюсь, ти поки винаймеш квартиру...». Повідавала їм гроші, картки, собі лишила мінімум. Умовила. Провела до автобусу, посадила, а тоді вони дзвонили щопівгодини – поки не опинилися на нашій території...

Так я лишилася сама... Вірніше, з собакою Ральфом, кицькою Есмеральдою і трьома сліпими кошенятами. І ще нашими солдатами. Моя знайома з універу знову дзвонила: «Як там син?» Потрібна форма – її називали «дубок» – волонтери передадуть, але треба відвезти. Я возила великі тюки... Їхала рано вранці, аби не зустріти нікого, але щоб і не темно... В магазині почали зникати деякі продукти, а з банкоматів – гроші. Почали грабувати відверто, я позаховувала все, що можна... Час від часу було чути постріли... Моя перукарня спорожняла – клієнтів майже не було, двох кращих дівчат поїхало, а одна закрилася вдома. Сусіди один за одним виїжджали, і пару з них лишили мені ключі – полити квіти, город, погодувати звірів...

А потім мені наснився сон: ніби в небі такий великий літак – мов корабель. Титаник. Він пливе і затуляє півнеба... Було якось моторошно, але я читала, що бачити літак уві сні – це добре... Але то уві сні... А так я почала боятись літаків. Гуркіт пострілів дедалі ближчав. Сусідка Рая прибігла з новиною – готують бомбосховища. А колишній сусід Вовка з ДНР наказав їх розчистити, і на продукти гроші дав, щоб їх затарить... А банкомати взагалі не працюють: гадська київська влада не платить. «Так, – кажу, – не платять, бо вже другу інкасаторську машину грабують. От і гроші на продукти у нього звідки?» – «А може, з Москви?» – «Звідти тільки зброю везуть, щоб нас усіх повбивать. Та він же сидів за грабунок, ти хіба не знала? От і зараз, мабуть...» А вона мені: «Та, гроші не пахнуть». Не пахнуть?! Та вони смердять! Тоді я ще не уявляла, як вони могли смердіти по-справжньому... А скоро я зрозуміла, до чого мені снівсья літак... Я почала боятись неба. Гудіння літака, розриви снарядів, спалахи... До бомбосховища я не добиралась – у мене був підвал. Колись у тому підвалі загинув мій прадід. Він ховав там єврейку, а німці кинули туди бомбу. Дівчина врятувалася, а прадід – ні... Того бабуся не любила той підвал... Я теж була

рідко. Туди ми й ховалися – з Ральфом, Есмеральдою і кошенятами. При чому собака відчував краще, не знаю, по звуку чи запаху, але він кидався до підвалу раніше. Я вже й перестала закривати кришку: щоб тільки раз – і все...

А потім підбили той літак, пасажирський – і все ж було ясно, хто. Бо наші ж узагалі не підбивали ніяких літаків: у сепарів їх, слава Богу, немає... поки що. А наших літаків уже скільки позбивали, гади... А там у боїнгу скільки дітей, господи... Я потім дивилася на фотки, читала. Там же немовлята були! Один такий хлопчик біленький, схожий на мого... А у одних батьків – взагалі троє дітей летіло з дідусем. Ви це уявляєте?! Троє! От кожного виносить, народить, ростить, хворить, годувать, навчать, мирить... А потім раз – і порожнеча. От як це можна витримать, як пережить? Як не збожеволить?... Але я тоді грішним ділом подумала – може, нарешті люди на землі зрозуміють – що це жахіття треба зупинить усім світом! Бо це ж не наша біда, це ж із кожним може трапитись! Наша земля така маленька і тісна. І я дивилася, хто там із якої країни... І навіть подумала: от як так Бог зумів вибрати літак, щоб в одному – з різних куточків світу? Це як із Небесною Сотнею. Як так снайпер вибирав – що потім вся Україна хоронила? Звісно, найбільше Київ і Західна, але і всій країні дісталося. І це таки зупинило ту страшну бійню! Ось і тут ніби навмисне, як попередження! Люди – та схаменіться ви! От усі кажуть – обережно, може початися третя світова війна, і от як Путлер схожий на Гітлера, і ця окупація Криму, як анексія Австрії, навіть цифри на цьому псевдо-референдумі – зовсім ті самі, як були за Гітлера, один в один! Почнеться? Люди добрі, а ви не зрозуміли, що вона вже почалась?...

Тепер я возила до наших хлопців ліки. Приїздила і жадібно вдивлялася в обличчя. Чи всі є? Кого не бачила зі знайомих – боялась запитать... Господи, хай вони виживуть... Раніше молилась за мир, а тепер – за перемогу. Бо мир із цими... хай Бог милує. Ви розумієте, що таке мати сина призивного віку? Це твоє серце плавиться на повільному вогні. Мій син закінчує бакалаврат, а як не вступить у магістратуру? Армія? А як приймуть якийсь закон, що заберуть і так? І я носила ліки і молилася – тільки б не мого...

Нарешті прийшли ці нові камуфляжі – дубки, і в мене були такі великі тюки. Тягну то все до машини, а назустріч Рая – зиркнула, як обпекла. «Що, карателям везеш?» Я зрозуміла, що все одно вона здогадалася, то треба спробувати хоч якось її зупинить. «Кажу, та яким карателям? Бог із тобою». Це ж наші хлопці, свою землю захищають. Це ж не Чечня і Дагестан, і не Сибір. Ти хіба не бачила, кого сюди напосилали? А це наші. «Це не наші, наші – ополченці, а це Київська хунта шле». – «Та яка в біса хунта? Хунта – це коли військові захоплюють владу, от у нас якраз і захопили ці гіцелі з автоматами. Яка вона в біса народна? Хто їх вибирав? Ніхто. А в Києві влада виборна. Вони зобов'язані землю захищати, по конституції і взагалі. Не здавати ж як Крим...» – «Та краще б здали! Тепер там усі в шоколаді, а у нас кошмар... Гуманітарна катастрофа, от.» – «Так у нас кошмар, тому що ці з автоматами прийшли, а наші замість того, аби встати «усім миром», – колабораціоністи... Он в Одесі відстояли – так тепер там спокійно, а ми мучимось...» – «Ти що, в Одесі – людей живцем палили! Там же фашисти-правосекі...» – «Та там прості люди з камінням на автомати пішли, бо дістало, а дім той російський спецназ підпалив, спершу отруїв газом, як у Норд Ості, а потім підпалив, а самі дахами втекли...» – «Та то все бандерівські байки.» – «Раю, наших хлопців використовують, як гарматне м'ясо! Їм же картинка треба – чим більше трупів, тим картинка краща! А зрадники нікому не треба – ні своїй землі, ні чужій.» – «Та ти що, наші

ж проти фашистів, діди воювали, і наші теж». Та які фашисти? Роззуй очі! Всюди все нормально, спокійно, тільки у нас тут війна! І молоді хлопці – за що вони гинуть? За Путлера? Там син моєї знайомої – 20 років, пацанчик зовсім, а там же може бути і мій син, і твій, як підросте. Ти що, цього не розумієш?! «Поки мій підросте, тут уже Новоросія буде, і все тіп-топ. Куди нашим бандерам проти великої Росії? Найбільша країна, ядерна держава! Кишка тонка... А ці козли хочуть нашу мрію вбити... Нащо мені та гръбана Україна? Може, ти тут і в шоколаді купалась, а я наковталася, досить. Що я від неї хорошого бачила? Хрін моржовий! У мене мрія з'явилась, а вони хочуть нас назад у цю сірість... Прощай, Росія?! Прощай, мрія?!» І тут у мене вирвалося: «Прощай, немьтая Россия, Страна рабов, страна господ, И вы, мундиры голубые, И ты, им преданный народ...» А Рая скривилась: «Це у вас там на Майдані таке вигадали?» – «Та ні, це Лермонтов, великий російський поет, убитий у 26 років.» Вона піджала губи...

А я розгубилась... Мрія? Це Новоросія – мрія?! І тут до мене дійшло... Я раніше не могла зрозуміть – як можна йти прости власної країни? Воювать на стороні ворога, зраджувать? Нове. У Новоросії кліучове слово – «нова». Щось нове! Розумієте, це як із перукарнею. У мене ж перукарня-салон. І от буває, приходять людина – пострижеться, пофарбується, і вона ніби нова. За п'ять копійок, а якась інакша: красивіша, молодша. А буває, що взагалі не пізнають. Перукарня – це своя психологія. Буває, приходять людина: мені отут отак, а тут так... Стрижеш, як тобі скажуть, а воно їй як корові сідло. І вона готова у тебе ножиці запустити. А треба хитро: робити те, що їй личить, але тонко, ніби радишся, ніби щось по ходу міняєш, а в результаті робиш своє – і їй подобається. Виходить – аж світитися. Оновлена. Нова. Так і тут – ніби раз – перефарбувався, змінив колір прапора, п'ять копійок віддав – і все. Зарплати вище, пенсії вище, ти в супердержаві, нафта б'є потоком і все по голові... Не треба зусиль, праці. Але ж для того, щоб народилася Новоросія, треба вбити тут Україну... Нова ілюзія. Гарний рекламний обман. А натомість: тисячі убитих, пораних, покалічених, діти без батьків, матері без синів, а скільки обездолених і безпритульних? Уже, певне, мільйони! Мені хотілося крикнучи: «Це шахрайство! Немає тут нічого нового – це стара імперія, це позавчорашній день, це жажіття війни!». Але я бачила ці ножиці, націлені мені в голову, коли зачіска виходить невдала... Мені хотілося крикнути, але я зчепила зуби: вона мене не почує. І в голові набатом думка – здасть чи не здасть? Треба встигнути передати форму... І я вирішила спробувати з'їхати з теми. «Вибач, – кажу, – поспішаю, нагальна справа: подруга просила передать». – «А я тобі вже не подруга?» І тут вона якось так лукаво посміхнулася – ніби, розумієш, що ти у мене тепер на гачку. «То ти, може, теж мені допоможеш по старій дружбі?» – «Кажі вже...» А вона дістала картку, банківську, але якусь таку не нашу. Каже: «У тебе ж син комп'ютерщик, може, допоможе з кодом розібратися? Бо десь загубився, не можу знайти, а банки зараз – сама знаєш...»

Я взяла в руки цю картку, покрутила в руках – і раптом страшний здогад блиснув у голові. «Це... – І показала очима вгору. – Звідти?» – «Яка тобі різниця? Я тебе щось попросила.» – Каже. – «Слухай, у них таке горе, а ще це...» – «У тих буржуїв то не останне, будь спок. І все одно ж пропадуть, а я сама хлопця рошу, мені помочі чекати нема звідки. Може, то мені Бог подав по справедливості...» Бог?! Я раптом зрозуміла, що вона мародерствувала у тому літаку, серед трупів... дітей... Я здригнулася, так ніби та картка була гарячою як вогонь чи холодною як лід – бо руки пекло, а серце захололо. Я зрозуміла – це шантаж.

Але я не могла... Кажу їй: «Я не думаю, що він це може, він же не хакер, просто програміст, студент...» Я віддала й побігла, як від чуми, хоча я бачила: в її очах був присуд. Мене нудило, мене трясло, мені хотілося її вбити...

Прибігла я до наших із тими клунками. Чекала радості – нема. Відчула зразу – холод. І очі опускають, відвертаються. І раптом серце защеміло: «Де Максим?» Зітхання, стислі губи... Показали – те, що від нього лишилося... Я не буду те описувати. Не можу... Тільки попросили: «Ти можеш матері сказати? Краще ти, аби якось підтримати.» Я це розуміла... Я пригадувала, як почула від лікаря про мамину смерть – сухо, грубо, ніби відмахувались від мухи... Як я тоді сповзла по стінці й білася в сухих риданнях від безсилля, від жахливого слова «ніколи», від шаленого бажання потримати мамину теплу руку, просто доторкнутися... Ніколи. Я йшла назад немов сомнамбула, дивилася на телефон – і не могла. Не зважувалась. Думала – ну от прийду і наберуся сил...

А на порозі – сусідка. Мене побачила і верещить! Я навіть не чула її слів, не розуміла. У її будинок упав снаряд, вибило вікна, і вона аж захлиналася від люті: «І що мені тепер робити?» – «Кажу, вернеться чоловік і вставить тобі євровікна...» – «Він вставить, як же! Він тільки і вміє – що вставлять! Чкурнув – тільки його і бачили! Чи він ще коли вернеться? Це все твої карателі, фашисти!» – «Кажу, звідки ти знаєш, що вони, а не сепари? Він же не підписаний. І нащо їм сюди пулять?» – «Я знаю! Це хунта, а ти – їхня пособниця, наводчиця! Це ти їх навела!» – «Та що ти таке кажеш? Я – наводчиця? Це смішно...» – «Смішно? У мене таке горе, а ти... Побачимо, хто посміється останнім...» – «Та я присягаюся, Раю...» – Вона не чула. І я попленталась додому, упала в ліжку і хотіла провалитися у сон. Але коти пищали, і телефон аж розривався. Глянула – вона, та моя подруга, суддя, мабуть відчула... Ну, не було у мене сил їй те казати! Не було. Як розказати про те, що найстрашніше, чого боюсь найбільше, чого і найлютішому ворогу не побажаєш? Як? А вже під ранок мені передзвонили з іншого телефону. Виявилось, слідчий. Вона померла – отруїлась. Мій телефон – то був останній, який вона набирала – 28 раз. Коли дізнався, що помер її син, то зітхнув із полегшенням. Ясне, чисте самогубство, не треба розбиратись – раптом хтось убив... А може я? Я убила. Якби то все сказала я, а не хтось чужий, то може б я добрала слів, підтримала... Але я тих слів не знаю! Провина придала як бетонна плита. І я лежала так розчавлена, розбита вщент. Тому коли вони прийшли вранці, я не могла вперитися, ні заперечувати – нічого. Собака рвався, захилювався від гавкоту – захищав. І я його закрила, щоб не вбили. А кошенятко те, сіреньке, що ледь продерло очі і повияляло на тих маленьких лапках мов причмелене – вчепилось тому в ногу. Уявляєте? Вчепилось! Бо захищало. Я ж кажу вам – Роберт Брюс! Тоді його і припекли цигаркою, падлюки... Потім знайшли і мій планшет – там були фотки наших солдатиків, і ще – чеченців, осетин – щоб знали, скільки тут чужих... Відпиратись не мало сенсу, що я за наших. (До уявних покупців). Заберіть це кошеня, бодай за півціни... Воно сміливе і хороше, чесне, воно не зрадить. Це хлопчик, Роберт Брюс як у Лесі Українки. Берете? Бо далі я розказувати не буду. Воно вам треба – ті жахи?

Відає кошеня, цілуючи його на прощання. Бере в руки наступне, чорне.

Візьмете це чорненьке? Дивіться, яке гарненьке, хлопчик. Оце вже точно буде як Бегемот, бо весь у тата, як у Булгакова у «Майстрі...». Не читали? Ну, може, фільм... хоч він російський, але автор – наш, київський. Булгаков усе розумів, що відбулось тоді з країною... А Росія – вже ніколи не буде для мене країною Достоевського і Цветаєвої. Для мене це країна жаху. Проклята краї-

на, яка на нас напала, пограбувала, покалічила і все те потай, ще і оббрехала... Бо те, що вони зробили Україні – вже неможливо їм пробачить навіть, якби уся країна стояла на колінах сотні літ. НІКОЛИ. Знов це слово, це «ніколи», якого я раніше не вживала взагалі... Не за те, що вони зробили з тілами – за те, що з душами... Ах ви боїтеся? Чорний колір – на нещастя? Що буде вам дорогу переходить... А оце все щастя? Так? Коли оце все діється у нас, хіба хтось може бути щасливим?!

Хіба ви знаєте насправді, що таке «нещастя»? А кошєня – ні, це радість, втіха хоч якась. (Притискає невидиме кошєня і голубить). Кому ми з тобою потрібні зі своїм нещастям, кицику? Усі проходять повз... Ну от скажи, за що я це отримала, оцей кошмар? За те, що помагала іншим? Якби не помагала – все було б ОК? Я це не можу зрозуміти. Не розумію ні цих виродків, ні Бога... Я розкажу тобі, бо більше нікому. Дітям? Ні, не хочу, не треба їм того знать... Чоловіку – теж, не треба... Тим більше, я дізналася таке...

Мене привезли у якийсь підвал і почали там бити... Знаєте, ніяка я не героїня... Спершу я намагалась щось пояснити, що я ніяка не фашистка, і не наводчиця, я просто жінка... Просила і благала – все до душі... Їх це тільки розпалало... Вони казали мені кричать: «Зіг хайль». А я відмовилась, і тут мене прорвало, кажу: «Ну як же – я українка з діда-прадіда, і прізвище моє таке, і паспорт, так яку ж я землю маю захищати? І воїнів яких? Ну, ясно, що наших, тих, хто захищає нашу землю, Україну. Яка ще в біса Новоросія? Який один народ? Чого ж тоді ви по-українськи ні бельмеса, якщо один? Це повна маячня! І я не київська, не західна, місцева. І більше того – з роду засновників цього міста. Мій пра-пра-пра... він був козак, отримав землю цю за службу, заклав отут поселення, і церкву збудував, лікарню. Ви бачили ту церкву – то мій пра... І я носила їжу, ліки... Це мій обов'язок, як громадянки і люди... ні... Який у мене може бути вибір? Карателі – це окупанти, а ми тут на своїй землі – це ви пособники фашистів... Оце що ви тут робите – це що?! Це фашизм!» Тоді мене віддали в руки чи то чеченцям чи осетинам... Я ще спитала: «Як же так, ви віддаєте свою жінку чужинцям, іновірцям? Хто ви після цього? Не зрадники? Не вороги?» А вони мені: «Так це осетини, православні...» Православні... християни, і тут мене прорвало вже на мат – такий вітійуватий, яким ніколи у житті не лаялась. Ніколи... Мене лупили по обличчю, і нога, а головне – у груди. Один такий садюга розганявся і лупив ногою, я врізалася у стінку, відлітала і знову... Я намагалася згадати те, що мене вчили, коли народжувала – спеціальне дихання, щоб полегшити біль... Яке там дихання?! Я взагалі не могла дихати, ніяк... А груди – це у мене найболючіше було завжди... Я зазирнула у ці очі і зрозуміла, що говорити щось немає сенсу. У цих очах я бачила обличчя темені. Її нутро. Чорну діру, в яку летить нещадно людство. Коли я це збагнула – жах пройняв мене до кісток... А ще вони обіцяли віддати на гвалт... Скільки ти хочеш – 10, 20? Господи, я вже давно не дівчинка, а деяким годжусь у матері... Навіщо? Вони не гвалтували, але казали все, що збираються робити. І це було все так мерзотно і огидно, що мене занудило... І навіть від цих слів здавалося, що це все насправді... Бо тіло вже давно перетворилося в один суцільний біль...

І ви гадаєте, їм потрібні були імена зв'язкових? Так, звісно, це теж, але це не головне. Їм потрібні були пін-коди картки. Я все розказала. Благо, у мене була лише одна, дві чоловік забрав... Але господи – яка там Новоросія, яка ідея? Вони бандити, розумієш, кицику, бандити! Злодії і ще садисти... І це жахлива суміш. Коли вся влада у таких, коли такі живуть у світі, цей світ про-

сто втрачає сенс... Вночі я мала передишку – лежала на холодному бетоні, холодна і холодна, і думала про Бога і про смерть. Бо більше нічого було робити. Про смерть – аби не мучитись. Але як? От скажіть – у цій порожній бетонній скрині – як? Головою об стінку? Якось тупо... Різати вени? Чим? Та і просто – як себе можна вбити? І за що? А головне – якщо у цьому світі таке жахіття, то щось я сумнівалася, що на тому світі Бог придумав щось покраще. Оце мене і зупиняло. Що там зустрине щось ще гірше... І я подумала про Бога. Господи, навіщо ти створив оце жахіття? Навіщо світ такий жахливий? От скажи? Ти розумієш, що ти невдаха, ти бездарність, Боже. Ти вигадав якусь фігню... І що робити з оцим світом? Армагедон? Чи третя світова? Чи він уже почався? А з іншого боку, бачить, як твоє творіння гине, і сотні мільйонів проклять... От я раптом спробувала уявити себе на місці Бога? Ну я так, по-жіночому. От народила я дитину, дала їй волю – і раптом дізнаюся, наприклад, що він дітей гвалтує і вбиває у підвалі, і головне, що відчуває з того радисть. А я його... люблю... І що робити? І я відчула цю безвихідь Бога... Як це страшно... І безнадійно все...

Вночі майже під ранок прийшла Раїса. В її очах було злорадство, і я раптом зрозуміла – це вона мене здала. Звісно, більше нікому. І я спитала: «За що? Ми ж знайомі змалечку. Я ж тобі допомагала: і гроші позичала, і речі для дитини давала...» – «Так, обноси, з барського плеча... Ти завжди була буржуйка, думала, що я тобі не рівня... Тепер побачила життя?» – «Тепер я бачу смерть... Вона тут зовсім близько. А ти що, прийшла мене добить? Давай. Ти зробиш тільки послугу.» – «Та що ти... Я... не думала, що буде так... І ти сама у всьому винна: наводила на наших...» – «Я нічого не наводила, ти помиляєшся, присягаюся здоров'ям дітей.» – Вона зам'ялась... «Скажи, може тобі щось принести?» – «Так, отруту. Маєш?» – «Ні. А може, передати щось чоловіку, дітям?» – «Щоб ти і чоловіка здала, й дітей, Іуда?» Вона раптом всміхнулася. «Михайла я не здам. Бо ми з ним полюбовники. А ти хіба не знала?» – «Ти брешеш...» – «Не брешу. Навіщо? Чи може щось таке про нього розказати...» – «Не треба...» – «Це ще давно все сталося... Ти ж вся у бізнесі, у справах... А мужику треба простої жінки, без заморочок. Він тільки заради дітей – куди вже? Двоє... Та й тебе одну з дітьми не лишиш – пропадуть... Але ти не бійся, я за твоїми дітьми догляну...» – «Ти мене уже похоронила? Зачекай хоч, поки заспокою...» – «Та що ти! Я ж навпаки, як допомогти, питаю. Хоч я тебе і не люблю, бо ти мені суперниця, ти ж розумієш... Може, принести щось поїсти?» – «Принеси та не мені, а звірям. Особливо кішці, у неї дітки.» – «Може, їх потопить?» – «Не смій! І з того світу прокляну...» – «А, вони ж породисті, гадаєш, зможеш виручить ще гроші?» – «У мене є останнє прохання... Зроби так, щоб я тебе більше ніколи не бачила...» Вона піджала губи і пішла... «Катюзі по заслугі!» – Пішла і лягнула дверима. А я лежала й провалювалася у бездонну тьму... І розумом я розуміла, що та зрада – то була ну раз чи два «по п'яні», інакше він би не шарахався її так сильно потім. Але все одно. Це було, як ніж у спину, у хребет, неначе вийняли із мене стрижень, і я зламалася. Я лежала, неначе випотрошена лялька – нікчемна купка мотлоху, і все...

На ранок мене повели у місто. Спершу я зраділа – люди допоможуть... Як я помилялась... Загорнули в прапор і залишили стояти з табличкою... І що я не кричала – що я нікого не вбивала, я не наводчиця і не фашистка, нічого я нікому злого не робила... Все дарма. І били, і паювали, і знущалися, як хто тільки міг. При чому жінки. Били більше жінки... Ніхто з них не вступився. І лякали мене більше не ті, хто захилювався злістю й ненавистю. Ні. Байдужі.

Ті, хто виходив, фотографувався на моєму тлі... Як же – екзотика, така картинка... Я заплющила очі – я не хотіла нікого бачити. Це було так огидно, до нудоти... Один раз я почула англійську мову. Спалахи. Я почала вслухатися... Зрозуміла, що це журналісти, вони з кимось сперечалися. І в мене раптом з'явилася надія... Я розплющила очі – і побачила... Вовку. Знову закрила. Тільки цього мені не вистачало! Відкрила на щілинку, а він дивився просто на мене... Там не було зловтіхи. Щось інше... Що? Не знаю, але він щось комусь наказав, і мене повели назад у підвал.

У домі мені дали помитися, а у підвалі вночі принесли щось поїсти. Вперше за чотири дні. Я не могла. Відчуття огиди до всього переповнювало мене до нудоти. І тут приперся він – Вовка. Я зрозуміла, що він мене впізнав. І від цього було ще гірше. Тоді в дитинстві я була гордою маленькою «королевою двору»... А це все так принизливо, і я така «страшко», постаріла на 10 років за три дні... Він щось почав казати: що не хотів, аби зі мною так, що він не знав, він би не дав, але ж я сама – не каялась, а навпаки... А я мовчала... Я не хотіла бути людиною, я не хотіла жити у світі, вигаданому таким Богом, я не хотіла жити... І тут він запитав про дочку – я оговталася. Кажу: «Можеш різати мене на маленькі шматочки – я ні слова не скажу про неї...» – Він сахнувся, мабуть, від тої ненависті, яка палахнула в моїх очах. Бо я поставила хрест на собі – мені було вже однаково – але не на дітях... «Я ж не звір...» – «Звір? Що ти, я люблю звірів – я б ніколи не назвала тебе звіром... Ти один із них...» – «Але я хочу тобі допомогти...» – «Допомогти?! Убий мене, будь ласка. Ви ж все одно не залишите мене в живих. І я вже не хочу... Просто вбий. Можеш?» Він мовчки вийшов... А я лежала і готувалася до смерті... Найбільше я переживала за дочку, за Інгу. Син уже не пропаде, і чоловік... напевне, теж... А от Інга, вона така... принцеса... І ще Есмеральда, Ральф, і троє кошенят... Ні, я не була готова до смерті, я думала про земне... Невдовзі він повернувся, приніс якийсь одяг. І я раптом зрозуміла: може, мене і не вб'ють. Але не через Вовчика, певне, через іноземців. Вовчик сказав, що я зможу поїхати, але якщо підпишу документ, що не маю до них претензій, у тому числі майнових... Майнових?... То... «Стривай, я хочу забрати звірів!»

Я прийшла у свій дім... Уже на порозі я зрозуміла, що він уже колишній. Вони винесли звідти все цінне. Все. Прикраси, техніку, посуд, чоловікові інструменти... Я пригадую, як він збирав їх – кожну детальку. І ще колекцію маленьких янголят, які збирала Інга... Я вже не кажу про «заначку» – звісно, вони її знайшли. Вони зрізали навіть троянди... Господи, навіщо їм квіти? Колись мама розповідала, як її батько привів наречену – мою бабусю – втікачку з Полтавщини. А прабабуся засадила все подвір'я трояндами – вона була з дворянського роду, але прикидалася, ніби дім дістався їй від «барини». Зізнатися у дворянстві було небезпечно. Моя бабуся вирубила ті троянди і посадила город, як учила її померла мама... Отак тут воювали – картопля і троянди. Страх і виживання. Я повернула квіти цій землі. Тепер їх тут не стало – всі під корінь... Замкнений собака вив страшенно. Я думала, що від самотності і страху. Я випустила, але раптом той побіг повз мене. Найгірше мене чекало не там...

Есмеральда... Її захолоде тільки лежало біля дверей. Вона чекала мене до останнього. Мій вірний друг. Ральф скакав навколо і намагався мордою підняти її задубле тільки... Вони дуже дружили – вона була йому колись, як мама... Господи, я хвилювалася за сина, чоловіка, доньку, брата... а про неї не думала. Не знала, де доля вдарить, а вона отак... Ніхто ніколи не буде відчувати мене так, як вона, кожен мій біль, кожен мій сум... Ніколи. Знов це слово – я його

вже ненавиджу... Я сиділа, притулившись до дверей, а Ральф безуспішно намагався її оживити – чомусь не розумів, що сталося, хоча був дуже розумним. І тут до мене підійшов Вовчик зі своїм ідіотським папірцем – «що я не маю претензій». Я підняла запухлі очі, повні сліз. «Мені треба її поховати...» – «Ну... як хочеш...» Господи, а як же кошенята? Я кинулася шукати – ніде не видно. Невже вони їх справді утопили?... Я бігала з дурним цим кличем «кс-кс-кс», не знаючи, чи вони вже розуміють? І раптом дивлюся: вилазять із-під шафи! Одне біле, друге сіре і ще оце чорне нещастя. Всі живі! Я похапала їх у якусь там торбу, збрала речі по двору, брудні і мокрі – які змогла. І тут вернувся Вовчик – дав лопату... Я копала яму в саду під вишнею, заховавши сумку з кошенятами за пазуху... Поклала тільце Есмеральди, загорнуту в дитячу ковдру, присипала... І тут побачила там за парканом Раю, заплакану, якусь аж чорну. Вона підійшла і запитала так буденно: «Кого хорониш?» – «Есмеральду...» – «У мене малий підірвався на міні...» – «Живий?» – «Живий, але руку відірвало...» – «Ці міні ставили не наші солдати, розумієш?» – «Розумію... Прости мені...». Я здивовано скинула очі... «Бог простить...» – «Я пригляну за домом...» – «Мені все одно...» У ці хвилини я зрозуміла, що це все. Я сюди ніколи не вернусь. Ніколи. Знов «ніколи». Я не хочу жити з цими людьми не тільки в одному місті, не тільки в одній країні, а навіть на одній землі, в одній галактиці... Я поглянула на неї і сказала твердо: «Можеш тут жити, бо я сюди ніколи не вернусь...» – «Де ж ти будеш?» – «Не знаю, світ великий...»

Я раптом це зрозуміла – світ великий. А людина – не дерево. Більше переко-типоле. Коли зачиняються одні двері – відчиняються інші. На свіжій могилці Есмеральди я дала їй слово прилаштувати цих малят... А потім... Якщо по правді... мені не хочеться жити, мені не хочеться бачити цей світ, не хочеться бути людиною. Бо я знаю правду про «темін», про чорну діру, в яку стрімко летить наша планета, про розчарування Бога...

Я не маю в серці ненависті. Ні. Огиду – так, презирство – так, відчуття тотальної нудоти... Я б хотіла сказати – тим, хто це зробив із нами – не тільки тим, хто діяв, а найперше – тим, хто це все сів, і тим, хто це не зупинив. Ви не уявляєте, наскільки дрібні і жалюгідні всі ці ваші нікчемні пристрасті – бажання влади, бізнес-інтереси... у порівнянні з тією жахливою чорною дірою, яку ви відкрили, в яку летить на шаленій швидкості наша земля. Наша цивілізація перестала нею бути. Ми помилка всесвіту. Армагедон – це найгуманніше, що можна з нами зробити... Я бачила обличчя цієї тьми. І тому я не хочу бути людиною... Краще б я народилася кішкою...

То що, ви не будете брати це чорне кошеня? Ні? Розумію, ви боїтеся нещастя... Ви дивитесь на нас, як на зачумлених. Так, нібито ми винні у тому, що на нас напали... Чи за те, що втекли... А що, краще бути вбитими? Може, і краще... Але я вже цього не боюсь... Я не вірю в те, що там... буде гірше, ніж буває тут... Тільки що буде з цим чорним нещастям? (Бере кошеня). У нього навіть немає імені... А знаєте, я назву його Укропом. І залишу собі. Правда, у мене немає дому... А коти звикають до місця... А може, навпаки – буде кіт, то і дім знайдеться? Якось то воно буде, бо ніколи не було так, щоб ніяк не було. (Знімає окуляри). А вам я залишу окуляри. З ними легше звикати до темені... (Виходить).

ЗАВІСА.

У п'єсі використано документальні факти і свідчення, але образ Вона вигаданий.

Микола ЗИМОМРЯ

Сповідь на рушнику

Гафія крізь пелену сну почула стукіт. Хоч панувала нічна темрява, а все ж круглий місяць висвітлював за маленьким вікном високу постать.

– Іване, чуєш Іване, ткось гуркає...

– Тко ?

– Не знаю! Глипни, прошу тя...

Іван хутко зняв лямку і вийшов на ганок.

– Тото я, куме Іване, – промовив нічний гість.

– Що ся стало, Василю? – впізнав Іван кума, який жив у присілку за Кливими.

– Нич ся ни стало, айбо прийшови-м на тямку, бо ниськи рано йду на сплав...

А треба тут ласкавому читачеві пояснити: той, хто був плотогоном, завжди прощався з близькими напередодні відходу на ризиковану роботу бокораша. Тому господар одразу запалив лампу і легенько нахилився до дружини:

– Василь прийшов на тямку!

– Йой, господи! І прошептала молитву «Царю небесний, наш порадику...».

Вона швидко розпалила вогонь у вузькому шпорі, а за якусь мить – ясно-брунатна яечня з цибулею лягла на коричневу тарілку. Біля неї – два погарчики з палинкою, а порожній третій взяв Василь і розпочав голосно:

– Милі мої, кумо й куме! Єден Господь знає, ци ся верну живим. Я бокорашою, а то – не бондарювати... Болість мене не бере. Та мушу йти на плотогон, бо маю круглі борги і в Мендля, і в Мойші. А восьмеро діточок – то восьмеро ротиків. Кіть би-м ся не вернув, подбайте про сиріт... Твердо вас прошу. Я нікому не зробив зла – Бог мені свідок. Сесе моя сповідь на рушнику, вишитому моею бабкою, най спочиває з Богом... І замовк. Обійняв бокорик миле подружжя і – замкнулася лямка.

* * *

Відтоді минуло чотири дні. В п'ятницю церковний дзвін розніс селом сумну вістку – Василеве тіло віднайшли побіля берега річки Ріка, власне, там, де вона наповнює води величної Тиси неподалік від Хуста... Як то ся стало? Про те розповів Петро Зубанич, який був досвідченим плотогоном. ... Василеву ногу затиснуло між слизькими колодами... Обидва бокораші, що стояли на плоті-вервечці дерев, кинулися Василеві на поміч. Здригнулася вервечка зі смерековими стовбурами і тут весла-стерна закрутилися і вдарили нещасного... Стовбури цілувалися у вирі, де ще плескалося Василеве життя!

... Поховали Василя в суботу. Вертався Іван з похорону й завітав до корчмаря Мендля, а відтак – до кравця Мойші. Відразу з порога сказав – кожному з названих – після привітання «Шолом»:

– Борги кума Василя запишіть на мене...

Обидва з роду Давидового промовили однаково, хоч жили в різних кінцях села: «Йой-йой, але ж Василь заслужив Царство Небесне! Тож половину боргу забрав із собою!»

ПУБЛІЦИСТИКА

Від традицій до модернізму (До 160-річчя від дня народження Ольги Кобилянської)

Вкінці XIX і початком XX століття в українській літературі доходить до «зустрічі» генерацій. Багато молодих літераторів намагається внести у свою творчість модерні художні засоби та поступи, усвідомлюючи собі неминучість оновлення традиційної епіки.

З молодих авторів звернула на себе увагу зокрема Ольга Кобилянська (1863-1942). Вже її ранні твори засвідчують, що вона пробує подолати впливи сентименталізму та неоромантизму, щоб змогла поступово поширити коло своїх психологічних спостережень і по-своєму наблизити картину тодішньої дійсності. Припиняє зв'язки з традиційною літературою і намагається створити власну філософію. В українську літературу поступово вносить нові теми, нову образність, мотиви, нові художні засоби. Успіх у читачів їй приносять психологічні поступи. У творчості О. Кобилянської можна спостерігати, що і традиційні методи, форми й поступи зображення реального світу раптом набувають неповторного забарвлення і своєрідної інтерпретації.

Літературознавець Соломія Павличко (1958-1999) у своїй книзі «Дискурс модернізму в українській літературі» (Київ, «Либідь», 1999, с. 87) пише: «В українській літературі першими модерністами були жінки (Леся Українка, Ольга Кобилянська – прим. І.Я.). І справа в тому, наскільки їм удалося чи не вдалося модернізувати культуру в цілому. Однак їхня спроба мала глибокі підстави. Вона базувалася на феміністичних переконаннях, які були частиною ширших – політичних – переконань». Ольга Кобилянська була одною з перших письменниць в українській літературі, яка зосередила увагу на жінку із середовища тодішньої еліти. Її героїні намагаються знайти своє місце в житті і уникнути з одноманітної, задушливої атмосфери. У своїх творах увагу присвячує емансипаційній проблематиці. Тема принижування жінки звучить, наприклад у творах «Людина» (1894), «Царівна» (1896).

Її роман «Земля» (1910) став хрестоматійним. В сучасному доходить до його нового прочитання: не підкреслюється його соціальний вимір, але скоріш психологічний.

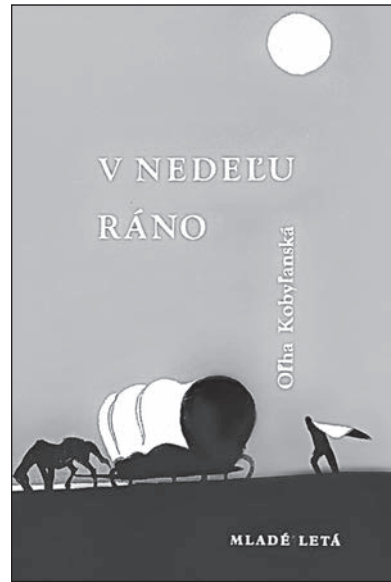
У повісті «В неділю рано зілля копала» (1909) зустрічаємось з новаторським підходом до опрацювання теми. Йдеться про оригінальне опрацювання романтичної балади. Чеський перекладач творів О. Кобилянської Рудольф Гулка свого часу написав: «V ukrajinské literatuře se obracelo mnoho spisovatelů k národní písni, působila na jejich díla a byla i podkladem k dílu samému. Není to nic divného, vždyť je to píseň života. Ale Olha Kobyljanská, jedna z prvních v ukrajinské literatuře, rozvinula thema národní písně ve veliké psychologické dílo, ukázala na hloubku citů, které se skrývají ve slovech národní písně, písně tak populární a dramatické, jež stojí v čele její novely.»

Повість «Апостол черні» (1926) за радянських часів було заборонено видавати і читати з аргументацією, що вона «просочена» націоналізмом. Письменниця повість надіслала у часопис «Нова Україна», який виходив у Празі. Від жовтня 1926 р. аж до 1928 року журнал друкував повість на продовження. Книжкою цей твір появився 1936 р. у Львові. Аж після 58 років повість знову потрапила до читача.

Влітку 1928 р. Ольга Кобилянська побувала на лікуванні у Франтішкових Лазнях (Чехія), по дорозі зупинилася у Празі, де зустрілася з українською еміграцією. Про цю подію журнал «Slovanský přehled» (20, 1928, с. 476-478) написав: «Olga Kobylijanská v Praze. Ukrajinský akademický komitét pro mezinárodní duševní spolupráci při Společnosti národů uspořádal 2. června v Grérové síni oslavu Olgy Kobylijanské, jíž byla tato vynikající ukrajinská spisovatelka osobně přítomna – zastavila se v Praze cestou do Františkových Lázní, kam se ubírá na léčení. Škoda, že na příjezd znamenité ukrajinské spisovatelky a ženy nebyly včas upozorněny naše kruhy literární, aby ji zvláště pozdravily. Nestalo-li se to, tím vítanější bylo, že za slovanský seminář university Karlovy ji pozdravil a o významu jejím promluvil prof. dr. J. Horák a že ji pozdravila zástupkyně Čsl. ženské národní rady. Kobylijanská sama neodpovídala na projevy Ukrajinců a Čechů slovy – ale milý, ušlechtilý zjev její mluvil za ni. Kdo pohlédl do jejích vážných, zamýšlených očí, nikdy toho mlčelivého, ale výmluvného pohledu nezapomene. – V rozmluvě vzpomínala na tichého českého pracovníka,

horlivého nadšence pro Ukrajinu a Ukrajince, zvěčnělého Františka Řehoře – i ta vzpomínka Kobylijanskou charakterisuje.»

Перший переклад прозових творів Ольги Кобилянської в Чехії появився у 1899 році. Приблизно у цьому ж часі появляються і статті про її творчість у чеських періодичних виданнях. У 1906 р. празьке видавництво «J. Otto» випустило вибране її оповідань під назвою «Maloruské novely» у перекладі Терези Турнерової, яка була також перекладачем повісті «В неділю рано зілля копала». Чеською мовою вийшла під назвою «Sikánova láska» у 1924 році у видавництві «Мелантріх». Пізніше твори Ольги Кобилянської перекладав чеською мовою Рудольф Гулка. У 1947 р. виходить із його перекладацької майстерні роман «Земля». Вибране оповідань «V zelených

horáč» появилось у 1954 р. Рудольф Гулка знову взявся за переклад повісті «В неділю рано зілля копала». І так у 1957 році у видавництві «Млада фронта» появилася його переклад під назвою «Čarodéjné kvítí».

Посередництвом статей у чеській пресі про творчість української письменниці дізналися і словаки. До популяризації її творчості у Словаччині багато зусилля доклав Франтішек Вотруба (1880-1953), який перекладав її оповідання і публікував їх у періодичних виданнях. У 1965 р. в братиславському видавництві «Младе лета» вийшла повість «В неділю рано зілля копала» у перекладі Марти Лесної. Вірші переклав Ян Маєрнік. Твір «Царівна» вийшов у Словаччині у двох виданнях. Насамперед у 1973 р. у видавництві «Смена», друге видання появилася у 1978 році. Обидві видання вийшли у перекладі В'єри Швенкової. Вірші переклав Юліус Ленко.

Здавалось би, що творчість Ольги Кобилянської достатньо відома і досліджена. Але, напевно, 160-річчя від дня народження О. Кобилянської стане імпульсом для відкриття нових сторінок її творчості.

Іван ЯЦКАНИН.

О. Кобилянська про свої вражіння на Чехословаччині*

Минув час і я знов вдома.

Коли виїжджала я цього літа в маю на скріплення здоров'я до курорту Franzensbad-у (Frantiskove lazne) в Чехословаччину, я побоювалася утяжливості подорожі, бо чула себе тоді дуже обезсилену.

Прибувши в Прагу на двірець Вільсона, я майже стратила з утоми голос.

Однак так само тихо, як говорила я і відповідала на привіт на тут же вже зібраних і мене вижидаючих, дорогих, давно знаних мені особистостей і приятелів, так само безголосно і обережно відповідали й витали всі вони й мене.

Виїжджаючи з дому до Франтішкових лазнів мусіла я задержатися в Празі, куди була запрошена укр[аїнською] еміграцією заздалегідь, що хотіла мене мати між собою на кілька днів гостем; що разом уможливило мені припочати з втомлюючої подорожі, тим більше, що укр[аїнська] еміграція призначила для мене гарне мешкання в готелю Вільзон, в котрім я почувала себе з своєю родичкою, котра супроводжала мене всюди в довших подорожах, дуже добре, і за це приміщення я була їй дуже вдячна.

Враз із еміграцією була я запрошена університетом на святочну академію, зарядженою ним і іншими достойними панамі в т. зв. Грегровій Салі, національно-репрезентаційного дому.

Як спінула я вже повище, повитали мене на двірці Вільсона мої приятелі враз з невеличкою групою молодіжі і знов шановних добродіїв, з котрими я

* Друкуємо за виданням – О. Кобилянська: Огривай, сонце... – Чернівці: Букрек, 2011, – с. 301-303.

стояла в літературних справах в кореспонденції, а тепер при цій нагоді, познайомилася з ними й особисто.

Крім отцеї групи шановних зібраних, вставилися на двірці до мого привіту найчільніші люде з еміграції, деякі з своїми дружинами в спеціально на ту ціль замовленім сальоні, між котрими я пізнала з правдивою радістю, старших, загально високоповажаних пань і добродіїв; від них і інших тут зібраних членів еміграції я одержала прегарні цвіти, котрими радувалося моє серце через цілий час мого побуту в Празі.

Миле, і ввічливе запрошення моєї особи кількома давними приятелями на «чай» в готелю «Графа» привело мене несподівано в положення, пізнати новий елемент еміграції, женського проводу, милих пань, і поважних знаних українських мужчин, не менче й молоді, котрі всі зацікавили мене незвичайно собою, а бесіди одних і других тронули мене до живого. Поза тим відвідували мене окремо і деякі шановні особи Великої України, займаючи в Празі репрезентативні посади; так, що я мушу тут зазначити, що не лише поодинокі вище поставлені особи, а ціла еміграція як цілість віддала мені тут глибокий поклін.

Офіційальний вечер, устроєний в мою честь в репрезентаційнім дому, де зійшлися разом найвизначніші на еміграції особи, представники всіх верств укр[аїнського] народа, урядники, професори, студенти та робітники, поруч з офіційальними представниками чеського народа, зробило на мене незабутне вражіння.

Я була глибоко тронута, коли оден із присутніх заявив мені, що мій приїзд звів бодай раз до громади навіть і людей, які із-за політичних чи особистих ріжниць ніколи перед тим не сходилися. Солідарний виступ усієї укр[аїнської] еміграції з Вел[икої] України, Галичини, Буковини, Прикарпаття й Кубанщини мав безперечно велике моральне значіння, та був рівночасно доказом можливості українського єднання, та одноцільного поступу у певних випадках життя. Рівно ж треба згадати участь представників симпатичного та дорогого нам білоруського народа.

Коли б я хотіла ще схарактеризувати чехів як народ, то ми мусіли б признати, що сам факт, що вони потрапили створити так далеко висунену на Захід самостійну державу, котра як внутрішньою організацією, так і політикою назовні здобула собі таке визначне місце серед могучих західних держав, є найкращим доказом їх великих державно-політичних здібностей. І цьому ми, як славяни, можемо тільки радуватися.

Високий уровень їх шкіл, взірцеві правно та соціально-політичні зарядження та жива участь держави як цілості у всіх складниках суспільного життя, дають чехословацькій нації повне право вважати себе в даний момент найактивнішим та провідним народом серед славянської сім'ї.

Проїздка по Празі, якої зверхній вигляд скоро приноровлюється вимогам, які ставимо до столичного міста, могучі її будівлі, як Градчани, Репрезентаційний Дім, музей, та багато інших будівель та пам'ятників, які говорять про колишню та теперішню славу цілого народу, вповні заслугоє назву, яку дав народ своїй столиці: «Золота Прага».

Наприкінці мого отцего короткого допису дякую хоть пізненько, щиро так гостинному чеському народові, як і всій тамошній і укр[аїнській] еміграції, що уприємнили мій побут в Празі, котрий оставив в моїй душі глибокі вражіння.

Чернівці, в жовтні 1928.

Духовні первні в поезіях Ярослава Павуляка

(ДО 75-ЛІТТЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПОЕТА)

У своїх спогадах про Ярослава Павуляка нині професор, доктор мистецтвознавства, а тоді на два роки молодший односелець Ярослава Олег Смоляк, описує такий епізод. На дворі стояла липнева спека, саме почали дозрівати вишні. Олег, учень музичного училища, вирішив вилізти на вишню біля своєї брами, щоб посмакувати ягодами. Саме в цей час по вулиці повз його хату проходив Ярослав, тоді двадцятитрьохрічний. Хлопці привіталися. На запитання, куди той іде, Славко відповів, що в поля, на урочище, зване Могилами, бо кажуть, що там росте полин. Олег підтвердив, що там справді багато полину, і ніяк не міг збагнути, нащо йому той полин. Бо в селі полином лікували худобу від хвороб кишкового тракту чи від глистів. А у Славка вдома не було господарки. Та потім пригадав – запахом полину «лікуються» ті, що тривалий час не були вдома, а з Ярославом це траплялося часто.

Павуляк на цей час уже багато чого встиг. Вступив до Львівського училища прикладного та декоративного мистецтва ім. Івана Труша; колядував, за що міліція тоді арештовувала; захопився забороненою літературою, в якій оспівували народну визвольну боротьбу; потрапив у поле зору відомих дисидентів; на літніх канікулах збирав фольклор: записав більше 500 пісень; заприятелював із львівським скульптором Дмитром Крвавичем та іншими відомими художниками, письменниками, артистами у його майстерні, що тоді виконувала роль своєрідного мистецького клубу (за спогадами письменника Романа Горак); покинув училище після двох років навчання і перейшов на роботу в Науково-реставраційні майстерні Львівської картинної галереї; у дев'ятнадцять років надрукував добірку своїх віршів у всеукраїнському альманасі для молоді «Вітрила-67», а у двадцять – у журналі Спілки письменників України «Жовтень»; у двадцять один – без дозволу властей вночі встановив (разом із іншими молодими людьми) у рідному селі погруддя Тараса Шевченка і того ж року, не дивлячись на безконечні слідства КДБ і домашні арешти, поступив у Чернівецький університет на філологічний факультет; на другому курсі за організацію вечора пам'яті Василя Симоненка та розповсюдження забороненої тоді літератури його виключили з університету (у грудні 1971 року).

Не зважаючи на небезпеку, він спішив устигнути все, що мав, бо то була його ідентичність, бо інакшим бути не міг. Писав: *«Мені в дитинстві з дерева крутого / Нетлінний тато вистругав дорогу. // ... // Гойдалася колиска піді мною, / Гойдався я з дорогою крутою. // Тулив її до рота від нестями / І все глодав молочними зубами. // Була тоді одна з дитячих мук – / Мені дорогу виривали з рук. // Ховали поза спину чи в рядно, / А я не міг без неї все одно. // Щоб не згоріла – заглядав у ніч, / Второпати не міг у чому річ. // Аж потім повертали, щоб замовк, / Коли об землю головою товк»*.

Авжеж, і вишні були смачними. То чому його так вабив полин? – через оту духовну «круту дорогу», прийняту в дитинстві, а ще більше до свого народжен-

ня як цінність душі, з якою приходимо у цей світ. Іноді свідомо приймають гірке, щоб відчуті справжність.

Ярослав Павуляк народився 30 квітня 1948 р. поблизу Тернополя у великому свободолюбивому селі Настасові, з якого вийшло гроно яскравих особистостей. Його батько, Іван Ількович, був сільським інтелігентом, активним учасником національно-визвольного руху проти польських, московсько-більшовицьких та німецьких окупантів, відбув десять років сибірського заслання за просвітницьку діяльність серед односельців. До колгоспу пішов тільки після відсиджування, разом із деякими іншими господарями, у Микулинецькій тюрмі, за незгоду написати заяву на вступ. Працюючи в хаті за столярним верстатом, напам'ять декламував вірші Тараса Шевченка. І чотирирічний Славчик уже повторював Шевченкове: «І день іде, і ніч іде, / І, голову вхопивши в руки, / Дивуєшся, чому не йде / Апостол правди і науки» і допитувався, хто такий апостол і що таке правда.

Та не тільки виховання і батьківська генетика сформували особистість і світогляд поета. Бо ж знаємо, що і в одній сім'ї діти дуже різні. Кожній людині її життєвий шлях призначається зверху, різниця тільки у яскравості (помітності) і крутизні – духовній висоті цього шляху. А щоби піднятися, мусить бути сильна спонука.

«Дух, що тіло пре до бою, / пре за поступ, щастя й волю, – / він живе, він ще не вмер!» («Гимн»; пре – зі силою спрямовує, рве – пізніше редагування) – так нескладно означив поняття духу без перебільшення велет мислі Іван Франко. Дух дається як приналежність до Небес і підпорядкованість законам любови і гармонії, за які треба боротися на землі. Тому завжди знаходяться співці, які відстоюють шлях світлого розвою, процвітаня життя, щастя земляцтва, здійснення його волі – того, про що згадував Франко.

Свобода людини і народу, воля вибирати свій власний шлях розвитку, не нав'язаний ніким іншим, особливо розвитку духовного, стає священною цінністю, за яку кладуть і життя. Українці – глибинно духовно сильна нація, у генетиці якої завжди був закладений вибір Всевишнього, його правди і добра. І неодноразово виникала потреба захистити свою ідентичність духовну і культурну, фізичне виживання. Особливо наш народ терпів, будучи підпорядкованим східній московській імперії, зокрема ще недавно живому союзу. Ярослав Павуляк мав мужність проявити себе одним із воїнів світла, добра і запам'ятався у великій мірі поетом-борцем за волю України і її світле прийдешнє, хоча й «блудним», бо чотирнадцять років провів в еміграції.

Написав небагато, більшість – у першій половині життя, та йдеться не про кількість, а про якість. Особлива привабливість його творчости у тому, що він, за доктором філології, професоркою Тетяною Вільчинською, «надзвичайно глибоко сягнув у майстерності форми і змісту». Засобом художнього вираження обрав символ, що дозволяє найповніше окреслити і те, і друге, бо, з одного боку, сягає найвищої і найважливішої для людини сфери духу, яку в інший спосіб передати неможливо, а з другого, дозволяє естетично опрацювати найпростіші і найближчі світосприйняттю предмети, явища і процеси, що оточують кожного від початків його самоусвідомлення. До того ж, символ приховує таємницю від неготових її розгадати.

Символіка цього автора є художньо опрацьованою усіма літературними засобами, завдяки чому і з'являються такі яскраві несподівані поетичні обра-

зи як «літаючі риби», «танцююче подвір'я», «воскреслий кінь», «вулкан у роті людини», «водолази у душах», «могили на конях» та ін. Його поезія і спалахово-експресивна: *«Лежить обличчя на асфальті, / Розпізнавайте ліпше – хто? / Ідуть повз нього тіні в пальтах / І мчать розхристані авто»,* і пастельно-імпресивна: *«Лежу солов'ями прикутий / до квітів, / до тіней, / до царства»; «З мольбою трави на вустах / Довкола села обходить / Процесія тихих корів»; «Флейти дощу / Застрагли у землю. // Блакитноокі / Коні / Побігли, / Побігли / Дивитись. // Білі флейти дощу / На конях».*

Іноді Павулякова символіка аж настільки зашифрована, що потребує особливого вникнення: *«Я живу від весни – до весла, / Хоч надихався скону у герці. / Так живу, щоб до тебе прийшла / Піраміда з дитиною в серці. // Щоб додому верталися дні / Лікувати знамена на скронях, / Так живу, щоб колись навесні / Заспівали могили на конях. // Щоб, немов немовля, у печері, / Не заснуло життя без вечері».* Хоч було й нелегко, та від початку до кінця живу так, щоби ти пізнав інший світ там, де справжній дім. Щоби ожили істинні цінності, а початок ознаменувався життєрадісним поступом предвічних світлих ідей, за які клали життя предки. І щоби люди не опинилися несвідомими у холодному кам'яному і темному місці, а отримали свою нагороду. Могили на конях – образ, що перегукується із Шевченківськими «високими могилами», що відродили своє життя. «Могили на конях» – це і назва другої поетичної збірки поета.

Характерним для творчості Павуляка є і вірш «...А коли відлетів орел...», де він ототожнює Тараса Шевченка із титаном Прометеєм, що не скорився поганському богові Зевсу, який уособлює князя світу цього. За трагедією Есхіла, Прометей, узявши в богів, наділяє людство «божественним вогнем», і тим самим рятує його від перебування у підземному світі. За це Зевс на довгий час приковує Прометея на вершині однієї із високих гір Скіфії, прибивши його грудьми до скали. Туди щоранку прилітає орел, щоби поживитися печінкою Прометея.

«...А коли відлетів орел, / Шевченко піднявся з-за обр'ю, / скликав мертвих, / живих, / ненароджених, / вийняв розриту печінку, / поклав на долоню / і показав. // Мертвим / роти заціпило, / живі / сокирами потилиці чухали, / а ненароджені / перешептались і врешті ойкнули. // Потім зійшлися докупи, / в один народ, / і сперечались: / кому з них бути мертвим, / кому живим, / а кому ненародженим». Якщо поділ на мертвих, живих і ненароджених у першій строфі має часовий вимір, то у другій – духовний. Третя строфа повідомляє, що українці досі не мають чіткого визначення, хто, у духовному сенсі, є живим, хто – мертвим, а хто – ще не народженим.

Після Чернівецького університету Ярослав Павуляк поступив у Кам'янець-Подільський педінститут (1972), звідки, після піврічного навчання, його виключили з політичних мотивів. За автобіографією Павуляка, «цьому передувало три домашніх обшуки (у рідному селі), під час яких вилучили «націоналістичну» літературу (твори Л. Костенко, недруковані вірші і щоденник В. Симоненка, рукопис власних віршів)». У 1973 році, рекомендацію йому дав Іван Драч, поступає у Літературний інститут ім. Максима Горького. Та вже на третьому курсі до нього знову доскіпуються «компетентні органи» зі Львова і погрожують виключенням. Врешті, Павуляк, одружившись з іноземкою, ви-

їжджає у Чехословаччину, де у Братиславі мав престижну літературну роботу перекладача. Про цей виїзд він завжди дуже шкодував. Врешті, з Незалежністю, повернувся в Україну.

Написані в еміграції вірші проникнуті болем відсутності Батьківщини, своєї сільської батьківщини: «Там, глибоко, / там, у кишені, / там, у голосі, / там, у житті, / співає дівка», тугою і ніжністю до неї: «З чужини до отчого порога / Голову обмотує дорога. // ...Польова дорого поміж липи, // Від Дунаю – до гнучкої Стрипи, // Ворухнися деколи наліво, / Щоб мене ще ліпше заболіло. // Щоб не заболіло до відчаю – / Дай напитись липового чаю. // Дай мені хоч трішки для спокути / Біля тебе у рові заснути...». У вірші «Не треба терну і тюрми...», звертаючись до свого краю, як до матері, каже:

Якщо спіткнувся – підніми / Всіма весняними гілками.

Якщо блукаю, то поклич / Всіма співучими струмками.

Якщо злякаюсь – покарай / Всіма найважчими дощами.

І останньою строфою наголошує: «Я твій боржник. Не в тому суть. / Є щось дорожче мого краю / Якщо зневірився – забудь / Всіма грядущими силами». Зневіра – те, чого він і сам собі не пробачив би.

У Словаччині написав і знакову поему «Підошва». Ось початок: «Кожний народ має свій шлях / І має свою підошву. / ... / Історія кожного народу – / На його підошві. // Залишаємо кожен / Слід по собі: / хто на Голгофу, / а хто – у яму, / хтось – променистий, / а хтось, як пляму. / Все важче і важче / Стає з роду в рід / Твердо повірити в кожен слід». У цій поемі наголошує на потребі демонстрацій, мітингів, страйків і протестів. Бо ми – народ, і маємо силу обирати свій власний шлях.

У перші роки після переїзду написав і панорамну поему «Блудний лебідь», означуючи цим словосполученням самого себе. Поет бачить «палання свого народу» і чує його «клекотіння». Та не може нічим зарадити: його дорога впала в яму / і лебедине знамено. Досі він ніс свою яму на плечах, а тепер – в неї провалилася його стрімка життєва дорога. А з нею і лебедине знамено – вірність Творцю і своєму народові, заради яких він волочив на собі яму, що символізує протистояння злочинного совітського ладу. Можливо, Павуляк передбачав, що не зможе до кінця пройти свою «круту дорогу». Тому іронічно мовить у цій поемі: чи то, може, й мені з ними (з крутою дорогою і лебединим знаменом) полягти для науки іншим, коли і вони йтимуть до мети?

Тоді зверху висічуть слова: / «Лежить поет, а біля нього / лягло усе його майно – / крута, не пройдена дорога / і лебедине знамено». Так Ярослав Павуляк наперед «заготовив» собі епітафію. І тим повідомив, що найдорожчим у житті мав високе завдання від Творця і вірність Йому і своєму народові. Таке майно – вічне. Відходячи із земного життя, його беруть зі собою.

Поет передбачав, що згадають і про нього: «Знайдуть мене з янтарними очима / Не витязем на карому коні – / Лежатиму навпомацки плечима / до неба, а душею до стерні. // ... // Знайдуть мене, чи сам я віднайдуся, / І не ридаю, не тремчу, не сплю. / Вслухаюся в пророцтво землетрусу, / Зануривши обличчя у ріллю», а якщо не згадають, він сам знайде себе там, куди призначений. Ярослав Павуляк – не великий, значний чи славний, він той, хто жив великим, значним і славним і розчинився у ньому як йому належний.

(www.litgazeta.com.ua).

Вітаємо Вас з ювілеєм, пане Професоре!

Гадаю, що є з чим вітати Вас, бо доробок у Вас величезний, як свідчить і Ваш «Бібліографічний довідник» (Київ, 2023, 762 с.). Він переконав нас, що у сучасному українському літературознавстві, художній літературі та в культурі України взагалі, без сумніву, центральне місце належить Вам, пане Михайле Кузьмовичу Наєнко, професоре Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, д-р філологічних наук, почесний професоре багатьох університетів України. Ви правом стали Заслуженим діячем науки і техніки, лауреатом Державної премії Т. Шевченка та дальших літературних і наукових премій України, державного ордена «За заслуги III ступеня» та різних відзнак. Ми раді, що 21 листопада цього року відзначатимете повний творчої енергії свій життєвий ювілей – 85-річчя від дня народження. Хочемо нагадати, що Ви автор багатьох фундаментальних монографій з питань теорії та історії української літератури (понад 50), більше ніж 700 наукових літературно-критичних статей, розвідок, рецензій, автор цілого ряду підручників для вищих шкіл та ряду поетичних, прозових і драматургічних творів. Ми раді, що Ви упорядкували і підготували до друку для сучасних читачів п'ять монографій Д. Чижевського, які вийшли за кордоном, «Історію українського письменства» С. Єфремова, книжку Ю Лавриненка про розстріляне відродження та багатьох письменників України. Ваші наукові статті виходили не лише в Україні, але й в Росії, Білорусії (до окупації українського Криму), Польщі, Чехії, Словаччині, Словенії, Німеччині, США, Канаді та інде. Про Ваші роботи писали в різних країнах світу, в тому числі і в Словаччині (І. Яцканин, В. Жемберова та автор цих рядків). Сергій Макара Вам навіть присвятив один із своїх віршів «Слово до братів».

Нагадаємо, що М. К. Наєнко після закінчення семирічки одпрацював кілька років у конторі колгоспу рідного села Гуляйполе Черкаської області Потім навчався в Лубенському сільгоспучилищі (зараз коледж), в Київському державному університеті ім. Шевченка, де був свідком і неодноразово учасником літературних починань новаторських, авангардних шістдесятників (І. Драч, М. Вінграновський, В. Симоненко, І. Дзюба, Є. Сверстюк А. Горська та інші) Шістдесятники запропонували своїми творами нову концепцію для українського мистецтва, яку студент М. Наєнко активно сприймав. Крім лекцій в університеті, він відвідував ще й з власної ініціативи недільні курси, організовані музеями Києва, зустрічався з художниками, музикантами, артистами, які допомогли йому зрозуміти красу і силу різних видів мистецтва. Все те йому знадобилось потім у роботі учителя Київського музучилища ім. Глієра чи пізніше на різних посадах в редакціях журналів «Знання та праця», «Українська мова і література в школі» та й ще пізніше, коли перейшов на роботу старшого наукового співробітника Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАНУ, де через кілька років займав посаду вченого секретаря цього Інституту. Після захисту кандидатської та дещо пізніше великої докторської дисертації з питань українського літературного романтизму перейшов на викладацьку роботу, зайнявши посаду завідувача кафедри теорії і компаративістики літератури Філологічного факультету КНУ та через кілька років обрали його на посаду декана цього ж факультету. На ній попрацював 10 років. Тут розгорнув величезну педагогічно-наукову та організаторську роботу. Побудував кілька нових кафедр і відкрив ряд нових спеціальностей, серед них й спеціальність «Літературна творчість», щось на зразок московського Літературного інституту ім. М. Горького, який готував

майбутніх письменників СРСР. Студентам, майбутнім письменникам України читають в Києві лекції та ведуть семінари провідні українські письменники і літературознавці. Він сам написав для них (та не лише для них) чудову, оригінальну монографію «Інтим письменницької праці» (2003, 2013). Щось досі невидане в українській культурі. Такий тип праці бракує Словаччині.

Працюючи на посаді професора і декана факультету, М. Наєнко багато позитивного зробив для того, щоб славісти Європи та світу дізналися про історію та сучасні досягнення української літератури від найдавніших часів до сучасності та одночасно сам слідував та вивчав теоретичні праці світових авторів з питань літературознавства. Він не лише доповідав на славістичних з'їздах, різних наукових конференціях, але й читав курси лекцій студентам – славістам з питань української літератури дома та за кордоном, встановлював творчі зв'язки із славістичними кафедрами, намагався, щоб в кожному столичному університеті Європи та світу була відкрита спеціальність україністика. Так він ініціював, щоб україністика була відкрита в столичних університетах країн колишнього СРСР. Чи вони й зараз, в період, коли Росія віроломно напала на Україну і веде страшну брутальну війну, діють, мені не відомо. Але знаю, що встановив творчі зв'язки з україністами в Польщі, Болгарії, Чехії, Словаччині, Хорватії, Сербії, Німеччині, Австрії, США, Канаді, Індії та інде. Мені донині запам'ятався його виступ на науковій конференції в Банській Бистриці з питань слов'янського романтизму (2003). Доповідь «Романтична містерія Т. Шевченка «Великий льох»: умовні форми зображення героїв національної історії» для мене залишилася незабутньою. Вона викликала інтерес не лише у присутніх на конференції, але й їх бажання надрукувати дальші його статті у словацьких та чеських журналах і збірниках, як, наприклад, «Дукля» альманах «Нітра», «Opera slavika», збірник «Slovensko-ukrajinské vzťahy z výskumu lingvistiky, literárnej vedy, prekladu a kultúrnych kontaktov» (Prešov) та інші. Докладніше про свої поїздки і лекції за кордон розповідає М. Наєнко у книзі «Озон зарубіжжя» (2013). Це спогади не лише про особисті враження, зустрічі, лекції, але й про науковий озон, яким надихався і використав потім у своїх наступних роботах. Він не копіював погляди закордонних теоретиків літературознавства, але творчо використав, збагатив своїми власними думками, висновками. Може, і це змусило його повернутись до того набутку, яке українська літературна наука набула протягом століть, але під час радянського режиму була заборонена. Тому в період незалежності України вдався до перевидання робіт Д. Чижевського, С. Єфремова, Ю. Лавриненка, до оновлення роботи філологічного семінару В. Перетца, в якому беруть участь не лише філологи України, але й інших країн, в тому числі й із Словаччини, та видавання наукових збірників його матеріалів тощо.

М. Наєнко належить до перших літературознавців України, який намагався подолати догми соцреалізму і вийти на шлях норм світової літературної науки. Знаю, що це не був легкий шлях, бо й сам щось таке зажив. Це його намагання виявилось уже під час писання кандидатської праці в період радянського режиму, яка не була прийнята до захисту, бо не відповідала нормам соцреалізму і комуністичної партійності і потрібно було написати і захистити нову роботу, щоб стати кандидатом літературних наук. Предметом його дослідження була творчість Г. Косинки та українського романтизму взагалі. Оцінюємо, що М. Наєнко не резигнував і написав новаторські дослідження з цієї проблематики, як свідчать книги «Краса вірності. У творчому світі О. Гончара» (1981), «Спогад про красу вірності» (1998), «Романтичний епос» (1988, 2000), «Григорій Косинка» (1989) та інші, в яких не лише захистив цей художній стиль чи напрям, який бере свій початок в українських міфах, піснях, літературних творах, як «Слово про похід Ігоря», «Енеїда» І. Котляревського, «Кобзар» Т. Шевченка та авторів поч. ХХ ст., але й утвердив та розвинув його постулати.

Друга тема, яка хвилювала М. Наєнка, як підтверджують його бібліографічні довідники, була історія українського літературознавства, яке чи не найбільше зазнало деформацій за радянських часів і він намагався переосмислити цей набуток, дати йому правильну

оцінку в монографічних роботах «Українське літературознавство» (1997), «Історія українського літературознавства» (2001, 2003) та в дальших роботах.

Третя тема, яка не давала спокою М. Наєнкові, була потреба написати свою, авторську історію української літератури від найдавніших часів до сучасності. Відомо, що вже в минулому були спроби українських авторів написати авторську історію української літератури (І. Франко, М. Грушевський, Б. Лепкий, С. Єфремов, Д. Чижеїський), але вони вже не відповідають сучасним вимогам і потребам. Тому не лише я, але, як свідчить «Бібліографічний довідник» (2023) М. Наєнка, вихід його монографії «Художня література України» (2005, 2008, 2012) привітали та позитивно оцінили славісти не лише України, але й Польщі, Словаччини, Чехії, Канади, США, Німеччини, не кажучи про студентів та широкі маси читачів в Україні. Я мав змогу поділитися своїми думками з приводу її виходу не лише на сторінках нашої «Дуклі», але й в чеському журналі «Опера славіка», словацькій газеті «Літерарний тижденнік», в київських часописах «Всесвіт», «Дивослово», «Українська літературна газета». Останнє видання цієї історії можна вважати за унікальне видання, яке у всіх відношеннях перевершує досі академічні видання історії української літератури. На мою думку, вона заслуговує, щоб була оцінена державною премією Т. Г. Шевченка.

Коли гортаємо сторінки останнього «Бібліографічного довідника» (2023) М. Наєнка, то довідуємось, що майже нема визначного українського письменника, про якого б щось він не писав. Зрозуміло, що найчастіше писав про творчість Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, О. Гончара, авторів розстріляного відродження, шістдесятників, про проблеми сучасного літературного процесу тощо.

М. Наєнко все життя писав і зараз пише художні твори – прозові, поетичні і драматургічні. Їх перелік був би великий. Для прикладу наведемо лише такі: «Наш ранок», «Очі – в зорях ніч», «До неба – пішки», «Отець Антоній» тощо.

Ще на один жанр його літературної творчості хочеться звернути увагу. Це спогади, спогади-роздуми не лише про свій шлях від дитячих років до сьогодення, але й про суспільно-культурне життя України («Вечірні світанки...»). Далі, це чудові спогади про О. Гончара, І. Драча, М. Вінграновського, І. Дзюбу, С. Йовенко, Г. Тютюнника, Б. Олійника, Ю. Мушкетика, А. Дімарова, М. Рильського та інших, творчість і діяльність яких розглядає на фоні літературних і суспільно-політичних процесів радянської доби та періоду незалежності.. Неперевершені, як на мене, спогади – «Озон зарубіжжя» (2019), в яких, крім іншого, добре слово сказав і про пряхівську кафедру української мови і літератури, про відділ україністики в Банській Бистриці та їх викладачів, але й розчарування, коли свого часу керівництво філософського факультету Коменського університету в Братиславі відмовилось відкрити у себе спеціальність україністика. Добре слово сказав і про україністику в Празі, Брно, Оломоуці. Він в «Озоні зарубіжжя» завіз читача у різні країни світу, в яких йому довелося побувати і читати доповіді.

М. Наєнко цікавився й літературним життям русинів-українців Словаччини, не кажучи вже про празьку українську громаду та її поетичну школу. Його статті чи висловлювання про творчість С. Макари, І. Яцканина, М. Неврлого, як, наприклад, «Три погляди на поезію Сергія Макари», мають для нас велике значення. Хочемо йому за те щиро подякувати.

На закінчення хочеться сказати, що М. Наєнко справжній Учитель, учитель з великої літери, що він любить повну аудиторію, любить студентів, не читає лекції з паперу, але вільно розповідає, мов артист перед глядачами, не лише про українську літературу, творчість того або іншого письменника, але й інших авторів. У нього чудова пам'ять, багато пам'ятає, він знає багато пісень (ще й гарно співає), віршів, цитат, висловлювань і тим він завжди захоплює своїми виступами присутніх глядачів.

Шановний пане Професоре, Михайле Кузьмовичу, дякуємо Вам за все, що Ви зробили для української культури дома та у світі, для пропагування пряхівської української літератури, що Ви зробили, щоб українське слово доходило до людей світу і зичимо Вам міцного здоров'я, щастя і добра на многая і благає літ.

Михайло РОМАН.

УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ ОЧИМА СЛОВАЦЬКИХ ПОЕТІВ

Не дивно, що в словацькій літературі можна натрапити на поезії (по-еми) з українською тематикою, інспіровані фольклорними чи історичними джерелами, яскравими особистостями або ж непересічними подіями, адже українці і словаки мають спільний історичний та духовний досвід.

Особливо багатою на українську тематику була поезія періоду національного відродження. Ще Ян Коллар у відомій поемі «Донька Слави» з-поміж іншими визначними діячами згадує гетьмана Івана Мазепу, нашого славного земляка Михайла Лучкая, романтик Андрей Сладкович у поемі «Марина» звертається до постаті Нестора-літописця... Зрештою, вся Штурівська генерація наснажувалася українською історією, культурою, про що свідчить низка посьвят Людовіта Штура, вірші Богуша Носака-Незабудова з періоду його незабутньої мандрівки по Закарпаттю 1843 року (до речі, подорожній щоденник уперше переклали та оприлюднили українською студенти-словакисти Ужгородського університету), Карла Кузмані («Вверх по Тиси...»), Само Халупки («Козак», «Турок Понічанин», «Старий в'язень», «Козаки на Мияві», «Души його!»), Янка Краля («До народів», «До слов'ян»), Яна Ботто («Відгомін української думки») та ін.

Окрема сторінка в дискурсі українсько-словацьких взаємин – міжвоєнний період. У часи першої Чехословацької Республіки словацькі письменники часто приїжджали в Україну. Але найтіснішими були контакти із Закарпаттям, яке тоді входило до складу ЧСР. Так, Штефан Крчмері, крім публіцистичних статей, залишив нам у спадок поезію «Двадцятєро хлопців з Підкарпатської Русі» – своєрідний гімн закарпатським бокорашам, які не бояться, щоденно ризикуючи життям, сплавляти ліс крутими й підступними гірськими річками. Кілька віршів із українською тематикою знаходимо в доробку Яна Понічана («Україна», «Зимова пісня про Київ», «Свалява») тощо.

У повоєнні десятиліття з'являються твори на українську тематику з-під пера Павла Горова («Балада про сон», «Вірш, віднайдений на воєнному кладовищі десь в Україні» – ліричні молитви за невинно убієнними словаками та українцями в Другій світовій), Мілана Руфуса («Вечір на Дюмб'єрі» – сумний хорал за полеглим українським воїном Іваном, що похований під Дюмб'єром), Войтеха Мігалика («Сирітський притулок у Хусті», «Сила землі»), Яна Бузаші («Велика Київська брама»), Павола Койша («Киянам»), Міхала Отченаша («Київ») та ін.

Відомий славіст Микола Неврлий, згадуючи у статті «Віддав землі...» поезію М. Руфуса «Вечір на Дюмб'єрі», зауважує: «Це тихий, людяністю наповнений реквієм жертвам Другої світової війни. Згадкою про полеглого за волю Словаччини вояка з Києва висловлено в ньому грізне мemento нашим сучасникам і дальшим поколінням. Мemento це особливо тривожно звучить у наш жорстокий, меркантилізмом насичений і війнами скалічений вік. Смертю Івана з Києва М. Руфус увічнив словацько-українську дружбу, яка темними силами нашої шаленої доби поволі замулюється...».

Серед тих, хто завжди душею і серцем з Україною, хто не дає замулитися українсько-словацькому духовному поступу, хто стоїть пліч-о-пліч із українським народом, – відомий словацький поет і перекладач Любомир Фелдек (нар. 1936 р.). До 1989-го його творчість була напівдисидентською, тож митець великою мірою виживав зав-

дяки художньому перекладу. Саме йому завдячуємо чудовими перетлумаченнями словацькою віршів Богдана Ігоря Антонича (їх, між іншим, докладно проаналізувала у своєму дисертаційному дослідженні науковець і перекладач зі Словаччини Валерія Юричкова), Романа Лубківського, Бориса Олійника, Дмитра Павличка... Саме за упорядкуванням Л. Фелдека у Словаччині вийшла поетична антологія українських шістдесятників «Чистими руками» (1980).

Буквально з перших днів повномасштабного вторгнення рашистів в Україну з-під пера безкомпромісного Л. Фелдека виходять їдкі сатиричні вірші, в яких митець висміює російське псевдохристиянство, вдаване братолюб'є, фальш і лицемірство. До прикладу, в поезії «Коли понапиваються в Кремлі...» йдеться про те, що очільники рашки, коли добряче набухаються-налигаються, то починають творити «нову» історію і писати «нову» Біблію, за якою, мовляв, має жити весь світ. Або ж у вірші «Борщ з Кременчука» автор із гнівом і болем у серці засуджує бездуховність рашистських варварів, які одним ударом по Кременчуку вбили десятки людей, серед яких і безневинні дітки... Для чого? Напевно, міркує митець, ці дикуни, що ніколи не жили в цивілізації, вирішили зварити з них борщ...

Як вияв глибокого співчуття та поваги до українського народу, що відважно протистоїть божевільному агресорові, у словацькому видавництві «Красний Спиш» Л. Фелдек видав книжку «Leť, vietor, na Ukrajinu...» (2022), в якій зібрав докупи свої переклади з добробку улюблених українських поетів – Тараса Шевченка («Реве та стогне Дніпр широкий»), Степана Руданського («Повій, вітре, на Україну»), Івана Франка («Каменярі») та низки сучасних митців. Не даремно Іван Яцканин, знаний український прозаїк і перекладач із Пряшева, назвав небайдужого Л. Фелдека «письменником, який не мовчить».

Насамкінець зауважимо, що добірки віршів Л. Фелдека свого часу українською перетлумачили В. Симоненко, Д. Павличко, Р. Лубківський, Д. Кремень... А ось окремого книжкового видання його поезій в Україні, на жаль, немає досі.

Тетяна ЛІХТЕЙ.

ВИПРОБУВАННЯ НЕСВОБОДОЮ

У 1945 році прикордонне село Селменці на Закарпатті за кілька годин навпіл розділили колючим дротом

Усі війни переважно закінчуються переділами територій країн-учасниць, і саме з цієї причини Закарпаття упродовж ХХ ст. встигло цілком або частинами побувати у кількох державних утвореннях, а окремі його села і містечка так і залишилися розділеними на багато десятиліть. Територія історичного Закарпаття у складі Ужанського, Березького, Угочанського і Марамороського комітатів до закінчення Першої світової війни, за твердженням професора Михайла Тиводара, складала 17.9 тис. кв. км. Після Тріанону, у період між двома світовими війнами, частина земель Ужанського комітату відійшла до Словаччини, а частина Мараморощини – до Румунії. За результатами конференцій країн-переможців Другої світової у Тегерані, Ялті та Потсдамі постала Закарпатська область у її нинішніх межах пло-

щею 12.615 тис. кв. км., при цьому частина історичних земель, населених українцями, так і залишилася у складі інших держав. Натомість окремі населені пункти повністю або частково «стали» закарпатськими.

КОЛЮЧИМ ДРОТОМ РОЗДІЛИЛИ ЖИВИХ і МЕРТВИХ

Саме така доля спіткала й село Малі Селменці сучасного Ужгородського району. Кілька поколінь його мешканців пройшли через важке випробування не-свободою: наприкінці червня далекого 1945 року московська комуністична диктатура розділила досі єдине село кордоном. Чергове переокроювання політичної карти Європи кинуло під ніж великої геополітики і це невеличке село, населене переважно угорцями, яке доти входило до складу Велькокапушанського округу Словаччини. Лінію кордону встановили за кілька годин, не попередивши заздалегідь нікого. В одну мить по різні боки колючого дроту опинилися цілі родини: батьків розлучили з дітьми, сестер із братами, не пошкодувала доля і закоханих та наречених. Вчорашні родини, знайомі чи сусіди, не мали можливості навіть спілкуватися. На щойно прокладеному кордоні протягнули колючий дріт, розорали контрольно-слідову смугу і встановили високу дерев'яну огорожу, через яку нічого не було видно на протилежну сторону.

Про трагедію, яка зачепила чи не кожну родину в Малих Селменцях, нині знають лише одиниці з переповідок старожилів. Кілька років тому найстарший мешканець села Золтан Євчак розповів нам історію своєї родини. Він, тоді молодий хлопець, відбував військову повинність на господарських роботах у Німеччині. Повертаючись додому із чужини, дізнався від залізничників про те, що сталося. Зустріч з рідним селом його вразила: половина родичів, знайомих, школа, та навіть кладовище, де був похований і його батько, де залишилася пам'ять більшості їхніх родин, опинилися за колючим дротом... Усе відбулося настільки блискавично швидко, що навіть якщо хтось із нижнього кінця села був у родичів у вишньому – враз опинився в іншій державі без права повернення додому. Довгий час у селі переповідали історію про дівчину Ребуш, яка пішла до родини на край села саме у ті прокляті години. Додому вона вже не повернулася. Радянські прикордонники не пустили. Так і залишилися: вона у Чехословаччині, а батьки та наречений – у новоствореному селі Малі Селменці в Україні, у якому, окрім римо-католицького храму, не було жодного громадського об'єкту: дитячого садка, початкової школи, клубу... Не було навіть кладовища, бо воно залишилося у Великих Селменцях. Відтоді у селі зародився звичай: коли хтось помирав на «тій» стороні, труну приносили до кордону. Так і прощалися малоселменчанські родичі з померлими великоселменчанськими: через колючий дріт.

Аби обмінюватися інформацією про життя в умовах несвободи, селяни вигадували новітні методи спілкування: вони перегукувалися, обробляючи землю, іноді співом давали знати, що у селі щось сталося: хтось помер, народився, захворів, або ж одружується. Позаяк абсолютна більшість жителів села були угорцями, перемовини велися угорською мовою і рускоязычні прикордонники не розуміли, що це вони так між собою спілкуються.

Безумовно, поділ села поламав долі багатьох мешканців. Історія ще однієї малоселменчанки Марії – типова для жителів села: по той бік дроту опинилися її два брати, сестра та донька. Коли ховали братів, вона благала прикордонників, аби дали попрощатися з ними. Не вблагала. Через закритість СРСР не довелося їй зустрітися і з іншими своїми родича-

ми. Так і дожила віку, вдивляючись у той бік, де залишилася частка її самої...

Тільки у 1989 році, за горбачовської перебудови, більшу частину суцільної глухої огорож на кордоні зняли, тож можна було бачити своїх рідних та спілкуватися з ними через кордон, хоча на той час чимало родинних зв'язків колись єдиного села уже загубилося.

ЗНОВУ РАЗОМ?

Шанс на возз'єднання родин та віднайдення втрачених родичів велико- та малоселменчани отримали аж у 2005 році. 2 серпня того року українські прикордонники не очікувано ні для кого перерізали на дорозі колючий дріт. А через два тижні українці почали будувати митницю. Пункт перетину кордону став справжнім різдвяним подарунком для мешканців обох сіл – його відкрили 23 грудня 2005 року. Мешканці Великих Селменців отримали можливість щодня відвідувати родичів чи знайомих у Малих Селменцях.

Початок кінця несвободи посприяв не стільки відновленню родинних контактів, скільки бізнесовим оборудкам селян. У перші роки демонтажу «залізної завіси» малоселменчани відкривали на своїх подвір'ях десятки магазинів, а великоселменчани йшли до них за дешевими харчами, горілкою, цигарками, одягом. Прикордонники кажуть, що особливий наплив словаків був зранку: щодня о 9-й годині вони сотнями збиралися на пункті пропуску. А вже післяобідньої пори поверталися додому, тягнучи чималі клунки із дешевим українським товаром. Малоселменчани ж від цього тільки вигравали. Завдяки словацьким сусідам у депресивному селі розквітав приватний бізнес, бо що не хата – то магазин. Все це упродовж десятка років позитивно впливало на розвиток села, зокрема і на його бюджет. Та недовго музика та грала! В Україні ціни на усе підряд за останні роки практично зрівнялися з європейськими. Тепер словакам немає сенсу йти за продуктами чи одягом до українських підприємців і колись добротні, як на село магазини, з гучними назвами «Єуропа», «New York», «Shopping Center» уже кілька років бовваніють пустою, а непродана і не знята з вітрин жіноча білизна, дитячі іграшки та господарське причандалля, всуціль поросла бур'янами територія – стали сумним нагадуванням про недавні «золоті часи».

Словацькі Селменці, на відміну від українських, можуть похвалитися гарними дорогами, пішохідними та велодоріжками, добротними автобусними зупинками, скошеними узбіччями та охайними завітчаними подвір'ями біля відремontованих будинків. Хоча не бракує і закинутих. Не можуть похвалитися хіба що кількістю магазинів, яких на все село лише три, та й то невеличкі. Було й приватне кафе. Вірніше, воно є і сьогодні, але кілька років поспіль зачинене: подружжя власників затіяло сварку, яка скінчилася трагічно: дружина взяла до рук ножа і тепер відбуває покарання за вбивство чоловіка...

У наші дні пішохідний перехід «Малі Селменці» на українсько-словацькому кордоні не надто пошквалений. Упродовж 12 годин роботи його пересікає від кількох десятків, до кількох сотень чоловік. Найбільший міграційний вал він витримав, як й інші прикордонні пункти пропуску на західних рубежах України, у лютому-березні 2022 року, коли з розбомбленого російськими окупантами українського сходу шукати захист від війни до країн членів НАТО ринули мільйони українців. Тої тривожної пори його щодня перетинало до семи тисяч біженців. Відразу після КПП у Великих Селменцях і досі у режимі non-stop працює гуманітарна місія UNICEF. Її привітні працівниці Ніка і Ольга розповіли, що з першо-

го дня війни в Україні на цьому майданчику розмістилися низка гуманітарних організацій, а також військові. Вони надавали медичну, психологічну допомогу, забезпечували біженців харчуванням, одягом, предметами гігієни та організовували їхній переїзд до транзитних центрів у містах Кошиці і Михалівці. Попри те, що нині невелика кількість українських громадян пересікає КПП у Малих Селменцях, працівники місії не сидять без діла. Сьогодні їхніми послугами здебільшого користуються люди з пораненнями, матері з малими дітьми та особи похилого віку, які прибувають із територій, поблизу яких ідуть бойові дії. Їх кількість залежить від інтенсивності боїв – буває, що за добу приходять 200 чоловік, а буває – 30. – Коли питаємо, звідки вони приїхали, багато хто каже, що з Ужгорода. Але по розмові ми чуємо, що вони не закарпатці, а якщо ще й розмовляють російською – то ми їх зовсім не розуміємо, – каже пані Ольга.

ЧАС ЄДНАТИ СЕЛА ЛЮДСЬКИМИ ДОЛЯМИ

Про трагедію 1945 року нині у Великих Селменцях теж уже знають лише з переказів старших односельців. Староста Лайош Товт, який уже 21 рік головує у селі, каже, що добре знає цю сторінку історії села зі спогадів свого діда, який також був сільським старостою у воєнні роки. Дідусь розповідав, як його змушували підписувати петицію про приєднання села до СРСР, і як він кілька днів переховувався, щоб не робити цього. Не дідьдавшись старости з печаткою, маркувальники нового кордону проклали його через село. Лайош жалкує, що й донині родини з двох сіл повністю не відновили втрачені за кілька десятиліть зв'язки. А з п'ятнадцять літ тому йому пощастило зустрітися зі своїм двоюрідним братом, який живе в українських Селменцях. «Лінія кордону розділила не тільки родини, але й землі: чимало приватних земель залишилося по іншу сторону кордону. До речі, нині за законом Словацької Республіки, мешканці українських Малих Селменців, земля яких залишилася на тій стороні, мають право на її повернення. Тоді як словацькі селменчани таким правом в Україні не можуть скористатися», – каже Л. Товт.

Нині у Великих Селменцях проживає 567 осіб, серед яких лише три словацькі родини, решта – угорці. Чимало хат у селі порожні: старі люди вмирають, а їхні нащадки покидають малу батьківщину і ідуть влаштовувати собі краще життя у Великобританію, Німеччину, Чехію. До нападу росіян на Україну сюди щодня приходили чоловіки з сусідніх сіл Закарпаття на будівельні роботи, а три закарпатські родини навіть придбали собі тут домівки.

Нині у Великих Селменцях є угорськомовна школа, в якій навчається 150 учнів, модерний дитсадок, сучасні спортивні та дитячі ігрові майданчики. Віруючі мають можливість молитися у трьох церквах: римо-католицькій, греко-католицькій та реформатській.

Словацькі Великі та українські Малі Селменці, як і дві черепахи на гербі села, і досі розділені кордоном. За майже 80 років ані родинні, ані сусідські стосунки не відновлені, а найстаріші свідки тих подій відійшли у вічність. Представники наступних поколінь, які знали, що дорога в іншу частину села веде в глухий кут, поступово втрачали інтерес до відновлення родинних стосунків. Разом з тим, староста не втрачає оптимізму і вірить, що невдовзі все зміниться на краще. Коли Україна стане членом Євроунії, щезнуть митні кордони і назавжди закінчиться епоха несвободи – жителі штучно розділеного села будуть «зживати» його своїми долями.

**Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ, Оксана ДУДАШ,
Ужгород.**

Михайло Михайлович КОРОПАТНИК,
кандидат історичних наук, доцент

Олег Михайлович ОЛЕШКО,
правознавець, дослідник історії України

Революційні події 1917-1921 років на Кубані Кубанська Народна Республіка

В статті аналізуються соціально – політичні процеси, що відбувалися на Кубані протягом 1917-1921 років. Дається характеристика державних утворень на території краю, діяльності тодішніх військових і цивільних керівників кубанських урядів, у тому числі Кубанської Народної Республіки та Кубанського Краю. Звертається увага на складну ситуацію на території Кубані й Чорноморщини, боротьбу між різними політичними течіями, у першу чергу проукраїнськими і проросійськими, вибору союзника – Добровольчої армії чи України. Робиться висновок, що зусилля представників української спільноти не принесли бажаних результатів і остаточною переможцем як на Кубані, так і в Україні, стали більшовики.

Коли Російська імперія розсипалась на шматки, багато народів отримали шанс здобути волю. Оскільки переважна більшість населення Кубані – українці, то під час революційних подій 1917-1921 рр. багато політичних сил розглядали Кубань як частину майбутньої автономної України. Характерно, що на Всеукраїнському національному конгресі, який відбувся у квітні 1917 р. в Києві й сформував Центральну Раду як загальнонаціональний орган, головував кубанський козак Степан Ерастов. Коли вперше були висунуті пропозиції від Центральної Ради до Тимчасового уряду в Петрограді про створення Української автономії, то там було зазначено, що до її складу, зокрема, має входити й Кубанська область.¹

Безпосередньо українську громаду Кубані на конгресі представляв Микола Левитський, який став членом УЦР, очолював там агітаційно-просвітній відділ. Переймався кубанськими справами і Павло Христюк, уродженець станиці Єлизаветинської, обіймаючи різні посади в українських урядах – Генеральний писар Генерального секретаріату, державний секретар Ради Народних Міністрів УНР, товариш міністра в урядах Б. Мартоса та І. Мазепи часів Директорії.²

Отже, про досить тісні зв'язки Кубані з УЦР свідчить, зокрема, той факт, що до її складу увійшли представники краю М. Левитський та С. Ерастов. Більше того, під кінець листопада 1917 р. до України прибула делегація на чолі з Гнатом Білим для узгодження плану спільних дій Центральної Ради і Кубанського

¹ Шурхало Дмитро: На Кубані серед чорноморських козаків було 83-86 відсотків українців – історик. [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29017577.html> (дата звернення 12.03.2019).

² Верстюк В.: Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник. / В. Верстюк, Т. Осташко. К., 1998. с. 114-115, 141, 180.

уряду. Швидко розвивалися і військові зв'язки. На Кубані організовувалися сотні «Вільного козацтва», провадили свою діяльність «Чорноморський кіш» і «Гайдамацький кіш», отаманами яких були, відповідно, К. Бардіж та І. Адамов.³

Проте українська стихія на Кубані під час революції 1917-1921 рр. не набрала таких масштабів, як це було на Наддніпрянщині та Західній Україні, а українські діячі, встановивши зв'язки з іншими козаками й Денікіним, не змогли налагодити тривких стосунків з українцями – городовиками, й це використали більшовики у своїх інтересах. Не проголошено ні відірвання від Росії, ні тіснішого зв'язку з Україною. III універсал Української Центральної Ради не висунув претензій України щодо Кубані. Контакти між Кубанню й Україною були слабкими й спорадичними.

В принципі, революція 1917 р. захопила кубанців політично невідповідними. Серед політично свідомого прошарку Кубані відразу намітилися чотири течії. Перша – проросійська, яка дивилася на Кубань як на звичайну російську губернію й була проти будь-якої окремішності Кубанського Війська. Друга – козацька, що дбала насамперед про інтереси Кубанського Війська, зв'язаного далі з Росією. Її визнавала більшість козацької інтелігенції. Третя – за державну окремішність Кубані у складі Російської Федеративної Республіки. Четверта – проукраїнська, що бажала об'єднати Кубань з Україною на федеративних засадах без зв'язку з Росією.

Ці розбіжності поглядів на майбутнє Кубані призвели невдовзі до станового гуртування, яке відразу поклало межу між козаками й городовиками. Останні мріяли з революцією одержати землю, а *козаки не хотіли втрачати* свого привілейованого становища.

Перша крайова влада Кубані постала у квітні 1917 р. на з'їзді населення у Катеринодарі у вигляді Обласної Ради та Обласного Виконавчого Комітету, що разом з комісаром Тимчасового Уряду, членом Державної Думи К. Бардіжем виконувала обов'язки крайового уряду.

Через розходження з Обласним Комітетом (він відстоював чітко виражені централістичні російські тенденції) у червні 1917 р. кубанські козаки вийшли з його складу, тому деякий час на Кубані існували дві влади. 24 вересня 1917 р. розпочала свою роботу Друга сесія Кубанської Військової Ради, на яку були запрошені представники Української Центральної Ради. Їх вітав (спочатку російською, а потім українською мовами) Микола Рябовол.⁴

Оскільки тоді ще не вийшов Третій Універсал, українська делегація лише привітала своїх співвітчизників. Конкретика з'явилася пізніше. Уряд УНР у листопаді 1917 року офіційно визнав право на самостійне існування кубанських та донських козаків, а 30 грудня того ж року на з'їзді українських громадських діячів та представників українського населення Чорноморської губернії було ухвалено рішення «про приєднання Чорноморської губернії до України». 4 січня 1918 р. на заклик Української Чорноморської Ради 29 політичних партій і організацій підтримали Третій Універсал Центральної Ради та звернулися

³ Український національний рух на Кубані у 1917-1920 рр. [Електронний ресурс] // Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення 19.03.2019).

⁴ Кубанська Народна Республіка. [Електронний ресурс] // Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення 12.03.2019).

до Кубанського Військового Уряду про доцільність приєднання Кубані до України.⁵

Але друга сесія Військової Ради проголосила себе Крайовою Радою з функціями установчих зборів і схвалила конституцію Кубані, згідно з якою була проголошена республіка Кубанський Край у складі Російської Федеративної Республіки. Законодавча Рада мала діяти як парламент, що обирає Крайовий Уряд і Військового Отамана. Через незгоду між чорноморцями не вдалося висунути єдиного українського кандидата, тому орієнтований на Україну претендент Кіндрат Бардіж програв орієнтованому на Росію випадковому кандидату лінійцю Олександрю Филімонову. А уряд очолив Лука Бич, який до 1917 р. фактично не брав участі в українському русі.

У цей час почали вертатися з фронту кубанські вояки, на яких розраховувало керівництво новопроголошеної держави. Та чимало фронтників були уражені більшовицькою агітацією. Тому невдовзі виявилось, що «кадрова військова сила Кубані втрачена».⁶ І військове міністерство кубанського уряду вирішило для оборони краю формувати добровольчі частини – переважно з необстріляних старшокласників міських шкіл. Гайдамацький і Чорноморський коші Вільного козацтва організував Кіндрат Бардіж зі своїми синами – старшинами Віанором і Миколою. *«Крім добровольчих частин, Кубуряд розпоряджав кубанським гвардійським дивізіоном, двома запасовими частинами і черкеським полком з командиром – полковником Султаном Келеч-Гіреєм і Кубанською військовою школою, яку заповнили прибулими з Києва з Костянтинівської піхотної школи та 1-ї й 4-ї київських шкіл прапорщиків».*⁷

Попри таку потужну збройну силу, на Кубані у 1918 р. були свої Крути. Коли треба було захищати Кубанський уряд, козаків не виявилось. В січні – лютому 1918 р. захищати уряд від більшовицької навали стали *«діти – учні середніх шкіл»*, які, часто не вмюючи стріляти, *«гинули на фронті»* від куль та багнетів червоних.⁸

Врешті, уряд Бича разом з невеликою Кубанською армією змушений був, як і Центральна Рада у Великій Україні, залишити столицю і почати нескінченні мандри. Центральну Раду повернули до Києва німці, кубанський уряд у Катеринодар – Добровольча армія. Але повернення – і тут, і там – було тимчасовим.

28 січня 1918 р. Законодавча Рада проголосила Кубанську Народну Республіку, яка мала б увійти до Російської Федерації. Головою нового уряду залишився Л. Бич. Ці події мали місце вже під час війни з наступаючими більшовиками, на боці яких виступили більшість городовиків і частина козаків. 16 лютого 1918 р. Законодавча Рада одногосно проголосила самостійність Кубанської Республіки, її незалежність від Росії, хоч це й стало лише формальним актом. З одного боку, його сприйняли вороже білогвардійські воєначальники, які тоді формували свої війська на Дону, з іншого — значна частина населення опинилася на боці більшовиків. Саме це й стало головною

⁵ Втрачена Кубань. [Електронний ресурс] // Politiko. URL: <http://www.vybory2012.politiko.ua/blogpost53426> (дата звернення 12.03.2019).

⁶ Іванис В.: Стежками життя: спогади. Кн. II: Крижаний похід ген. Л. І. Корнілова на Кубань і втеча ген. А. Денікіна під захист німців. Новий Ульм, 1959. с. 65.

⁷ Там само. с. 66.

⁸ Там само. с. 203.

причиною фіаско ідеї незалежності Кубані та об'єднання її з Україною.

Справді, соціально-політичні чинники серйозно ускладнювали ситуацію на Кубані. Хоч більше половини козаків і селян були українцями, однак між двома станами панувала ворожнеча. І якщо термін «громадянська війна» має право на існування в українській історіографії 1917-1921 років, то саме на Кубані.

Володарями ситуації тут залишалися козаки, хоч би тому, що основні масиви землі належали їм, а іногородні мусили її орендувати. Зрозуміло, що жили прибульці значно бідніше, ніж козаки... *«Іногородні були паріями в станичній громаді. В управі вони участі не брали, але повинність підводами виконували, при повені, пожежі чи ще якомусь нещасті вони мусіли допомагати нарівні з козаками».*⁹

Було закладено нерівність і в отриманні освіти: діти іногородніх не мали права навчатися в міністерській («козачій») школі, яка утримувалася на громадські кошти і була престижнішою, ніж церковно-парафіяльні, де мусили навчатися діти іногородніх. Рівень викладання у церковно-парафіяльній школі був нижчим.

*«Взаємна злоба й ненависть доходили до того, – писав главковерх Таманської армії Ковтюх, – що іноді в боях, там, де зустрічалися козацькі й городовицькі частини, обидві сторони кидали геть набік зброю і завзято билися навкулачки, як то було під станицею Слов'янською».*¹⁰

На жаль, на початку ХХ ст. більшість кубанців забули, що діди козаків були такими ж прибульцями, як і іногородні. Забували також, що на боці червоних було й чимало козаків, зокрема, у січневих боях біля станиці Георгієво-Афіпської в більшовицьких лавах бився Таманський полк. Більше того, за визнанням комуністів, *«без допомоги козаків вони на Кубані не перемогли б».*¹¹

Так що винними були обидві сторони. Кубань знищували кубанськими ж руками. Додайте сюди ще й конфлікт між козаками і селянами, які не мали права купувати або набувати іншим способом землю й мусили орендувати її в козаків. Революція 1917 р. дала кубанському селянству сподівання на отримання землі. А козаки, навпаки, були вороже налаштовані щодо цього, адже їм мали надавати селянам, відбираючи у землевласників. Тому не дивно, що, коли наприкінці 1917 р. на Кубані сформувалася більшовицька Таманська армія, значну її частину становили місцеві селяни-українці.

Зважаючи на величезну перевагу більшовиків, на початку 1918 р. Законодавча Рада, Військовий Отаман та уряд зі своїм військом залишили Катеринодар. Незабаром вони уклали угоду з генералом Л. Корніловим, командувачем Російської Добровольчої Армії, про спільну боротьбу з більшовиками. Коли 13 квітня 1918 р. Корнілова вбили під Катеринодаром, його наступником став генерал А. Денікін, який уже без угоди далі командував військом Кубані.

Рішення про союз із Добровольчою армією замість союзу з Україною виявилось безвідповідальним. Характерно, що вже пізніше одним з аргументів

⁹ Іванис В.: Стежками життя: спогади. Кн. I. Торонто, 1958. с. 24.

¹⁰ Врангель П.Н.: Записки (ноябрь 1916 г. – ноябрь 1920 г.). Ч. I. Белое дело. Берлин, 1928. кн. V. с. 74-75.

¹¹ Іванис В.: Стежками життя: спогади. Кн. II: Крижаний похід ген. Л. I. Корнілова на Кубань і втеча ген. А. Денікіна під захист німців. Новий Ульм, 1959. с. 199.

проти природного союзу з прабатьківщиною став такий: в Україні «була недемократична влада генерала Павла Скоропадського».¹²

Історична відповідальність за всі людські жертви, які викликало це згубне рішення, лежить на прем'єрові Луці Бичу, Гнатові Білому, Петрові Макаренку, Гнатові Омельченку та інших. Василь Іванис так оцінює роль Луки Бича в катастрофічному рішенні про союз із Добровольчою армією: «Головну роль, звичайно, відіграв Л. Л. Бич, бо при його тодішньому авторитетові більшість йшла за ним. Коли б він голосував за Україну, то більшість була б за нею... Все, що сталося після цього на Кубані, було наслідком отого нещасливого голосування». Кубанці-самостійники дуже багато поклалися на свого прем'єра Л. Л. Бича, вірили йому й слухали, а він «виявився занадто боязким і національно невиробленим...».¹³

Незважаючи на такі непрості обставини, 20 січня 1918 р. Законодавча рада Кубанської Народної Республіки таки ухвалила резолюцію про прилучення Кубані на федеративних засадах до УНР. На думку історика Сергія Пархоменка: «Кубань шукала шляхи якогось союзу з Україною. І під союзом малося на увазі не стільки входження до складу, а союз військовий, і взагалі будь-які форми співпраці». Фахівці говорять про три спроби досягти того чи іншого союзу між Україною і Кубанню в 1918 р. Об'єднання не відбулося через агресію радянської Росії. Брутальна військова сила більшовиків задавила і Кубанську Народну Республіку, і, зрештою, УНР.¹⁴

Варто наголосити, що в Києві кубанські землі вважали невід'ємною частиною України як тодішні ліві, так і праві. Єдиною принциповою розбіжністю між ними з цього питання були методи відвоювання Кубані: Грушевський та Винниченко віддавали перевагу дипломатії, а Скоропадський робив ставку на повстання проти «білогвардійців» й висадку гетьманського десанту.¹⁵

Важливо зрозуміти тодішній контекст. У квітні 1918 р. на Кубані почалося антибільшовицьке повстання. У цій ситуації дуже багато залежало від того, хто першим пришло свої війська і допоможе. До речі, коли представник Української Центральної Ради Микола Ґалаґан прибув до Катеринодара, то зауважив, що у Києві він бачив державу без армії, а на Кубані – армію без держави. Там воювали всі.¹⁶

М. Ґалаґан разом з Є. Онацьким за дорученням Центральної Ради виїхали на Кубань і Дон 6 грудня 1917 р., де проводили переговори з регіональними урядами про створення федеративного уряду. Наступного, 1918 року, Ґалаґан

¹² Там само. с. 121.

¹³ Там само. с. 122-123, 128.

¹⁴ *Горобець Сергій*: Об'єднання Кубанської Народної Республіки та Української Народної Республіки. [Електронний ресурс] // Європейська Україна. URL: https://eukraina.com/news/obednannja_kubanskoji_narodnoji_respubliki_ta_ukrajinskoji_narodnoji_respubliki/2018-01-22-24064 (дата звернення 12.03.2019).

¹⁵ Кубанська Народна Республіка: народження та загибель. [Електронний ресурс] // Україна. URL: <https://amazing-ukraine.com/iak-ukraintsi-pochaly-osvoieniia-kubani/> (дата звернення 12.03.2019).

¹⁶ *Шурхало Дмитро*: На Кубані серед чорноморських козаків було 83-86 відсотків українців – історик. [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29017577.html> (дата звернення 12.03.2019).

був представником УНР при урядах Південно-Східного Союзу, Дону та Закавказзя.¹⁷

На тому контакти з Україною не припинилися. У травні 1918 р. від Кубанської Народної Республіки на перемовини з П. Скоропадським приїхала делегація на чолі з головою кубанської Законодавчої ради – спікером кубанського парламенту Миколою Рябоволом. Велись переговори про допомогу, але з мемуарів міністра закордонних справ Української Держави Дмитра Дорошенка ми знаємо, що була укладена таємна угода про те, що Кубань має об'єднатися з Україною. Мали місце дебати – чи це буде федерація чи Кубань стане автономією.¹⁸

Зрештою, до повного порозуміння з гетьманом кубанці не дійшли. Після повернення делегації з Києва 23 червня нарада 10 членів Ради в Новочеркаському вирішила не єднатися з Україною, а залишатися в союзі з Денікіном. На противагу цьому рішення у жовтні 1918 р. до Києва прибула надзвичайна місія Кубанської Ради на чолі з В. М. Ткачовим із завданням укласти важливі угоди між Кубанською Народною Республікою та Україною. І такі угоди, серед них торговельна і морехідна, були підписані. Були також встановлені дипломатичні та банківські зв'язки, підписана конвенція про залізничні шляхи сполучень, поштово-телеграфні зносини. У відповідь на делегацію Ткачова гетьманський уряд відправив на Кубань надзвичайну місію на чолі з полковником Ф. Боржинським.

Ліквідація Гетьманату й воєнні дії в Україні, більшовицький і білогвардійський терор завадили впровадженню цих планів у життя. Та кубанці не залишили спроб для підтримки України в боротьбі за здобуття незалежності. У «Короткому огляді взаємовідносин між Кубанню та Україною», підготовленому денікінською контррозвідкою «Азбука», найактивнішими прихильниками союзу з Україною називалися М. Рябовол, Л. Бич, П. Макаренко, К. Безкровний, В. Богуславський. Про настрої кубанського козацтва зазначалося: *«Тут козацтво рішуче відмовляється йти проти України, а також служити добровольцями»*. Згідно з тим оглядом, контакти між Кубанською республікою та УНР відбувалися через українську місію в Константинополі, куди з Кубані надходили гроші для допомоги Директорії, а головними посередниками між Україною й Кубанню виступали М. Рябовол (до його вбивства – прим. авт.) та Л. Бич, які й далі вели переговори про створення федерації між Кубанню та Україною.¹⁹

Про деякі аспекти українсько-кубанських стосунків часів Гетьманської Держави варто зупинитися окремо. В часи, коли Лавр Корнілов облягав Катеринодар – столицю Кубані, в Україні закінчував приготування до державного перевороту його давній симпатик Павло Скоропадський. Генерал

¹⁷ Верстюк В.: Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник. / В. Верстюк, Т. Осташко. К., 1998. с. 80, 141.

¹⁸ Шурхало Дмитро: На Кубані серед чорноморських козаків було 83-86 відсотків українців – історик. [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29017577.html> (дата звернення 12.03.2019).

¹⁹ Український національний рух на Кубані у 1917-1920 рр. [Електронний ресурс] // Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення 19.03.2019).

Скоропадський з великою повагою ставився до Лавра Корнілова – як до «людини чесної й сильної». Повага і симпатія були взаємними.²⁰

У своїх «Спогадах» Павло Скоропадський зазначав, що Лавр Корнілов буквально примусив його українізувати 34-й корпус: «Я від Вас вимагаю українізації Вашого корпусу... – говорив Корнілов. – У Вас буде чудовий корпус».²¹

Більше того, «верховний» наполягав «на повній українізації аж до лазаретних команд».²² Навіть «у питанні створення української армії (!!!) Корнілов був прибічником українства».²³

Якби не передчасний життєвий фінал Корнілова – за два тижні перед тим, як Павло Скоропадський прийшов до влади в Україні, – то, напевно, Українська Держава в особі її Гетьмана мала б цілком дружні відносини з Добровольчою армією на чолі з козаком-текінцем, який сповідував республіканські погляди. І, головне, Денікін – патологічний російський шовініст – не очолив би Добровольчу армію.

Відтак, приязні стосунки, які були між Павлом Скоропадським і Лавром Корніловим, нове керівництво Добровольчої армії не перейняло. Щоправда, поки був живий М. Алексєєв, співпраця продовжувалася. Але одразу ж після смерті М. Алексєєва Денікін виявив неприховану ворожість до Скоропадського як до «зрадника Росії», що «продався німцям». Почалася сильна агітація серед офіцерів. Їх закликали не вступати в частини, які формував Павло Скоропадський.²⁴

Коли мова йде про місію Рябовола до Києва, яка ніби то оповита романтикою братнього єднання українців Великої України та Кубані, то це не зовсім відповідає реаліям. Насправді місія ця інспірована і використана Денікіним, щоб через Рябовола і його прихильників одержати від Павла Скоропадського – нібито для кубанців – зброю, набої та амуніцію. Ось як про це пише В. Іванис: «Для одержання амуніції з України керівники Добрармії рішили використати кубанців, хоч і було лячно пускати їх до розмов з українськими «селаратистами».²⁵ Але все-таки одержали те, що хотіли: «За свідченням колишнього представника німецького командування на Дону майора Кохенгаузена, Добрармія одержала від німців через кубанців 20 000 карабінів і 10 000 000 набоїв».²⁶

Через деякий час кубанські полки, озброєні Українською Державою та Доном, подалися в складі Добровольчої армії катувати свою праматір – Україну. Як і за часів Катерини II, Павла I, Миколи I та інших російських імператорів, козаки (українці з діда-прадіда) стали надійною зброєю в руках росіян у боротьбі проти України.

²⁰ *Скоропадський Павло*: Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. /голов. Ред. Я. Пеленський; НАН України, Ін – т укр. археографії та джерелознавства імені М. с. Грушевського [та ін.]. Київ, Філадельфія, 1995. с. 63.

²¹ Там само. с. 64.

²² Там само. с. 72.

²³ Там само. с. 79.

²⁴ Там само. с. 238.

²⁵ *Іванис В.*: Стежками життя: спогади. Кн. II: Крижаний похід ген. Л. І. Корнілова на Кубань і втеча ген. А. Денікіна під захист німців. Новий Ульм, 1959. с. 116.

²⁶ Там само. с. 114.

До речі, коли у 1920 р. формувався останній кубанський уряд, заступник голови катеринодарської «Просвіти» Павло Сулятицький, якого прохали очолити Міністерство юстиції, єдиний з кандидатів поставив умову, за якої він дасть свою згоду на призначення, щоб «Кубанщина не воювала з Україною».²⁷

Коли в кінці жовтня 1918 р. всю територію Кубані було звільнено від більшовиків, Денікін хотів встановити на Кубані свою диктатуру. Проте Крайова Рада на своїй надзвичайній сесії 4 грудня 1918 р. схвалила другу кубанську конституцію, а назву Кубанська Народна Республіка замінила на Кубанський Край. На підставі нової конституції Кубань становила собою незалежну республіку з демократично–парламентським устроєм до встановлення нового ладу в Росії, після чого вона стане окремою складовою частиною майбутньої Російської Федеративної Республіки вільних народів і земель.

Серед кубанських козаків тоді виявилися дві політичні течії. Чорноморці-українці були противниками Денікіна і стояли за самостійність Кубані й утворення союзу козацьких земель, України й Кавказу та звільнення Кубані від влади Денікіна. Русофільська течія (насамперед лінійці) на чолі з військовим отаманом Філімоновим та прем'єром (з грудня 1918 р.) Ф. Сушковим стояла за об'єднання лише Дону, Кубані й Терека і намагалася створити з козацьких земель базу для «єдиної неделимої Росії». Цій течії вдалося 13 червня 1919 р. скликати конференцію Дону, Кубані й Терека. Кубанську делегацію на цій конференції очолив М. Рябовол. Він виступив з промовою за об'єднання всіх, хто бореться проти більшовиків із застереженням щодо Добровольчої армії. Тоді денікінці його вбили, після чого з ініціативи донців конференція перетворилася на «південно-російську», в якій узяли участь і представники Добровольчої Армії. На думку русофілів, конференція мала витворити на півдні колишньої Російської імперії єдину російську державну владу, якій підкорилися б козацькі країни та Україна, а потім і Кавказ.

Та Кубанці, спираючись на Законодавчу Раду й новий проукраїнський уряд П. Курганського, що замінив русофільський уряд П. Сушкова, саботували південно-російську конференцію. За такої ситуації Денікін здійснив державний переворот на Кубані. 6 листопада 1919 р. генерал В. Покровський оточив Крайову Раду, заарештував 10 її членів і примусив зробити в конституції зміни, яких вимагав Денікін. Новим військовим отаманом Рада обрала генерала М. Успенського, а уряд знову очолив русофіл Ф. Сушков.

Реакцією на це насильство стало залишення протибільшовицького фронту кубанськими козаками, після чого Добровольча Армія була цілковито деморалізована. Її рештки у лютому 1920 р. опинились у Криму та знову на Кубані. Тим часом у грудні 1919 р. помер військовий отаман генерал М. Успенський. Скликана на другу сесію Крайова Рада прогнала на першому засіданні денікінську президію й уряд, відновила конституцію, обрала військовим отаманом генерала М. Букретова, ворожого до Добровольчої Армії. 4 січня 1920 р. сформувати уряд було доручено українцеві-самостійникові Василеві Іванису.

Першим завданням новий уряд поставив розірвання стосунків з Добровольчою Армією, а боротьбу проти Росії повести в союзі з Україною й

²⁷ Іванис В.: Стежками життя: спогади. Кн. III: Кубанський край і денікінада. Новий Ульм, 1960. с. 218.

Кавказом. Проте цей план не був реалізований. Справа в тому, що старий уряд Сушкова домовився з Доном і Терекком скликати нове козацьке об'єднання – Верховний Круг Дону, Кубані й Терека. Депутати нового надпарламенту, зібравшись у Катеринодарі, проголосили себе вищою владою над Доном, Кубанню й Терекком, хоч у той час вільною від більшовицької окупації була лише Кубань. Тому ця декларація не мала практичного значення, як і створення уряду «Півдня Росії», який незабаром розпався. Капітулювала й частина Кубанського війська (15 тис.), переведена в Крим під командування генерала П. Врангеля. 19 травня 1920 р. Законодавча Рада на своїй останній сесії в Адлері ухвалила: *«Військовий Отаман і уряд мусять зберегти кубанські інституції державної влади і вести боротьбу за визволення Кубані до кінця»*. Після зречення генерала Букретова обов'язки військового отамана перейняв, на підставі конституції, голова уряду В. Іванис.

Глава Директорії УНР С. Петлюра, передбачаючи поразку у війні з радянською владою, планував поїхати на Кубань, щоб звідти з допомогою козаків розпочати «новий визвольний похід» на Україну. Але його випередила кубанська делегація, яка 9 серпня 1920 р. прибула до Варшави і за повноваженням голови уряду та в. о. Кубанського військового отамана Василя Іваниса підписала з делегацією Директорії УНР угоду, за якою Україна та Кубань визнавали незалежність одна одної та зобов'язувалися надавати в усьому взаємодопомогу. У січні 1921 р. Іванис особисто відвідав Петлюру, який перебував після поразки військ Директорії в еміграції у Польщі. За його спогадами, Симон Петлюра пропонував модифікувати підписану з Кубанню угоду на тіснішу, а той, своєю чергою, вважав, що укладання таких документів емігрантськими урядами, що не мають реальної влади на територіях, які вони нібито представляють, спричинить лише гостру критику та непотрібну балаканину.²⁸

Наскільки ж близько Кубань у 1918-1920 роках наблизилася до союзу чи до об'єднання з Україною? Російська імперія не давала простору для вільного самовияву, тому після 1917 р. для кубанців виникають різні альтернативи: об'єднатися з Україною в єдиний модерний національний проект, створити свій козацький кубанський проект чи козацький проект в об'єднанні з іншими найближчими козацькими утвореннями – Доном і Терекком або ж стати частиною великоросійського національного проекту. Серед кубанської еліти були люди, які пропонували різні альтернативи. Голова Законодавчої Ради Кубанської Народної Республіки Микола Рябовол тяжів до України, Іван Макаренко виступав за кубанську самостійність, представники козаків-лінійців тяжіли до великоросійського проекту. Але в кубанців не було змоги завершити самовизначення, вони опинилися між червоною та білою Росією, і все закінчилося тим, що вони потрапили під більшовицький режим.²⁹

Не варто забувати, що кубанці безпосередньо зробили багато і для українського національно-визвольного руху. Досить значна частина їх представників брала активну участь у боротьбі за українську державність. В Армії Української Народної Республіки декілька відділів повністю склалися з кубанських коза-

²⁸ Пукіш Володимир: Кубанський вибір [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. URL: <https://tyzhden.ua/history/21177> (дата звернення 19.03.2019).

²⁹ Шурхало Дмитро: На Кубані серед чорноморських козаків було 83 – 86 відсотків українців – історик. [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29017577.html> (дата звернення 12.03.2019).

ків. Відділ кубанських козаків на чолі з отаманом Юшкевичем входив до однієї з найбоєздатніших частин Армії УНР, славної Третьої Залізної дивізії, вояки якої у травні 1920 р. першими вступили до Києва. Кубанський козак генерал-хорунжий В. Павленко був командуючим авіацією Армії УНР. Кубанський козак генерал-хорунжий К. Смовський командував бригадою Окремої кінної дивізії Армії УНР (К. О. Смовський народився й виріс у Лохвицькому повіті на Полтащині, а 1-ю бригадою командував у чині полковника. – *Прим. ред.*). Кубанський козак Андрій Чорнота відзначився як один з лідерів Холодноярської республіки.³⁰

Проголошення самостійної Кубанської Народної Республіки у 1918 р. та приєднання її, хоч і формально, на федеративних засадах до України – це унікальний історичний факт. Проте, і це також факт, що в добу революції 1917-1921 років не знайшлося українського імені, навколо якого б об'єдналася збройна українсько-кубанська сила, до речі, потужніша від Армії УНР. Через відсутність авторитетних проукраїнських провідників ініціатива перейшла до Корнілова, а після його смерті – до Денікіна.

Звісно, свідомих українців серед кубанців вистачало. Найвидатнішими серед них виявилися Микола Рябовол, Василь Іванис та Кузьма Безкровний.

«Гарячий патріот Кубані», талановитий організатор, *«надзвичайний громадський діяч»* Микола Рябовол у Законодавчій раді вважався *«божищем»*. *«Не було жодного випадку, – зазначав В. Іванис – щоб розбурхане море цієї установи не послуhalось його поради»*.³¹ Цього не могли не бачити денікінці, які й знищили його – після того як він публічно піддав критиці *«Особое совещаніє»* Добровольчої армії.

А от Кузьма Безкровний, *«українець із крові та кості»*, переконаний ворог Росії, був дуже *«обережний і маломовний»*.³² Напевно, однією з причин цієї обережності стало вбивство денікінцями Миколи Рябовола. Інша можлива причина – його думки *«були далекі для більшості»*,³³ тобто, на думку В. Іваниса, кубанські обранці виявилися настільки національно і політично невиробленими, що Кузьма Безкровний не сподівався на розуміння ними очевидних національних істин. Тому він переважно відмовчувався.

Василь Іванис, оцінюючи ситуацію на Кубані у 1917-1918 роках, писав, що треба було *«звернути увагу на національний момент і спробувати zorganizувати населення на широкій національній платформі. У цьому напрямку перед Кубурядом лежала цілина, над якою можна було працювати без конкуренції. Але Кубуряд на цей шлях не став, бо він не вів, а крокував за щоденними подіями. А козацькі проводирі в їхній більшості почували себе перш за все козаками... В Кубуряді свідомих українців не було. Були там люди, що з симпатією ставилися до українства...»*.³⁴ Та й вони, як й

³⁰ Білий Д. Д.: Кубанське козацьке військо . //Енциклопедія історії України. Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2008. с. 438.

³¹ Іванис В.: Стежками життя: спогади. Кн. II: Крижаний похід ген. Л. І. Корнілова на Кубань і втеча ген. А. Денікіна під захист німців. Новий Ульм, 1959. с. 234.

³² Там само. с. 203.

³³ Там само. с. 253.

³⁴ Там само. с. 242.

інші «самостійники», продовжували «турбуватися «загальнодержавними» інтересами».³⁵

Спорідненість Кубані з Великою Україною виявлялася насамперед у політичній невиробленості мас та її лідерів. На думку Романа Ковалю, прем'єр Лука Бич відіграв в історії кубанців таку ж роль, як і прем'єр Володимир Винниченко на Великій Україні. В цих постатях, як видається, сконденсовано причини нашої поразки. Революційний рух несподівано виніс їх на вістря подій. Та вони на той час вже були духовно скалічені імперією. Бич і Винниченко, українці за походженням, не були самостійниками. Вони, керівники урядів, не могли уявити, що український народ може, як й інші народи Світу, жити самостійним державним життям.³⁶

Остання спроба Законодавчої Ради Кубанського Краю відстояти свою державність здійснена її делегацією на Паризькій мирній конференції, яка проходила з перервами з 18 січня 1919 р. до 21 січня 1920 р. Вона вирішувала кілька базових завдань: підписання мирних договорів з переможеними державами, врегулювання питання кордонів, визнання нових незалежних держав і заснування Ліги Націй.

Україну на конференції представляла об'єднана делегація Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. Очолював її Григорій Сидоренко, а заступником був колишній державний секретар закордонних справ ЗУНР Василь Панейко. На переговори в Париж українська делегація привезла карту, на якій у складі України була позначена, разом з Галичиною і Кримом, також Кубань, оскільки остання сприймалася як частина території України. Правда, на той момент кубанський уряд був повністю залежний від «білого» руху і контакти з їхніми представниками в Парижі, якщо й були, то чисто формальні. А час, коли дійсно велися інтенсивні переговори про входження Кубані на федеративних засадах до складу України за гетьмана П. Скоропадського, минув. Карта, привезена на мирну конференцію, відносилася саме до того періоду. Розрахунок представників УНР був лише на те, що Кубань на якихось засадах все-таки зможе приєднатися до України.³⁷

Сама ж делегація Кубані просила міжнародної допомоги. Та, зрештою, як і українська делегація, не одержала підтримки від держав Антанти. Тож український уряд Кубані опинився сам на сам з Червоною і Білою арміями, і, зрозуміло, вистояти за таких умов не зміг. У 1919 р. залишки Законодавчої Ради були ліквідовані, і згодом тут була остаточно встановлена радянська влада. Подальша доля Кубані була схожою з долею України: репресії, чистки, голодомори, зросійщення.³⁸

Найголовнішим чинником, що активізував український рух на Кубані з 1917 р., була діяльність української національної еліти – інтелігенції, яка формувалася з кінця XIX ст. Зазвичай її представники були вихідцями з козацького «чорноморського середовища». Саме вони забезпечили Кубань

³⁵ Там само. с. 102.

³⁶ *Коваль Роман*: Нариси з історії Кубані. [Електронний ресурс] // Українське життя в Севастополі. URL: <http://ukrlife.org/main/kubann/1content.htm> (дата звернення 12.03.2019).

³⁷ *Шурхало Дмитро*: Паризька мирна конференція 1919 року: на мапі України були Крим і Кубань. [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28457626.html> (дата звернення 12.03.2019).

³⁸ Втрачена Кубань. [Електронний ресурс] // Politiko. URL: <http://www.vybory2012.politiko.ua/blogpost53426> (дата звернення 12.03.2019).

власними кадрами інтелектуалів – істориків, статистів, інженерів, економістів. Чимала частка з них поєднувала наукову працю з українською просвітницькою, громадською та революційною діяльністю.

З падінням царської влади у лютому 1917 р. на Кубані почалася масова українізація видавничої справи та періодичної преси. Першу українську газету «Чорноморець», яка почала виходити в Катеринодарі 11 вересня 1917 р., видавало товариство «Ранок». Редактором газети був комісар української народної освіти в Кубанській області козак-кубанець В. Чепелянський, призначений від Генерального секретаріату Української Центральної Ради. Видання виходило під гаслом «Хай живе федеративна демократична республіка!». Як відомо, вийшло лише сім номерів «Чорноморця», значне місце в яких приділялося публікації документів УЦР і Генерального секретаріату, інформації про події в Україні та Кубані. Зокрема, було опубліковано розпорядження генерального секретаря народної освіти УЦР І. Стешенка щодо впровадження з 1917-1918 навчального року викладання у школах українською мовою там, де є більшість українців, а також учителі, які володіють цією мовою.³⁹

Характерно, що надалі україномовні видання Кубані фінансувалися з Києва. Цим займався уряд гетьмана П. Скоропадського. Серед періодичних видань, окрім «Чорноморця», які виразно стояли на проукраїнських позиціях, були «Вольная Кубань» (орган Кубанського військового уряду, редактор Г. Білий), «Свободная Кубань», «Вольный казак» (виходили у 1919 р.), «Воля» (1920 р.), «Голос кубанца» (1918 р.), «Чорноморщина» (україномовна, виходила у Новоросійську), «Чорноморський українець» (1918, Новоросійськ, редактор О. Досвітній).⁴⁰

На п'ять місяців раніше, ніж перший регіональний український часопис «Чорноморець» – 9 квітня 1917 р. – у Новоросійську, адміністративному центрі Чорноморської губернії, почав видаватися тижневик «Чорноморська Рада». Перший номер вийшов під гаслом: «Хай живе демократична федеративна республіка!», що пізніше використала і редакція «Чорноморця».⁴¹

На Кубані з'явилися українські книгарні й читальні. Відновило свою роботу товариство «Просвіта», розігнане у 1907 р. Воно починає видавати твори українських класиків та підручники. Насамперед були видані твори Тараса Шевченка «Сретик», «Царі», «Розрита могила» та балада відомого кубанського українського поета В. Мови (Лиманського) «Козачий кістяк». Особливу роль відіграло Товариство у зростанні інтересу до українського театру. Так, 9 липня 1917 р. в станиці Старокорсунській з успіхом пройшов спектакль «Бондарівна», 25 березня в станиці Охтирській з розмахом відсвяткували Шевченків ювілей.

Активно пропагували українське театральне й музичне мистецтво. Наприклад, у Новоросійську українська громада регулярно влаштовувала

³⁹ *Петренко Є. Д. Чорноморець*: // *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т – Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. с. 569.

⁴⁰ Український національний рух на Кубані у 1917-1920 рр. [Електронний ресурс] // Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення 19.03.2019).

⁴¹ *Петренко Є. Д.*: Чорноморська Рада, газета. // *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т – Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. с. 570 – 571.

концертні й театральні постановки. Українська музика звучала під час «Етнографічних концертів» у різних містах Кубанської області. Підсиленню інтересу до української культури сприяли й контакти у цій сфері Кубані й України. За дорученням міністерства освіти Центральної Ради на Кубань для концертної діяльності була відряджена капела з 20 бандуристів. А двох кубанських бандуристів – М. Теліга та Ф. Діброва – вирушили з концертом до Києва.⁴²

Почалася стихійна українізація початкових шкіл у станицях і хуторах з українським населенням. У квітні 1917 р. в Катеринодарі відбувся Кубанський Крайовий з'їзд учителів, який прийняв резолюцію про українізацію шкіл там, де живуть українці. І вже влітку того року в Катеринодарі та Єйську відкрилися перші українські вечірні курси з підготовки вчителів для українських шкіл, розпочався масовий перехід шкіл на українську мову викладання, видання української літератури для навчання дітей. Зокрема, «Український буквар» витримав два видання протягом 1917-1918 рр.

Рішення про перехід на українську мову приймали станичні сходи. Так, наприклад, рішення сходу станиці Старолеушківської передбачало *«з першого вересня в наших станичних школах ввести викладання на рідній мові, так як тільки рідна школа, викладання рідною мовою здатне принести користь населенню краю і Батьківщини»*.⁴³

Завдяки зусиллям українських активістів кубанська крайова влада змушена була безпосередньо опікуватися питаннями розвитку української культури. Через офіційну позицію Крайової ради восени 1917 р. почався організований перехід шкіл на українську мову. А 4 листопада 1918 р. після проведення представниками Кубанської Ради дослідження з питань освіти на її черговому засіданні уповноважений у справах народної освіти у своїй доповіді чітко зазначив, що навчання грамоті краще розпочинати рідною українською мовою, а вводити її необхідно на всіх ступенях початкової, середньої та вищої школи. Зазначимо, що багато шкіл у станицях було відкрито за кошти самих козаків.

При міністерстві освіти Кубанського краю була створена посада інструктора по українській школі, який мав надавати станичним школам допомогу в перепідготовці вчителів для викладання української мови. У 1919 р. в столиці Кубані було відкрито українську гімназію та Кубанський учительський інститут, який мав українське відділення. У Єйську створено регулярні українські вчительські курси та засновано «Кубанську українську учительську спілку». 7 березня 1919 р. Крайовий уряд видав циркуляр, згідно з яким місцева влада повинна була надавати повну можливість навчання дітей рідною мовою. З цією ж метою 9 серпня видано урядовий циркуляр про українізацію шкіл. Відповідно до цього документу, пропонувалося в усіх школах провести збори задля виявлення бажання учнів та їхніх батьків учитися материнською мовою, визначення кількості вчителів, що можуть навчати українською мовою. Виходячи з конкретних чинників, мали організувати переведення шкіл на українську мову або створювати українські класи у російських школах. 2 вересня 1919 р. черговим циркуляром кубанської влади в Катеринодарі відкрилися курси методики навчання рідної мови для вчителів українських шкіл. Посаду

⁴² Український національний рух на Кубані у 1917-1920 рр. [Електронний ресурс] // Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення 19.03.2019).

⁴³ Там само.

головного лектора отримав М. Левитський, на той час директор Полтавського учительського інституту.⁴⁴

На початку 1920 р. в Кубанській області діяли Політехнічний інститут, близько 200 середніх навчальних закладів, 2200 народних шкіл, Учительський інститут і три учительські семінарії, три консерваторії. У 1917 р. було відзначено, що організація народної освіти в Кубанській області знаходиться на першому місці серед усіх регіонів Російської імперії. В Катеринодарі був відкритий великий музей історії Кубані та Кубанського козацького війська.⁴⁵

Подальший розвиток українського руху на Кубані, як і, власне, державності, був обумовлений наслідками поразки у боротьбі з більшовиками.

Отже, які узагальнюючі висновки можна зробити стосовно національно-визвольних та революційних змагань в Україні й на Кубані та тих процесів, що їх поєднували? У той складний час доля звела кубанців з Добровольчою армією, керівництво якої боролось проти більшовизму, плануючи відновити стару Російську імперію. Національне самовизначення і створення незалежних держав не входило в їх плани. Після спроб Денікіна насадити кубанцям політику терору проти їхнього проукраїнського керівництва Кубань порвала з Добровольчою армією, але було вже пізно. Більшовики, використовуючи давній шовіністичний принцип «Розділяй і володарюй», зуміли перемогти та завоювати і Україну, і Кубань.

Очевидно, що об'єднання України й Кубані зміцнило б українські військові сили в боротьбі проти Росії, і в нашої країни було б більше шансів утримати свою самостійність. Так само зрозуміло, що вихід кубанських військ зі складу Добровольчої армії ослабив білогвардійців, що й привело в результаті до їхньої поразки. Інакше кажучи, кубанський чинник відіграв важливу роль в історії. Помилки і чвари політичних лідерів того часу, які не спромоглися об'єднати свої сили, посприяли тому, що у війні переміг російський більшовизм.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Білий Д. Д.: Кубанське козацьке військо . // Енциклопедія історії України. Т. 5: Кон – Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2008. с. 435-438.

РЕЦЕНЗІЇ

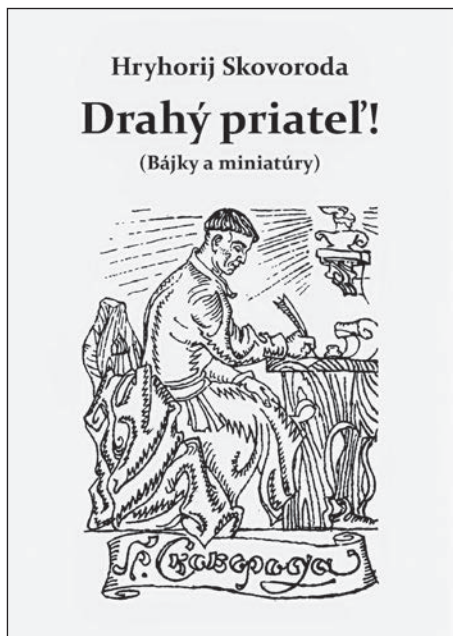
Григорій Сковорода словацькою мовою

Лише недавно, десь два-три місяці тому, ми захоплювалися перекладом, який виконав наш, прашівський український прозаїк і перекладач Іван Яцканин. Він переклав прекрасну збірку оповідань словацького прозаїка, драматурга, кінорежисера і, до речі, прашівського родака Леопольда Лаголи «Остання справа» (Пряшів, 2022), як знов маємо можливість познайомитися з його перекладацькою майстерністю, яку виявив під час словацького перекладу українських байок і мініатюр Григорія Сковороди «Drahý priateľ!» (Пряшів, 2023). Гадаємо, що на той раз стояв наш перекладач перед більш важливішим художнім перекладацьким завданням, ніж раніше, щоб художньо і достовірно перекласти езопівську мову байок Г. Сковороди, який жив і творив перед 300 роками (1722-1794), але його погляди актуальні і сьогодні, бо, як пише байкар і філософ Г. Сковорода, «правда є вічна» і не має свого початку.

Зразу, як відкриємо шикарну книжечку байок Г. Сковороди у перекладі І. Яцканина та у художньому оформленні Івана Тільняка та Василя Чебаніка, маємо можливість познайомитись з листом Г. Сковороди своєму приятелеві, в якому він виклав свої думки відносно змісту, образності, іносказань, алегорій в байках, які він почув, що це не його думки, але думки, спостереження людей, народу і він їх лише засвоїв і тому стали і його думками, поглядами. Григорій Савич Сковорода просить свого приятеля, щоб той не відкидав байку, бо вона несе до нього правду народу та правду, висловлену уже в Біблії.

Оскільки не маємо під руками оригінал байок Г. Сковороди, то не можемо

конкретно висловитись, наскільки перекладач адекватно переклав окремі деталі, образи, притчі, але враження від словацького перекладу у мене однозначно таке, що це справді повноцінний переклад, бо це переклад зрозумілий і літературно грамотний. Все це він здобув ще й тому, бо він талановитий прозаїк, який у своїх власних художніх творах не раз використав художні образи, притчі, які вживають байкари. Він же досвідчений перекладач, і все це разом, на мою думку, стало запорукою того, що зразково переклав реалії, образи езопівської мови та всі нюанси байок. Правда, в невеличкій мірі допомогло йому успішно перекласти і досконале знання обох мов, реалій і здібність проникнути і збагнути дух твору. Не наважимося сказати, чи це белетристичний, чи поетичний переклад. Хай про це скажуть свої думки теоретики-перекладознавці.

Для читача не менш цікава буде й післямова перекладача І. Яцканина, в якій виклав, звідки взялася філософія Г. Сковороди, на чому вона базується, чому і сьогодні вона актуальна, які принципи проповідує тощо. Ми згодні з його твердженням, що феномен Г. Сковороди можемо зрозуміти лише на підставі української традиції (с.73), яку залишив і для художньої літератури. Тому не дивно, що цілий ряд найвидатніших українських поетів ХІХ - ХХ століть зверталось різним способом до Г. Сковороди (І. Франко, Л. Українка, В. Винниченко, П. Тичина, М. Рильський, але й В. Симоненко, В. Стусь, Л. Костенко, М. Вінграновський та цілий ряд інших). На думку І. Яцканина, Григорій Сковорода своїм способом життя, своєю творчістю, поглядами став легендою в Україні. Не лише українські вчені і літератори оцінювали його вклад у світову літературу і філософію.

Г. Сковорода був випускником Києво-Могилянської академії, де одержав найвищу тоді можливу освіту, яку надавала дана академія в царській Росії і став учителем, співаком царської капели, поетом, перекладачем і мандрівником.. Знав багато мов. Останні чотири роки свого життя пережив на маєтку поміщика Ковалівського на хуторі Пан-Іванівка, де писав байки, вірші і філософські трактати і де він похоронений. Сьогодні там меморіальний музей Г. Сковороди.

Гадаємо, що словацького читача зацікавить факт, що Г. Сковорода певний час побував і на території сучасної Словаччини. Було це в 1745-1750 роках, коли він у складі експедиції, очолюваної генералом Вишневецьким (за походженням українець), якій було доручено закупити в Токаї для російського царського двору токайське вино. Експедиція вирушила із Києва через Львів, Ряшів, Кросно, Дуклю, Свидник, Бардіїв, Пряшів, Кошиці у Токаї. Чи вона зупинилась у місті Пряшів, поки що невідомо. В Братиславі та Трнаві зустрічався з вченими, зокрема з філософами Трнавського університету. Про перебування Г. Сковороди в Братиславі свідчить і меморіальна дошка на будинку по вулиці Панська, № 26, яка була інстальована 2003 року завдяки старанням М. Неврлого. Дослідники пишуть, що Г. Сковорода побував протягом 5 років ще у містах Будапешт, Відень, Болоня, Флоренція. М. Неврлий гадає, що Г. Сковорода побував ще й в Римі, Парижі, Празі, Дрездені, Галле. Всюди, де він побував, зустрічався з вченими, передусім філософами і вони дискутували та обговорювали різні філософські питання.

З післямови І. Яцканина довідуємось також, як Г. Сковорода поряд з народними байками писав й власні, оригінальні байки, в які зумів літературне пізнання залучити у власну систему мислення, завдяки чому його творчість набирала універсального погляду на світ та людину.

Автор післямови розповідає, як твори Г. Сковороди поступово потрапляли до чеського та словацького читачів. Чимало для пропагування творчості Григорія Сковороди в колишній Чехословаччині зробив у міжвоєнний період Дмитро Чижевський. Деякі його вірші, філософські трактати, кореспонденція вийшли аж 1983 року під назвою «Rozmluva o moudrosti». Словацький читач зміг щось дізнатись про Г. Сковороду, коли прочитав збірку творів П. Тичини, яка вийшла словацькою мовою під назвою «Zlatý hlahol» (1974), де був поміщений уривок з його симфонічної поеми «Григорій Сковорода». Через 10 років в одному із словацьких календарів на 1985 рік з'явилися зразки філософських трактатів та художніх творів Г. Сковороди у перекладі П. Габріша та знов через 10 років «Literárny týždenník» опублікував кілька байок, афоризмів і медальйончик про Г. Сковороду, газета «Слово» надрукувала статтю М. Неврлого під назвою «Ukrajinský Sokrates». Здається, що це все. Тому вважаємо, що переклад І. Яцканина та і його післямову за найширшу, найповнішу інформацію про творчість цього геніального та оригінального українського Сократа.

Не можемо не висловити своє обурення та засудження російського агресора, який розбомбив музей Григорія Сковороди в селі Скороводівка, який розташований

у колишньому Ковалівського палаці, де жив Г. Сковорода, як ми вище писали, і в якому мені вдалося побувати, поклонитися Г. Сковороді на могилі і посидіти на лавочці під дубом, де геніальний Сковорода сидів і розмішляв та писав про світські і духовні справи. Лише дивом збереглася статуя Г. Сковороди. Це можна сприймати, що його дух, вчення та український народ не можна знищити, про що прагне російський агресор. Це не єдиний випадок знищення українського культурного закладу російським агресором. Згадаймо Одесу, Херсон, Маріуполь, Запоріжжя, Дніпро, Донецьк тощо. Таке знищення може зробити лише бездуховна людина.

Михайло РОМАН.

Франтішек Швантнер українською мовою

Недавно ми писали, що Іван Яцканин переклав українською мовою збірку оповідань словацького прозаїка – модерніста Леопольда Лаголи «Остання справа» (Пряшів, 2022). Зараз з не менш великою радістю констатуємо, що в Ужгороді вийшла в його перекладі українською мовою дуже цікава збірка оповідань словацького прозаїка, представника словацької ліризованої прози, натуриста першої половини ХХ ст. Франтішка Швантнера (1912-1950) під назвою «Дама» (Ужгород: ТИМРАНИ. - 224 с.). Збірка складається із шести оповідань (словаки їх називають новелами): «Дама», «Людська гра», «Священник», «Селянин», «Зустріч», «Осоромлена кров», які були складовою частиною видання «Невіста гір та інші прози» (2007) та довідки про автора. Український читач так має змогу вперше познайо-

митися з незвичайною творчістю одного з найбільш талановитих словацьких прозаїків повоєнного періоду, який захоплювався не лише демонічною красою словацької природи, гір, народних легенд і казок, серед яких виростав, але й творчістю Едгара По, Еміля Золя, Федора Достоєвського, Віктора Гюго чи Анрі Бергсона, що позначилось на його творчості. Правда, українська література щось подібне мала завдяки деяким творам М. Коцюбинського, О. Кобилянської чи пізніше молодого ще О. Гончара або В. Земляка, але були це далекі відгомони того, що принесли у світову літературу вище названі автори, бо радянський режим, догми соцреалізму не дозволяли в Україні розвивати традиції ліризованої прози чи натуризму. Вони також не мали простір для свого розвитку ані в тодішній повоєнній Чехословаччині і нарешті зовсім зникли. Представники словацької ліризованої прози (Л. Ондрейов, М. Фігулі, Д. Хробак, Ф. Швантнер та інші) намагалися позбутись канонів реалістичної описової прози минулих сто-

літь і намагались зобразити передусім долю індивіда, вдавались до містичного зображення його долі, життя, до конфронтації життя і смерті, до тонкої різниці між ними тощо. Твори Ф. Швантнера підказують, що його дуже хвилювала, іритувала проблема вини (злочин і кара) і зображував її на прикладі людини – демона. Словацька літературознавча наука вершиною словацького натуразму (натуралізму) вважає повість «Невіста гір» Ф. Швантнера.

У своїх творах Ф. Швантнер розв'язує, конфронтує вічну екзистенціальну проблему, проблему життя і смерті на фоні словацьких реалій. В оповіданнях збірки «Дама» він зобразив поведінку людей різних національностей, соціальних груп, політичних переконань, як сприймали події Другої світової війни та Словацького національного повстання і участь у них словаків, зобразив страх людей у різних його проявах, який приносили мирним селянам чужі вояки –німецькі фашисти та різні банди, зобразив безглуздя війни і вбивання людей заради того, щоб багаті збагатились, ще посилили свою силу, маєтки, славу і заради цього женуть мільйони людей на смерть, Одночасно він вказав, що й у мирний час знайдуться люди, для яких життя не має ціни, що життя людей втратило ціну тощо. Ф. Швантнер належить до перших словацьких прозаїків, які засобами ліризованої прози намагалися і під час війни зобразити людину, але й природу. Перед читачем так постають різні події, історії окремих персонажів, повні напруги, страху на грані життя і смерті. Переживання його персонажів тісно переплітаються з поведінкою і настроями природи, природними явищами, силами. В його творах центром багатьох подій часто буває природа, яка діє на людину, опановує нею. Ф. Швантнер, на думку деяких літературознавців, зображуючи критичні, драматичні чи й навіть трагічні події, використовував такі мовні засоби, художні образи, які мають ближче до ліричного зображення. Всю творчість Ф. Швантнера можна умовно поділити на дві лінії: лірично-баладичну (зб. «Малка», 1942), «Невіста гір», 1946) та епічну («Життя без кінця», 1956).

Позитивну оцінку заслуговує перекладач І. Яцканин, що він цілеспрямовано намагається знайомити українського читача не лише в Словаччині, але передусім в Україні та й за її межами з оригінальними, неповторними творами словацької літератури останніх двох століть, які не мають педанта в українській літературі і можуть бути стимулом і для їх наслідування. Це стосується не лише творів Ф. Швантнера, але й попередніх творів словацьких авторів, як Ю. Балцо, Й. Банаш, М. Вадас, Я. Грушовський, С. Штепка, Л. Юрік, Р. Яшік та ряд інших, твори яких він переклав українською мовою.

Про художню якість українського перекладу збірки оповідань «Дама» Ф. Швантнера не хочеться писати, бо ми б повторювали те саме, що і раніше, коли позитивно оцінювали художню якість та здатність І. Яцканина достовірно, адекватно і високо професіонально перекласти найскладніші мовно-художні конструкції, деталі, образи, психічні походи персонажів, їх менталітет і напругу. Так воно і в даному випадку. Як на мене, українська література після відходу у вічність таких перекладачів словацької прози на українську мову, як Д. Андрухів, Р. Лубківський, Д. Павличко та й інші, Україна зараз не має. Цю прогалину успішно заповнює прясівчанин Іван Яцканин. Так само він успішно перекладає українську прозу на словацьку мову і пропагує її в Словаччині та Чехії.

І нарешті хочеться сказати, що, читаючи твори, в яких Ф. Швантнер зображує події Другої світової війни, я був весь час думками з мільйонами українців, яких російський агресор вигнав із своїх хат, бомбардує їх будинки, школи, лікарні, музеї, церкви, інфраструктуру, вбиває невинних людей, дітей вивозить в Росію та русифікує їх, бо він вважає себе, що він сильний, великий і як такий не може стерпіти, щоб йому хтось менший, слабший псував колоніальні плани.

Михайло РОМАН.

Мудрість Григорія Сковороди – словацькою мовою

У Пряшеві, у видавництві Спілки українських письменників Словаччини, вийшла ошатна 88-сторінкова книжка байок та мудрих висловів Григорія Сковороди в перекладі словацькою мовою: **Hryhorij Skovoroda. Drahý priateľ! (Bájky a miniatúry). Prešov, 2023.** Книжка вишукана і за добром текстів, і за перекладом, і за мистецьким оформленням.

Дібрав тексти і здійснив переклад Іван Яцканин – видатний український письменник у Словаччині, талановитий новеліст і повістяр (автор понад два десятки книжок), педагог і науковець, очільник українського літературно-го життя Словаччини. Іван Яцканин уславився також як глибокий знавець української й словацької мов, майстер інтерпретацій з української на словацьку й зі словацької на українську, автор більше десятка перекладних книжок.

За багатолітні дослідження й популяризацію спадщини великого українського мудреця-енциклопедиста Григорія Савовича Сковороди Іван Юрійович Яцканин як науковець і письменник удостоєний Міжнародної літературно-мистецької премії імені Григорія Сковороди.

І ось до 300-ліття генія українського духу І. Яцканин скомпонував і переклав цю вишукану книжку, куди увійшли «Байки Харківські» та мудрі вислови, дібрані з педагогічних і драматичних творів, з філософських діалогів і трактатів Г. Сковороди. Названо книжку вступним зверненням Григорія Сковороди до читача – «*Люб'язний приятелю!*» – в передмові до «Байок Харківських». І сама книжка починається оригінальною авторською передмовою, а завершується ґрунтовним дослідженням перекладача, де він простежує, якими шляхами мудрість Григорія Сковороди діставалася до словаків і чехів та зацікавила європейських книговидавців ще в кінці XIX ст.

Байки і вибрана мудрість найпроникливіше, найясніше являють закорінену в українській народній традиції морально-світоглядну основу українського феномену Григорія Сковороди. Мудрець написав тридцять алегоричних байок під збірною назвою «Байки Харківські» й став першим українським байкарем, який на власному життєвому досвіді через символічні образи навчає людей жити істинно – за своєю природою й по совісті.

Усі байки, як і всі філософські праці, Григорій Сковорода написав під час 25-літніх мандрів по Слобідській Україні. Перші 15 байок мудрець написав, починаючи з 1769 р., коли залишив викладацьку працю в Харківському колегіумі, а решту 15 байок завершив у 1774 р. в селі Бабаї, у будинку свого учня по Харківському колегіуму – священика Якова Правицького, який збирав, переписував і зберігав майже всі праці свого вчителя й товариша.

Байки уперше вийшли у світ 1837 р. в московському виданні під назвою «Г. С. Сковорода. Басни Харьковскія». Згодом виходили в 1894 р. та протягом усього XX й на початку XXI ст.

Мандроване життя Григорія Сковороди Слобідською Україною припало на час докорінних змін у її суспільно-політичному житті – скасування козацького устрою. У 1765 імперський колоніальний режим ліквідував автономію самоврядних Слобідських козацьких полків, які існували в 1651–1765 роках, і на їх місці створив Слобідсько-Українську губернію – адміністративно-тери-

торіальну одиницю Російської імперії. Перша Слобідська Українська губернія проіснувала до 1780, коли замість неї створили Харківське намісництво, а в 1797 Слобідську Українську губернію відновили, й ця друга проіснувала до 1835, коли її перейменували на Харківську губернію.

Протягом 25-річного мандрованого життя серед рідного народу мудрець Григорій Сковорода виробив систему особистого спротиву руському колоніальному заневоленню та стратегічні морально-світоглядні засади українського подвижництва для пробудження *Волі Духу* в людині й народів. Мудрець-подвижник повсякчас нагадує про традиційну українську *вольність* – *право самоврядування та віднаходження щастя у вродженій праці*, в істинному житті за *законами Природи волею власного духу*. Саме ці провідні морально-духовні чинники вільного, самостійного життя Українців стали *моральною суттю* Сковородиних байок – їх *силою*. Для прикладу, *сила* байки «Собака й Кобила»: *«Без Природи, як без пуття: чим далі похоплюєшся, тим безпутніше блукаєш. Природа є вічне джерело волі. Ця воля (за прислів'ям) дужча за всяку неволю. Вона спонукає до особистого досвіду»*. А *сила* байки «Жайворонки»: *«Багато хто без Природи добрячі справи зачинає, та погано кінчає. Добрий намір і кінець є ознакою всякої справи»*.

З провідним Сковородиним мотивом *Волі* органічно пов'язаний ключовий, тотемний образ птаха – *Жайворонка*, глибокий символічний смисл якого закодований у байках «Жайворонки» та «Соловейко, Жайвороні і Дрозд», а головню у притчі «Убогий Жайворонок», що має особливе символічне значення в житті мудреця й виводить на етимологію його родового прізвища. У байках і притчі найповніше виявилась українська мовна стихія та питома народно-поетична образність, передусім у написанні *Жайворонок* за українською народною вимовою.

У словацькому перекладі «Жайворонки» передано – «*Škovránky*» (*Шковранки*), а «Соловейко, Жайворонок і Дрозд» – «*Slávik, Škovránok a Drozd*» (*Славик, Шковранок і Дрозд*). Словацька назва *жайворона* – *škvrán* (*шковран*) відповідає його староукраїнській назві – *сковрон*, з якою співзвучний польський відповідник – *skowron* (*сковрон*). Від староукраїнської назви *жайворона* – *сковрон* походять українські прізвища *Сковрон* і *Сковорода*, від польських назв *жайворона* – *skowron*, *skowronek* походять польські прізвища *Skowron*, *Skowronek*, а від словацької назви *жайворона* – *škvrán* походить словацьке прізвище *Škovrán*, яке має відповідників в українських прізвищах *Шковран* і *Шковорода*. В Україні прізвища *Шковран* і *Сковрон* такі самі рідкісні, як і *Шковорода*, *Сковорода*: носіїв *Шковороди* й *Сковороди* найчастіше зустрічаємо на Волині, носіїв *Сковрона* найчастіше зустрічаємо на Бойківщині, а прізвище *Шковран* поодинокі в Україні. Прізвище *Сковорода*, як показало вивчення історичних документів, надзвичайно рідкісне, а його носії мешкали в родовому Сковородиному хуторі Харсіки (зрідка в сусідніх хуторах) до початку ХХ століття, останні представники роду жили тут ще в 1950-х; тепер це прізвище зустрічається в сусідній Пирятинщині.

Так через словацький переклад реліктової назви Сковородиного птаха-тогема *сковрона-жайворона* знаходимо архетипний ключ до походження прізвища українського мудреця, що перегукується зі словацьким *škvránok* і польським *skowronek*. Цей образно-смисловий ряд підводить до висновку, що етимологія родового прізвища *Сковорода* своїм корінням сягає в давню українську й спільнослов'янську основу: *сковрон-жайворон-шковран, сковро-*

нок-жайворонок-шкворанок – вільний, степовий співучий птах, вісник Сонця, Весни, оновлення Природи. В українській свідомості Григорій Сковорода закоренився як *вільний співець і народний мудрець, як вісник світла Істини й оновлення українського життя.* Притча «Убогий Жайворонок» символізує убоге та вільне життя самого *Сковрона-Жайворонка-Сковорода.* Показово, що птаха *Жайворонка* звати *Сабаш*, і це ім'я означає те саме, що й самонаймення *Сковорода – Варсава, тобто син Волі, син Природи.*

У Сковородиному світообразі *Птаха* є ключовим символом *Волі й Істини.* У своїй улюбленій притчці про *Пустельника й Пташу*, якою починається філософський трактат «...Образ Алквіадський (Ізраїльський змій)», мудрець Сковорода явив алегоричний образ *Птахи-Істини*: в нескінченній ловитві *Птахи* показав нескінченну ловитву незглибимої суті безвічної *Істини.*

Український мудрець Сковорода-Сковрон-Шкворан-Жайворон своїм міфо-поетичним символічним мисленням і своїм архетипним родовим прізвиськом явив глибинну закоріненість у давньоукраїнську й спільнослов'янську етнокультурну традицію, вік якої означив образним поняттям – «*тритисячолітня ніч*».

Отак через проникливий, майстерний словацький переклад Іваном Яцканином глибинних Сковородиних смислів та його українських мовно-культурних архетипів відкривається традиційна морально-світоглядна основа споріднених слов'янських народів, у якій закоріненений етнокультурний генотип і світообраз українського мудреця Григорія Савовича Сковорода.

Г. С. Сковорода як носій давньої спільнослов'янської морально-світоглядної традиції став першим вільним педагогом-просвітителем і філософом-мудрецем у новітній українській культурі й усьому слов'янському світі. Григорій Сковорода перший з видатних українських попередників і сучасників не змарнував своїх вроджених талантів і подвижницького духу на проповідування церковних догматів, на служіння імперії та її ідеології, не піддався спокусі релігійної й мирської влади та зберіг самостійність мудрого, справедливого життя *волею особистого духу в чистому серці.*

Григорій Савович Сковорода – феноменальна, рідкісно цілісна особистість Українського духовного типу: чуйна, совісна людина щирого й веселого серця, потужної волі духу, мудрий знавець Істини, рішучий і відважний, прямий правдолюб і викривач неправди, вільний од багатства й влади, справедливий моральний суддя, нещадний до лукавства й кривди та непохитний у своїй ясновідній морально-світоглядній спрямованості до Істини. Український мудрець своїм вільним духом – своєчасний будитель волі в усіх поколіннях Українців та споріднених слов'янських народів.

У цій повній морально-світоглядній характеристиці цілковито розкривається національна й світова велич подвижника українського духу Григорія Сковорода – *вселюдського мудреця з українським серцем.* Саме *українське серце* Сковорода визначало його *моральний світогляд і український духовний тип*, його самосвідомість та істинне думання, його волю та справедливу дєвість.

Майстерний переклад Іваном Яцканином ключових текстів українського мудреця Григорія Сковорода, безперечно, сприятиме досягненню Сковородиної дєвої мудрості вдумливим словацьким читачем.

Олександр ШОКАЛО,
культуролог, сквородинознавець.

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА У СЛОВАЦЬКОМУ ПЕРЕТЛУМАЧЕННІ ІВАНА ЯЦКАНИНА

Іван Яцканин, відомий український прозаїк і перекладач із Пряшева, має в активі десятки видань художніх творів, а також низку заслужених відзнак та літпремій. Однією з найдорожчих серцю є премія імені Григорія Сковороди. Чи не тому давньою мрією пряшівця було видати вибране з доробку нашого визначного письменника, філософа і педагога у Словаччині, донести до найближчих сусідів глибинну мудрість його думок і прагнень, які, попри часову відстань, не втрачають своєї актуальності.

Трагічні воєнні події в Україні, спопеління в травні-2022 Національного літературно-меморіального музею Григорія Сковороди в селі Сковородинівка, що на Харківщині, тільки загостило бажання реалізувати задумане. Як наслідок, до словацького читача прийшло розкішне видання *Drahý priateľ!* / «Дорогий друже!» (2023), яке презентує байки та мініатюри Г. Сковороди в словацькому перекладі Івана Яцканина з оригінальним зверненням самого Григорія Савича до майбутніх поколінь шанувальників його життєвої філософії.

У післямові до видання І. Яцканин, крім іншого, зупиняється на участі Г. Сковороди в експедиції європейськими країнами (1745 – 1750), під час якої філософу вдалося побувати і в кількох містах та містечках Словаччини (Свидник, Бардіїв, Пряшів, Кошице, Братислава...), за можливості відвідати тамтешні навчальні заклади і в деяких із них навіть прочитати лекції.

Словацький читач уже мав можливість пізнати творчість Г. Сковороди, зокрема й завдяки художньому перекладу. До прикладу, 1974-го у видавництві «Татран» вийшло поетичне вибране Павла Тичини «Золотий гомін» у перекладах Маріана Гевеші та Яна Замбора: там зокрема міститься й уривок із відомої поеми-симфонії «Сковорода». Трнавський євангелістський календар за 1985 рік подав уривки з філософських праць та зразків літературної творчості Г. Сковороди в перекладі Павла Габріша. У 1996-му братиславський «Літературний тижневик» презентував байки та афоризми Сковороди, а газета «Слово» опублікувала студію відомого славіста Миколи Неврлого «Український Сократ». Між іншим, наголошує І. Яцканин, саме завдяки невтомним зусиллям Неврлого словаки дедалі глибше пізнавали феномен Сковороди, а 8 жовтня 2003-го з ініціативи Миколи Ярославовича в середмісті Братислави на вулиці Панській, 26 Г. Сковороді відкрили пам'ятну дошку як яскраве свідчення перебування великого філософа на теренах Словаччини.

Книжка *Drahý priateľ!* містить нині вже хрестоматійні байки («Бджола і Шершень», «Пес і Вовк», «Жаби», «Вітер і Філософ», «Орел і Сорока», «Щука і Рак», «Лев і Мавпи»...) та мініатюри Г. Сковороди (не розум з книг, а книги з розуму з'явилися; розумних на світі багато, але не всі здатні думати; ціну часу усвідомлюєш тоді, коли він закінчується; горіх без ядра нічого не вартий, як і людина без серця; сміх – рідний брат радості; як посієш в молодості, так пожнеш у старості та десятки інших).

Видання щедро ілюстроване графічними мініатюрами, які суттєво увиразнюють зміст, передають дух і колорит Сковородинівської епохи, у чому неабияка заслуга Яна Тільняка та Василя Чебаніка.

Направду від душі можна позаздрити тим словацьким читачам, які завдяки мистецькому перекладу Івана Яцканина вперше відкриють для себе глибокий і не пізнаний досі світ Григорія Сковороди.

Тетяна ЛІХТЕЙ.

Трагічна історія європейської нації

Щоб зрозуміти сучасну ситуацію в Україні, треба добре знати її історію.

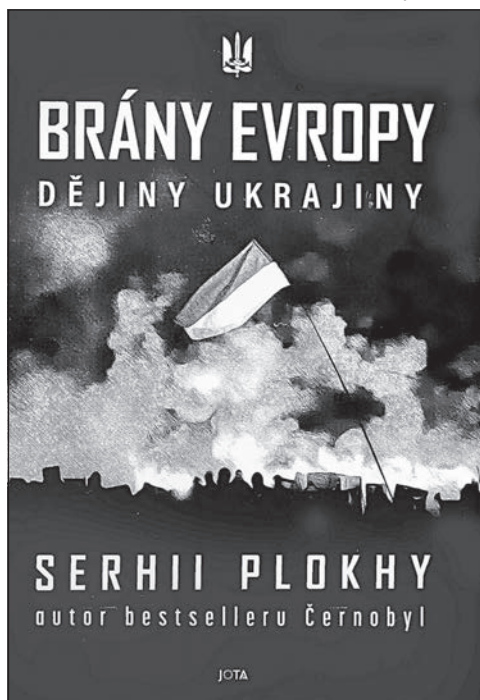
Цьому допомагають і видання, які нещодавно появились у чеському видавництві «Jota» (Брно). Книга Сергія Плохія «**Брами Європи. Історія України**» (Brány Evropy. Dějiny Ukrajiny. Jota, Brno, 2023, 432 s.) уможливило подивитися на походження, причини російсько-української війни та й найважливішої міжнародної кризи від часів холодної війни.

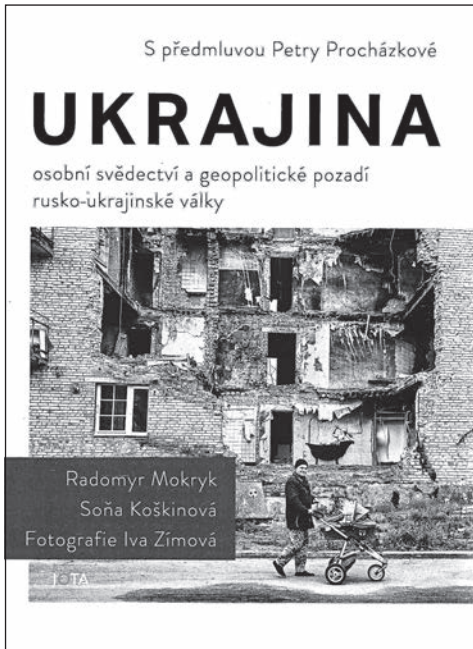
Сергій Плохій – український та американський історик, професор кафедри української історії в Гарвардському університеті. Він один з провідних спеціалістів з історії Східної Європи. Його найпопулярніші книги: «Брами Європи», «Чорнобиль», «Остання імперія». Сергій Плохій у передмові цього видання пише, що намагання режиму Путіна: зайняти територію з російською або російськомовною популяцією і включити її у «російський світ» нагадує проєкт великонімецької імперії. І ця паралель вказує на значення української історії для розуміння розвитку в самій Україні.

Книга у своєму вступі надає пояснення і для тих, наприклад, у Словаччині, які ще й нині не можуть, або скоріш, не хочуть зрозуміти, хто такі українці («Ukrajinci mají různá pojmenování v závislosti na období a regionu, v nichž žili, především jsou to Rusíni, Rusňáci a Malorusové. V 19. století se představitelé ukrajinského národního obrození rozhodli ukončit nejasnosti tím, že se zcela zřekli pojmenování «Rus». Jasně se odlišili od zbytku východoslovanského světa, zejména pak od dnešních Rusů, zavedením výrazů «Ukrajina» a «Ukrajinci» k pojmenování své země a etnické skupiny, a to jak v rámci carského Ruska, tak Rakouska-Uherska. Název «Ukrajina» má středověký původ a v raném novověku označoval Kozácký stát na dolním Dněpru. V představách aktivistů 19. století byli kozáci (většina z nich měla místní původ) typickými Ukrajinci. Aby propojil minulost Rusi a budoucnost Ukrajiny, nazval Mychajlo Hruševskij své stěžejní desetisvazkové dílo *Dějiny Ukrajiny-Rusi*. Z výše napsaného je zřejmé, že každý, kdo dnes píše o ukrajinských dějinách, musí k pojmenování předků novodobých Ukrajinců použít minimálně dva výrazy»).

З появою цієї книжки шотландська газета «The Herald Scotland», яка заснована у 1783 році і є восьмою найстарішою щоденною газетою у світі, написала: «Якщо колись переможе розум, ця книга мала б знайти шлях на стіл Путіна, хоча б лише із-за того, щоб цьому імперіалісту показала, що Україну не буде знищено».

З появою цієї книжки шотландська газета «The Herald Scotland», яка заснована у 1783 році і є восьмою найстарішою щоденною газетою у світі, написала: «Якщо колись переможе розум, ця книга мала б знайти шлях на стіл Путіна, хоча б лише із-за того, щоб цьому імперіалісту показала, що Україну не буде знищено».

Зимової. Її документальні фотографії поповнюють читачеві уяву про страхоття російської окупації України.

Іван ЯЦКАНИН.

Микола ДУПЛЯК

ДАЛЕКИЙ ШЛЯХ ДО ВОЛІ...

Перед нами спогад немолодої людини-патріота – борця за волю своєї поневоленої Батьківщини з великим життєвим досвідом – Богдана Ковалика. Автор зробив цікаві підсумки зі свого життя у книжці «Далека дорога, важкий шлях». Публікація вийшла друком у видавництві «Коло» в Дрогобичі 2021 року.

Богдан Ковалик – «Височан», «Юнак» народився у свідомій українській родині в гарному й національно-свідомому українському селі Зоротовичі пов. Перемішль (тепер Самбірського району Львівської області) 12 жовтня 1926 року. Він досі живе в Сполучених Штатах Америки. Автор – представник міжвоєнного покоління української молоді, яка не мирилася з колоніальним станом свого народу та робила необхідне, щоб наблизити час волі й самостійного розвитку України в народів вільних колі. Ця молодь знала пророчі слова нашого національного пророка Тараса Григоровича Шевченка «Борітеся – поборете!», пам'ятала й слова нашого Каменяря «Знай, що на тобі мільйонів стан стоїть...». Крім того, у народі була ще свіжа пам'ять про українські визвольні змагання під час

і після Першої світової війни. До речі, Богданів батько служив добровольцем в Українській Галицькій Армії, а вуйко Василь Химко всюди був, де воювалося за Україну: в Січових Стрільцях; на Закарпатті воював з мадярами, а вже пізніше зголосився до Дивізії «Галичина». Безперечно, це все, напевно, мало вплив на розвиток допитливого юнака.

У шкільні роки здібний Богдан багато читав, хотів вчитися. Він любив історію, географію, філософію та музику. Цікавився усім, що діється у світі. Завжди співчував гнобленим і слабшим. Одначе, можливості вчитися українцеві під польською займанщиною були обмежені. Та все ж таки він закінчив торговельну школу і торговельний ліцей у Перемишлі. Студіював заочно в Українському технічно-господарському інституті в Подєбрадах у Чехії.

Як свідок початку Другої світової війни, автор описує свої враження із зустрічей з німецьким військом, а згодом з червоноармійцями, які «визволили» Галичину з-під польського панування та приєднали до радянської України. Перші враження та висновки юного Богдана для читачів, напевно, будуть цікаві. Саме під час війни Богдана прийняли до Юнацтва Організації українських націоналістів (ОУН). До речі, в Юнацтві треба було багато вчитись, засвоїти принципи щоденної поведінки. Основою були ідеалістичні погляди на світ, в яких важливу роль відігравали дух і воля. Треба було вивчити декалог українського націоналіста, 12 прикмет характеру українця-революціонера, 44 правила життя українця-націоналіста й багато іншого. Згодом Богдан став кущовим, а відтак підрайоновим провідником Юнацтва ОУН на Перемищині. Після вишколу в Карпатах, був призначений районним пропагандистом. Відновив сітку Юнацтва в торговельній школі в Перемишлі. В другій половині 1945 року дістає наказ відійти на Закерзоння, а восени 1946 р. провідник «Орлан» висилає його до Німеччини. Окреме місце автор споминів присвятив справі доцільності творення німцями «галицької дивізії», до якої влився найкращий цвіт поневоленої нації. Автор наводить об'єктивні аргументи щодо цієї справи, різні погляди. Багато місця присвятив своїм «пригодам» у підпільній праці в ОУН і УПА, «добрим» словом згадує зрадника «Вишинського».

Окремий розділ Б. Ковалик присвятив рятуванню єврейського населення від заглади в нацистських таборих смерти. Євреїв рятувала та помагала їм пережити війну також його родина. У сорокову річницю перемоги над нацистською Німеччиною, Богданова тітка Іванка Берґер – Ковалик стала праведником світу та посадила дерево на Алеї Праведників, що на Горі Пам'яті в Ізраїлі.

Долю автора споминів вирішила його невдала спроба перейти чеський кордон до Німеччини в січні 1947 року. Організація вислала його кур'єром на Захід. На жаль, завдання не вдалося виконати. Його зловили чеські прикордонники з компрометуючими підпільними матеріалами. 18 грудня 1948 року, празький суд засудив Б. Ковалика – «прямого агента імперіалістичної розвідки» до смертної кари. Після багатьох допитів для «шпигуна», почалось важке життя у тюрмах Чехословаччини. Ув'язнення відбував у Празі на Панкраці, в ізоляторі для політичних в'язнів Бори в Плзні, у копальні урану в таборі Бітіз і ліквідаційному таборі в Леопольдові на Словаччині. Хто цікавиться умовами життя запроторених у Чехії, – довідається багато з розповідей автора книжки. За ґратами Богдан цікавився тим, що діється на волі та робив правильні й переконливі висновки й спостереження, що додавали надії на позитивні зміни, на волю тощо.

Після травневої амністії 1960 року, по тюрмах Чехословаччини залишилися

ще 2985 політичних в'язнів. Під час амністії 1962 року звільнено ще 2320 політичних в'язнів, а за тюремними ґратами продовжувало каратися ще 465 невільників, серед яких був і автор споминів. 14 березня 1964 року Богдан Ковалик вийшов з Леопольдовської фортеці-в'язниці на волю. У тюрмах карався 17 років, один місяць і 20 днів. Згодом чеські друзі допомогли йому влаштуватися на працю в місті Ждяр-над-Сазавою. Саме тут познайомився з майбутньою дружиною Іриною Ключачек. «Празьку весну» 1968 року Богдан зустрів уже на волі. Він цікаво описує політичні події в Чехословаччині та в Празі, інвазію військ Варшавського договору тощо. На жаль, ставлення західних держав до подій в Чехословаччині було пасивним. Вони респектували домовлення зі Сталіном у Тегерані 1943 року й вважали що все, що відбувається в Чехословаччині, є внутрішньою справою східного блоку.

Щоб не попасти в нову біду, авторові довелося їхати з дружиною до Відня, а на латинське Різдво 1968 року пощастило приїхати до Нью-Йорку. З того часу почалося нове життя на волі – у вільному світі.

В Америці подружжя Ковалик стало батьками доні Марії та сина Володимира. Автор написав багато про своє родинне та громадське життя, про працю на хліб щоденний та Товариство вояків УПА, в якому займав провідні пости. Був також секретарем Світового братства вояків УПА. Чи не завдяки його праці, міська управа проголосила 6 травня 1992 року Днем УПА в Йонкерсі.

Коли ж Україна відновила свою незалежність, Товариство вояків УПА ім. ген. хор. Романа Шухевича – «Тараса Чупринки» створило допомоговий комітет, що сприяв становленню й розбудові збройних сил України. На святкуванні 50-ліття створення УПА 1992 року в Києві та Львові, а згодом на відкритті Музею Романа Шухевича в Білогорщі (21 жовтня 2001 р.) побував також автор спогадів. Він зізнається, що жив Товариством вояків УПА, якому присвятив багато сил і свого вільного часу. Свою працю в рядах комбатантів УПА засвідчує багатьма листами, аж до 2022 року, коли Товариство вояків УПА офіційно змінило свою назву на Товариство Української Повстанської Армії в США ім. ген. хор. Романа Шухевича – «Тараса Чупринки». З того часу членами Товариства УПА можуть бути діти та внуки колишніх повстанців. Першим головою Товариства обрано доньку Миколи Ковальчина – «Бурого», Зеню Брожину, а Богдана Ковалика призначено почесним головою.

Внаслідок ідеологічних розбіжностей, на еміграції заіснували дві упівські організації, які врешті-решт об'єдналися у видавництві «Літопис УПА», в якому впродовж десятиліть дружньо працювали, забезпечивши підготовку, видрук і поширення тематичних книг по бібліотеках України та світу. Допитливий читач в опублікованому Коваликом листуванні на цю тему, знайде чимало відповідей на питання про еміграційні розбіжності.

Книжка вийшла на гарному папері; технічно бездоганно. Однак, мови автора не справлено добре. У книжці трапляються дрібні граматичні, стилістичні та правописні помилки. Спомини Богдана Ковалика написані цікаво, інформаційно, документально. Вони читаються з приємністю. Рецензовану публікацію доповнює географічний покажчик, список скорочень та аббревіатур і перелік 132 кольорових світлин і 14 документів.

Спогади Богдана Ковалика – раритет, бо наклад лише 200 примірників. Це абсолютно мало! Нашадки повинні подбати, щоб публікація батька і діда була в усіх бібліотеках України та в багатьох бібліотеках світу. Вона цього варта.

МИСТЕЦТВО

«Мистецтво проти війни»

В результаті божевільної та нічим не спровокованої агресії російської федерації проти України більше ніж мільйон українських громадян, переважно жінок з дітьми та пенсіонерів, змушені були залишити свої домівки й щоб зберегти своє життя з декілька особистими речами втекти за кордон, враховуючи Словаччину. Серед них були й художники, з яких четверо уквартировав у своїй хаті в селі Рокитів біля Гуменного художній педагог та східнославацький український художник д-р Мирослав Цаповчак.

12 березня 2022 р. у себе вдома він поселив дві художниці з Києва – Наталію Борисову та Тетяну Ілляхову, а на два дні пізніше до них приєдналися народний художник України Михайло Довгань та Аліна Славгородська з Тульчина. Разом із М. Цаповчаком вони творчо працювали й

Пряшівська публіка познайомилась з творами проекту «Мистецтво проти війни» у Словацько-українському культурному та інформаційному центрі 5-го квітня цього року. На фото художник Мирослав Цаповчак (перед мікрофоном) розповідає про згаданий проект.

на протязі 40-а днів намалювали 85 творів, що стали основою міжнародної образотворчої виставки під назвою «Мистецтво проти війни», автором та фаховим гарантом якої став згадуваний М. Цаповчак.

Поступово до проекту долучалися даліші художники, а саме: Йоанна Топольська – Уляш, Гося Твардік – Велк, Магдалена Вижиговська – Фігура з Польщі, Райко Ферк зі Словенії, Тартан Родиця з Румунії, Андрій Іванчо з Німеччини, Юрай Ткачук, Людовіт Шевчі, Наталія Студенкова, Ева Лоренцова зі Словаччини та Наталія Дідик, Жанна Шевченко, Костянтин Чернявецький, Андялоші Шандор, Борис Кузьма, Володимир Чорнобай, Василь Свалявчик, Тетяна Діденко, Вікторія Сливка й 17-річний Денис Гутник, який є наймолодшим учасником проекту.

Намалювані картини були вперше виставлені у виставкових просторах Сільського уряду Рокитова біля Гуменного. Після наведеної виставки художні твори експонувалися в Міському культурному осередку – Галереї Золотий бик в Михалівцях, Регіональ-

ному центрі прикордонних культур в Кросні, а з 15 лютого – по 30 березня 2023 р. картини були показані у виставковому залі СНМ – Музею української культури у Свиднику. З офіційних гостей у вернісажі взяли участь троє з основоположників проєкту, а саме М. Цаповчак, який ознайомив гостей з історією та основною метою міжнародного мистецького проєкту, А. Славгородська та М. Довгань, який зачитав два листи подяки директору СНМ – МУК у Свиднику Ярославу Джоганику, лист від голови Національної спілки художників України, заслуженого художника України, кандидата мистецтвознавства, доцента, лауреата премії імені І. Ю. Репіна К. В. Чернявецького, в якому від імені Національної спілки художників України висловлює щиру вдячність директору свидницького музею за підтримку і організацію благодійного міжнародного проєкту «Мистецтво проти війни» та за зміцнення творчих зв'язків між митцями Словаччини і України та лист начальника Тульчинської районної військової адміністрації Олександра Гаврилюка за співпрацю з їхніми земляками – представниками громадської організації «Козацька левада» в організації проведення благодійного міжнародного проєкту. В листі висловлене також переконання, що щира підтримка України, віра у її квітуче майбутнє наближає мир та спокій на українській землі, та побажання миру, добробуту та процвітання нашим народам.

Основною метою проєкту є створити мистецький документ про цю божевільну війну, посередництвом виставок показати його якнайширшій публіці, а з коштів, придбаних з продажу картин, допомогти українській армії та сім'ям, які постраждали від російської агресії.

У комплект виставки, крім картин, входить також один військовий предмет, прямо пов'язаний із смертю унаслідок війни, що є власністю громадського об'єднання «Сила Карпат». Йдеться про військовий шолом українського солдата. Поки що невідомий боєць загинув під час вахти біля будівлі Харківської обласної адміністрації. Ракета влучила в житловий будинок, який був поряд на сусідній вулиці. Від сильного удару хлопець загинув на місці. Його тіло збирали по частинам, а шолом перелетів через паркан у сусідній двір. Зараз частина, в якій служив цей хлопець – на передовій. Зв'язку з ними не має, отож й ім'я цього хлопця поки що невідоме. Цей герой загинув за свободу України, тож пам'ять про нього буде жити в серцях українців назавжди.

Шолом під час усіх виставок слугує нічим свідком героїзму українського народу та підтвердженням жорстокої війни явно фашистсько-терористичної росії проти України та її незалежності.

З точки зору жанру серед зібраних картин є передусім краєвиди, натюрморти, а в меншій мірі портрети, фігуральні композиції та твори з релігійною тематикою. Одна група творів прямо інспірована воєнними подіями, інша – для художників з України новим життєвим середовищем Східної Словаччини, в якому вони несподівано опинилися, а третю частину творів представляють картини різноманітних сюжетів, подаровані організаторам проєкту з метою їх продажу та використання придбаних грошей для призначених цілей.

Якщо призупинитися при перших двох колекціях картин, то з-поміж них глядача зацікавлять передусім вільні краєвиди з нашими дерев'яними

церквами та сільські двори з домашніми тваринами М. Довганя. Його реалістичним творам з приглушеною землянистою кольоровістю, в яких деякі кольорові плями облямовані тонкою хвилястою лінією, що надає їм своєрідний рукописний характер, протистоять кольористичні, з спонтанним ескізним нанесенням кольорів та сонячним світлом пронизані імпресіоністичні букети квітів або підібрані вирізи історичних частин міст Кошиць, Пряшева та Бардієва А. Славгородської.

Під впливом кошмарних емоцій з початку війни технікою кольорованого рисунку створені картини Наталії Борисової та Тетяни Ілляхової. Перша з наведених художниць на своїх творах відображає, наприклад, беззахисних втікачів, які, крім власного життя, стараються зберегти також життя своїх улюблених домашніх собак та кішок; бронзовий пам'ятник герцогу Арману де Рішельє – одному з перших градоначальників м. Одеси, що довкруги обкладений мішками, наповненими піском; подвійний портрет своїх дітей – доньки та сина, що з перших днів війни зголосилися добровольцями обороняти свою країну. Цікавим елементом картин Н. Борисової є обрисове зображення військових човнів та літаків, як найпотужнішої зброї агресора, які у вигляді отруйних мух заповнюють цілі картинні площі.

Метафоричний підхід до зображення болючих почуттів з початку неочікуваної агресії підбирає Т. Ілляхова, яка для своїх творів як основний сюжет використовує суб'єктивне уявлення з народної пісні «Чом ти не прийшов», іконографію ікони Юрія Зміборця та легенду про козака Мамаю. На першій картині намальована молода дівчина, що одягнена в білому народному вбранні з дуже буйним червоно-оранжевим волоссям, що нагадує вогонь, стоїть з рушницею в руках між художньо стилізованими вибухами гранат по обох боках її постаті. Відповідь на пісенне запитання кожному зрозуміла. На перший погляд кожному зрозуміле й зображення іконописного сюжету Юрія Зміборця. На картині з зображенням козака Мамаю художниця традицію пов'язує з нещасною сучасністю. Козак Мамай з перехрещеними ногами сидить перед дубом і грає на кобзі. Замість шаблі на дубі висить гвинтівка, замість коня на другому плані картини чекає на нього сучасний бронетранспортер, а біля його ніг, крім пляшки та горнятка, покладений сучасний військовий шолом. Тобто знову сучасним козакам довелось воювати й вмирати за свою державу та національне збереження.

Лого проекту – твір М. Довганя під назвою «Козак Василь». Йдеться про портрет оперного співака Василя Сліпака, який одинадцять років працював солістом опери в Парижі. У 2014 р., після окупації частини Східної України російською армією, залишив кар'єру оперного співака і пішов добровольцем захищати свою Батьківщину. Через два роки, у 2016 р., був вбитий кулею російського снайпера.

До дальших виразно експресивних картин, із донині зібраної колекції творів, належать імажинарний автопортрет наймолодшого 17-річного учасника проекту Дениса Гутника – українського студента, що проживає у Свиднику, який не відображає анатомічні риси та характерові властивості його особистості, але є страхітливим відбиттям стану його душі, довідавшись, що на його Батьківщині – Україні почалася війна, та дві картини М. Цаповчака – «Червоне поле», намальоване під час окупації Бучі, Ірпіня, Гостомеля та Маріуполя, а також розмірний, поки що незакінчений *Страшний суд*, який

не тільки у митця, але й у багатьох інших людей викликає страхітливі почуття, ніби з початком цієї безглуздної війни для світу настав судний день.

Міжнародний проект «Мистецтво проти війни» буде продовжуватись аж до перемоги героїчного українського народу над російськими окупантами і закінчиться виставкою в Національній академії мистецтва України в Києві.

Ладислав ПУШКАР.

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На обкладинці журналу твори художників з проекту

«Мистецтво проти війни»

На першій сторінці обкладинки твір Михайла Довганя **«Козак Василь»**, олія, 2022 р.; на другій сторінці обкладинки твір Тетяни Ілляхової **«Козак Мамай»**, кольорований рисунок, 2022 р.; на третій сторінці твір Наталії Борисової **«Подвійний портрет»**, кольорований рисунок, 2022 р.; на четвертій сторінці обкладинки твір Мирослава Цаповчака **«Червоне поле III»**, олія, 2022 р.

Ціна 0,66 €

Індекс EV 5881/20

ISSN 0419-8131

